

БЕЗБЕДНОСТ

ТЕОРИЈСКО-СТРУЧНИ
ЧАСОПИС
МИНИСТАРСТВА
УНУТРАШЊИХ
ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД
ГОДИНА XLII
Број 4/’00

Главни и одговорни уредник:	Снежана Перишић
Технички уредник:	Слободан Медић
Секретарица уредништва:	Весна Поповић
Лектор и коректор:	Ана Мучалица-Ненезић
Уредништво и администрација:	Београд, Кнеза Милоша 103
Уређивачки одбор:	Радомир Марковић (председник), проф. др Андреја Савић, проф. др Момчило Талијан, Слободан Крстић, Драган Ануцојић, Милош Војновић, Миодраг Вуковић, Радован Јованов, проф. др Љубомир Стајић, Снежана Перишић
Телефон и телефакс:	3611-978
Штампа:	Штампарија „КОСМОС” Београд, Светог Саве 16-18

САДРЖАЈ

ТЕОРИЈА И ПРАКСА

- Петар Дујковић* 395 КОНТРОЛА СТРАНАЦА У САОБРАЋАЈУ
НА ПУТЕВИМА
- Мр Здравко Вејновић* 411 КАРАКТЕРИСТИКЕ РЕНДГЕНСКИХ
УРЕЂАЈА ЗА КОНТРОЛУ ПРТЉАГА
- Ненад Адамовић* 433 БИОМЕТРИЈСКИ УРЕЂАЈИ
- Др Љиљана
Д. Трифковић* 440 КИНЕТИЧКА МЕТОДА ЗА
ОДРЕЂИВАЊЕ ИНСЕКТИЦИДА
ЕНДОСУЛФАНА
- Небојша Јокић* 448 ВИРУСИ У РАЧУНАРИМА

ПОГЛЕДИ И МИШЉЕЊА

- Проф. др Момчило
Талијан* 463 ОСТВАРИВАЊЕ КОНТРОЛЕ КАО
ДЕЛАТНОСТИ ПРОЦЕСА
РУКОВОЂЕЊА УНУТРАШЊИМ
ПОСЛОВИМА (I)
- Др Бошко Тодоровић
Душан Вилић* 489 УНУТРАШЊА АГРЕСИЈА

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- Мика Костић* 505 ДОКУМЕНТА СУМЊИВОГ ПОРЕКЛА

ПРИКАЗИ

- Миленко Тодовић* 511 Миодраг Ђ. Зечевић, Јован П.
Поповић: „ДОКУМЕНТИ ИЗ ИСТОРИЈЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ“ III-IV том.
- Божидар М. Рогановић* 515 Слободан Томић: „ШОК ТРУПЕ“

КОНТРОЛА СТРАНАЦА У САОБРАЋАЈУ НА ПУТЕВИМА

Петар ДУЖКОВИЋ,
Виша школа унутрашњих
послова

Вршећи послове контроле саобраћаја на путевима полицајци, посебно саобраћајни, често долазе у контакт са

страним држављанима, било да су они лица која управљају саобраћајним средствима (возачи) или су у овим средствима присутни као сувозачи, помоћно особље или путници. Најчешће се ради о возилима иностране регистрације али је могуће да страни држављанин управља или се по другом основу налази и у возилу регистрованом у Савезној Републици Југославији.

Не улазећи у проблематику контроле возила, у вези са лицима – страним држављанима која се по било ком основу налазе у возилу (возач, сувозач, особље, путници), сваки полицајац који врши контролу или на други начин долази у службене контакте са странцима треба да зна која лица се сматрају страним држављанином, како и под којим условима странци могу да улазе и бораве у нашој земљи те која су њихова права односно обавезе. У односу на стране држављане постоје одређене обавезе и домаћих грађана и правних лица, као што је на пример пријављивање њиховог боравка и слично. Ова, као и бројна друга питања која се намећу у вези са проблематиком кретања и боравком странаца је могуће разрешити једино уколико познајемо прописе који регулишу ову проблематику.

Област кретања и боравка странаца је доста обимна, регулисана бројним унутрашњим и међународним прописима и у литератури недовољно обрађена. Ради се о „осетљивој“ категорији лица а наш поступак према њима, уколико им повредимо права, често пута може да има несагледиве последице у међународним односима наше земље или да се негативно одрази на положај наших грађана у иностранству. Ово из разлога што међу страним држављанима који бораве у нашој земљи могу да се нађу и они који уживају посебне привилегије и заштиту односно имунитет који су им дати на основу међународних конвенција које је и наша земља потписала.

Други значајан разлог за осетљивост и сложеност ове проблематике са којом се у свом раду сусрећемо је у томе што је у међународном праву и односима између држава веома изражен принцип реципроцитета. Овај принцип се одражава и на положај наших грађана, који може да буде а најчешће и јесте адекватан положају односно третману странаца у нашој земљи.

Наведени разлози нас упућују на опрез у поступању према овој категорији лица али то никако не сме да има за последицу уздржавање од предузимања прописаних мера и овлашћења са којима располажемо. У сваком случају, било да се ради о потпуно „исправном“ странцу или прекршиоцу прописа, поступак према њима мора да буде крајње коректан, достојанствен и службен. Такав наш поступак према овој категорији лица заправо је слика и први утисак о нашој земљи и служби коју представљамо.

У наредном излагању покушаћемо да одговоримо на наведена питања и разјаснимо евентуалне недоумице које се јављају у односу на ову категорију лица.

Појам странца и могућности доласка у нашу земљу

Странац је, по дефиницији и према Закону о кретању и боравку странаца, свако лице које није југословенски држављанин, без обзира да ли то лице има једно, више или пак нема ни једно држављанство.

Странац у нашу земљу може да дође, борави и остварује одређена права и обавезе по више правних основа а сви они могу да се поделе на унутрашње, као што су закони и други прописи донети од стране надлежних југословенских органа и међународне правне изворе као што су међународни уговори односно, најчешће билатерални Споразуми између наше и појединих земаља. Исто тако страни држављани могу да прелазе државну границу под различитим условима.

Из горе наведеног произилази да странци могу да долазе, бораве и поново оду из наше земље:

а) Са важећом путном исправом снабдевену југословенском визом.

Овај начин је у свету а и код нас опште прихваћен као основни принцип доласка, боравка и одласка странаца из Савезне Републике Југославије. Утврђен је Законом о кретању и боравку странаца где се прописује да је страном држављанину, за долазак у Савезну Републику Југославију, боравак и поновни одлазак из ње поред важеће путне исправе потребна и виза.

б) Са важећом путном исправом без визе.

Овај начин је могућ једино уколико Савезна влада о томе одлучи због тога што и наши грађани на исти начин могу да путују у земљу из које је странац.

Други основ за улазак кретање и боравак странаца у нашој земљи на наведени начин налази се у одредбама међународних уговора односно билатералним споразумима које је наша држава закључила са појединим земаљама.

б) На основу туристичке пропуснице.

Овде се ради о једној могућности која је прописана Законом о кретању и боравку странаца на основу чега се страном држављанину који у нашу земљу долази у туристичку посету на граничном прелазу може издати докуменат и тако на врло провизоран и поједностављен начин омогућити његов улазак

(Сл. 8). Овој могућности се прибегава углавном ради подстицања туристичке привреде и стимулисања страних држављана да искористе ову погодност, допућују у нашу земљу и тако избегну процедуру за издавање визе у дипломатско-конзуларном представништву Савезне Републике Југославије, која често пута може да потраје. Осим тога, могуће је да странац у земљи из које долази нема могућности прибављања наше визе због тога што са том земљом не постоје дипломатско-конзуларни односи.

Туристичка пропусница је документ без фотографије и личних података носиоца. Она садржи само број путне исправе или друге исправе на основу које је издата приликом прелажења државне границе као и датум уласка у земљу. Издаје се на граничном прелазу и важи искључиво уз исправу на основу које је и издата.

г) Са личном картом или било којом другом исправом погодном за утврђивање идентитета и држављанства.

Ова могућност уласка у нашу земљу, боравка и поновног одласка из ње је резултат једностране одлуке наше Владе која је утврђена Уредбом о отварању граничних прелаза између Савезне Републике Југославије и бивших република које су пре отцепљења биле у саставу тадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Оваква пракса је иначе позната и у односима појединих држава у нашем окружењу и шире, али се она утврђује билатералним споразумима које су те државе закључивале са државама са којима се граниче. Представља знатну олакшицу и поједностављење процедуре одобравања уласка странцу у нашу земљу, али веома отежава начин остваривања контроле њиховог кретања и боравка односно евидентирања чињенице преласка границе.

Путне исправе странаца

Путне исправе са којима странци могу да долазе, бораве и поново оду из наше земље различитих су врста, зависно од разлога путовања тога странца и његовог занимања односно функције у којој се евентуално може наћи у нашој земљи (види сл. од 1 до 7). Овде треба имати у виду да наш закон о кретању и боравку странаца познаје две групе путних исправа странаца и то:

- а) Путне исправе издате од иностраних органа, које могу да буду
- пасош (лични, породични и заједнички)
 - дипломатски пасош
 - службени пасош
 - поморска књижица
 - бродарска књижица
 - свака друга важећа путна исправа која је издата по прописима стране државе, погодна за утврђивање идентитета лица и која је призната по међународним уговорима.

БЕЗБЕДНОСТ

Подразумева се да поред поседовања неке од наведених путних исправа, услов за долазак, боравак и поновни одлазак из наше земље је поседовање и визе, уколико странац није ослобођен те обавезе.

Поред тога, странцу се може ускратити долазак у нашу земљу са неком од наведених путних исправа уколико држава, из које је странац, не би признала одговарајућу путну исправу Савезне Републике Југославије.

б) Путне исправе за странце издате од надлежних југословенских органа
– путна исправа за избеглице.

Ову исправу издаје надлежна организациона јединица Министарства унутрашњих послова (СУП), по месту боравка странаца, на основу обавезе коју је наша земља према овим лицима прихватила потписујући Конвенцију о статусу избеглица (Службени лист ФНРЈ бр. 7/1960.) и Протокол из 1967. године, којим је ова област ближе уређена.

– Путна исправа за лица без држављанства.

Ову исправу такође издаје надлежна организациона јединица Министарства унутрашњих послова (СУП), по месту боравка лица, на основу Конвенције о правном положају ових лица (Службени лист ФНРЈ 9/1954) и

– путни лист за странца,

који се издаје на основу Закона о кретању и боравку странаца, оним страним држављанима који немају важећу путну исправу и нису у могућности да је прибаве због тога што у нашој земљи не постоји дипломатско-конзуларно представништво државе из које је странац, нити њене интересе заступа друга држава или се ради о странцу који је, док још борави у иностранству добио заштиту Савезне Републике Југославије, како би са овом путном исправом могао да допутује у нашу земљу или се у таквом статусу налази у Савезној Републици Југославији, па му је ова путна исправа потребна за путовање у иностранство. Могуће је да лице добије отпуст из југословенског држављанства којом приликом му се одузима југословенска путна исправа уколико исту поседује, а за одлазак у иностранство може такође да му се изда путни лист за странца уколико нема могућности да прибави путну исправу државе чије држављанство је стекао.

Остале исправе странаца

Поред наведених путних исправа, које страном држављанину служе, осим доказа о идентитету и држављанству, за прелажење државне границе, правни положај и идентитет странаца може да се утврди и на основу других исправа које не служе за путовање, а издате су од надлежних југословенских органа (Сл. 9 до 13). Те исправе су:

а) Лична карта за странца, коју издаје Секретаријат унутрашњих послова по месту боравка односно пребивалишта овог лица. Ову исправу имају стално настањени странци (СНС) као и странци који имају одобрен привремени боравак у нашој земљи;

б) Посебне личне карте за странце које издаје надлежна служба Савезног министарства за иностране послове, члану дипломатског, конзуларног или другог представништва које има дипломатски статус у нашој земљи. Зависно од ранга особља ова исправа може да буде

- дипломатска лична карта,
- конзуларна лична карта и
- службена лична карта.

Странци који се легитимишу са неком од ових исправа у унутрашњости земље нису обавезни да са собом носе и путну исправу, јер подаци који су садржани у њима сасвим поуздано и веродостојно омогућују доказивање правног положаја (статуса) и идентитета. Међутим, са овим исправама не може да се прелази државна граница а неке од њих као што је лична карта за странца, не могу ни да се носе у иностранство. Иста се пре одласка у иностранство депонује код органа који ју је издао.

Личне исправе издате од иностраних органа, изузимајући возачку дозволу, по правилу не треба у пуној мери уважавати. Боље речено ове исправе, као што су разне идентификационе картице и слично, могу евентуално да послуже код утврђивања идентитета и држављанства, али ове чињенице никако не треба сматрати коначно и поуздано утврђеним, уколико странац не поседује одговарајућу путну исправу или личну карту издату од надлежних органа Савезне Републике Југославије. Од лица које се легитимише са оваквом исправом обавезно тражити да покаже пасош или личну карту за странца.

Остале личне исправе издате од југословенских органа такође, по правилу, не би могле да послуже за утврђивање идентитета а посебно држављанства, већ само служе као доказ о томе чиме се странац бави у нашој земљи, односно основ његовог боравка. На основу ових исправа се код надлежног органа регулише боравак и то се уноси у путну исправу. Такве личне исправе су најчешће акредитације које су у ствари дозволе за рад које надлежни државни или неки други органи или организације издају одређеним странцима (новинарска акредитација, акредитација хуманитарних радника, учесника међународних скупова и слично). Поред ових исправа, странац мора да поседује путну или неку другу исправу (личну карту) као доказ свога држављанства и идентитета.

Визе

За долазак у нашу земљу, боравак и одлазак из ње, као и за пролазак кроз исту, странцу је, поред путне исправе потребна и виза (Сл. 14 до 20). Виза је дозвола којом се од надлежног органа Савезне Републике Југославије одобрава странцу да дође, борави и оде из земље или да прође кроз њу

(транзит). Она се по правилу у виду клаузуле (штамбиља или налепнице) уноси у важећу путну исправу са којом странац путује. Ретки су случајеви, мада у Закону постоји и таква могућност, да се визе издају на посебном папиру у ком случају важе уз путну исправу са којом странац путује.

Визе издају надлежни органи Савезне Републике Југославије:

- Дипломатско-конзуларно представништво, за улазак и излазак, боравак и пролазак односно транзит кроз Савезну Републику Југославију;
- Станица пограничне полиције на међународном граничном прелазу, за улазак и излазак, боравак или транзит кроз Савезну Републику Југославију;
- Секретаријат унутрашњих послова по месту боравка или пребивалишта странаца, за излазак и улазак или само излазак из Савезне Републике Југославије и
- Надлежна служба у Савезном министарству за иностране послове, носиоцима дипломатских и службених пасоша.

Образац визе који се по правилу уноси у путну исправу, садржи податке о року важења исте, врсти и броју одобрених путовања односно прелазака државне границе.

Поред визе која се издаје страним држављанима за долазак, боравак и одлазак из Савезне Републике Југославије и која је по својој форми иста, било да се ради о туристичком или пословном путовању или неком другом разлогу за долазак и боравак у нашој земљи, постоји и пословна виза која се издаје у дипломатско-конзуларним представништвима или организационој јединици Министарства унутрашњих послова по месту боравка странаца у земљи. Пословна виза се издаје оним странцима који у нашу земљу долазе односно бораве у истој ради обављања привредних и друштвених делатности на основу уговора који су склопили са домаћим привредним и другим субјектима у складу са савезним прописима о страним улагањима и спољнотрговинском пословању. Ова виза се издаје на рок који је потребан за обављање наведених делатности а најдуже 5 година и даје право на долазак и боравак у нашој земљи као и излазак из исте и то неограничен број пута. Странцу који поседује пословну визу није потребно никаков посебно одобрење боравка.

Контрола (читање) путних и других исправа странаца

Да би смо помоћу личне исправе коју странац поседује утврдили идентитет, држављанство и друге чињенице које су од утицаја на његов правни положај, треба знати да се сви подаци о томе налазе управо у тим исправама. При томе треба имати у виду да су за нас релевантне само оне исправе које су претходно наведене и које, као што је наведено, могу да буду путне исправе (стране и домаће) и личне карте (лична карта за странца, дипломатска, конзуларна и службена лична карта).

Битно је приликом контроле имати у виду да је сваки странац, без обзира на његов статус и ранг, дужан да нам стави на увид своју исправу. Никада не треба прихватити образложење странца да он не може да нам да на увид исправу због наводно његовог дипломатског или неког другог сличног статуса.

Приликом контроле личних исправа страних држављана, било да се ради о путним или другим исправама које могу да послуже за утврђивање идентитета, држављанства и његовог правног положаја (статуса), потребно је обратити пажњу на врсти и назив исправе са којом се исти служе. Ово је битно због тога што већ на самом почетку предузимања радње легитимисања и контроле ових лица, на основу врсте и назива исправе, можемо да знамо о којој категорији страних држављана се ради и томе сазнању прилагодимо наш поступак.

Поред наведенога, потребно је да знамо да читамо пасоше и друге исправе односно да тумачимо поједине ознаке, клаузуле и службене забелешке у истима. На тај начин утврђујемо:

а) Основ уласка у нашу земљу.

Ово се утврђује на основу важеће визе, уколико остраниц одлуком Владе или по међународном уговору није ослобођен те обавезе. Виза се у виду налепнице издаје у дипломатско-конзуларном представништву Савезне Републике Југославије. У сваком случају, било да је основ уласка поседовање визе или је странац ослобођен те обавезе, у путној исправи поред визе или на првој слободној станици треба да се налази улазни гранични печат (штамбиљ) који утискује погранична полиција наше земље (Сл. 26). Визу, изузетно може да изда и Станица пограничне полиције на међународном граничном прелазу и она се издаје отискивањем штамбиља у путну исправу и овером улазним граничним штамбиљом.

Исто тако је могуће да странац уђе у земљу на основу излазно-улазне коју му је, такође отискивањем штамбиља у путну исправу, издао надлежни Секретаријат унутрашњих послова по месту његовог боравака или пребивалишта у Савезној Републици Југославији.

б) Основ боравака у нашој земљи.

Боравак може да буде на основу важеће визе која се налази у пасошу, уколико странац није ослобођен обавезе да исту поседује. Међутим, уколико странац живи у нашој земљи у брачној заједници или се налази на школовању, специјализацији, запослен је или се професионално бави одређеним делатностима као и у другим оправданим случајевима, мора имати одобрен боравак од стране надлежне организационе јединице Секретаријата унутрашњих послова (ОЗС), који се отискивањем штамбиља уноси у пасош (Сл. 22). Странци практично не могу по овом основу да бораве у нашој земљи без претходно регулисаног боравака уз напомену да у случају издавања пословне визе није потребан и боравак.

в) Време уласка у нашу земљу.

Утврђује се помоћу улазног граничног штамбиља (печата) који мора да се налази у пасошу поред визе односно на првој слободној страници која је предвиђена у те сврхе. Уколико странац у путној исправи нема улазни гранични штамбиљ, исти се приводи и предаје у даљи рад специјализованој служби за странце. Разлози за непоседовања улазно граничних штамбиља могу да буду различити али је овај моменат увек интересантан и споран. Најчешће странац жели да прикрије путну исправу са којом је ушао у земљу или је ушао илегално. Неприхватљиво је као разлог наводити да је од стране надлежног службеника на граничном прелазу омашком изостављена ова радња. Овде једино треба имати у виду да се приликом издавања туристичке пропуснице на граничном прелазу улазни гранични штамбиљ не утискује у путну исправу, већ у саму туристичку пропусницу.

г) Обавезу странца да у одређеном року напусти нашу земљу.

Утврђује се на основу штамбиља о отказу боравка који се уноси у путну исправу од стране службе за странце по месту боравка странца (Сл. 21). Овај штамбиљ, између осталог, садржи и тачно време (датум и час) када странац мора да напусти земљу. Најчешће се ова категорија странаца спроводи до државне границе односно граничног прелаза. Само изузетно, када се ради о лакшим случајевима, странцу се отискује штамбиљ у путну исправу а он је дужан да напусти земљу у року који је наведен у путну исправу.

д) Друге значајне податке.

Уносе се у путну исправу од стране надлежних органа. Ови подаци могу да буду унети од стране надлежних органа приликом прелажења државне границе (податак о издатом одобрењу за унос оружја, податак о издатом одобрењу за унос или запечаћеној радио станици, забелешка царинских органа о ПУР и слично) као и од стране других органа (на пример дипломатско-конзуларног представништва Савезне Републике Југославије о упису оружја у путну исправу, Секретаријата унутрашњих послова – о издатом одобрењу за набављање оружја ради изношења из земље и слично). Битно је знати да прописане клаузуле забелешке и друге службене ознаке у пасоше могу да уносе једино надлежни државни органи (Сл. 23 до 25).

е) Доказ о испуњењу обавезе пријаве боравка странца.

Ово се утврђује на основу картона пријаве боравка (одреска) који странац мора да има уз путну исправу (Сл. 22). Обавеза пријаве надлежном органу пада на домаћег држављанина код кога је странац одсео односно на физичка и правна лица која пружају услуге смештаја (хотеле, кампове и друге угоститељско-туристичке организације које примају странце).

Странац је обавезан да се сам пријави само уколико није користио ни једну од горе наведених могућности. Када странац нема доказ о извршеној пријави, утврђује се код кога је боравио или се приводи надлежном органу, ради покретања прекршајног поступка.

Контрола странаца са посебним статусом

Одређене категорије странаца који бораве у нашој земљи или су у пролазу (транзиту) могу да уживају посебан, привилегован, статус и заштиту од одређених аката власти па чак у одређеној мери је наша држава дужна да води бригу о њиховој безбедности. Ради се о страним држављанима који се налазе у дипломатско-конзуларној или некој другој мисији тога ранга. Најчешће се ради о лицима која су у нашој земљи акредитована као чланови ових мисија и исти у потпуности уживају привилегије и имунитете утврђене међународним Конвенцијама, мада су у одређеној мери од аката власти изузети и они странци из ове категорије који су у пролазу, на путу у земљу свога службовања.

Статус дипломатско-конзуларног представника или члана мисије која је акредитована у нашој земљи и њихов ранг у мисији може се, приликом контроле, утврдити на основу дипломатског и службеног пасоша у коме се налази одговарајућа дипломатска или службена виза или друга клаузула која се уноси у Савезном министарству за иностране послове. Тако на пример ова лица су обавезна да пре почетка обављања мисије у Савезној Републици Југославији доставе своје путне исправе надлежној служби у Савезном министарству за иностране послове где им се у исправе уноси клаузула „виђено у СМИП-у”.

Уколико лице поседује дипломатски или службени пасош а у истом нема ову клаузулу или одговарајућу визу из које се може видети да је акредитован у нашој земљи, онда се вероватно и не ради о члану мисије. Такво лице и не може да ужива све привилегије и имунитете као акредитовани члан мисије, мада Конвенција и таквим лицима, која могу да буду на пропутовању кроз нашу земљу или у њој бораве по неком другом службеном основу, пружа одређену заштиту.

Поред дипломатског или службеног пасоша, визираног или видираног на описани начин, лице може да поседује и дипломатску или конзуларну личну карту. Ове исправе такође сасвим поуздано служе за доказивање идентитета и држављанства али и статуса лица, што је за нас у овом случају најзначајније. Дипломатска и конзуларна лична карта се издаје члановима страних дипломатско-конзуларних представништава у нашој земљи.

Члановима породица као и помоћном особљу у дипломатско конзуларним представништвима се издаје службена лична карта.

Као што је напред већ речено лица која поседују наведене врсте личних карата нису обавезна да са собом носе и пасош.

Када се на основу наведених исправа утврди посебан, (привилегован) статус или да странац ужива заштиту (имунитет) у нашој земљи, поступак се по правилу своди на евентуално узимање података ради подношења извештаја због тога што је то лице учинило прекршај или кривично дело, ради достављања надлежној служби у Министарству иностраних послова како би исти могли да предузму мере из своје надлежности. Извештај о било каквом кон-

такту са овом категоријом странаца је увек потребно поднети, па чак и онда када се ради напросто о њиховом легитимисању ради утврђивања идентитета.

Приликом предузимања мера и радњи из наше надлежности према овим лицима је увек потребно имати крајње коректан и службени однос.

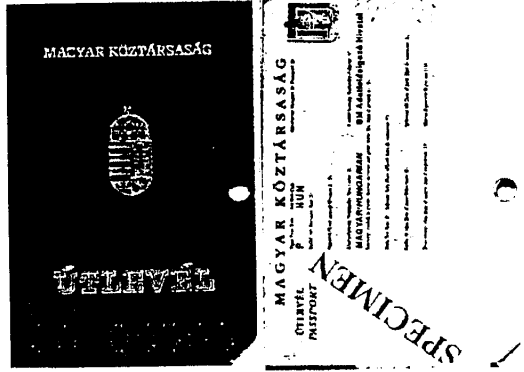
Ово би било довољно за успешно бављење проблематиком кретања и боравка странаца од стране радника саобраћајне полиције на безбедносном сектору, обзиром да се они у своме раду најчешће сусрећу са овом категоријом лица али и осталих линија рада којима ова проблематика непосредно није у надлежности а сусрећу се са истом у своме раду. Наравно да радници полиције на граничним прелазима и инспектори за странце у организационим јединицама за странце (ОЗС) Секретаријата унутрашњих послова морају да знају пуно више и да, посебно ови други, пруже одговарајућу стручну помоћ осталим линијама рада. На крају крајева њихова обавеза је да се у свим сложенијим случајевима непосредно укључе, ради предузимања мера из своје надлежности.

Колико је значајно и важно у данашњим условима да се и остале линије рада Министарства унутрашњих послова баве проблематиком кретања и боравком странаца, није потребно посебно истицати. Довољно је навести податак да се у свету, према проценама појединих међународних организација које се баве економско-социјалним миграцијама, стално налази у покрету око сто милиона људи чији циљ је да на било који начин дођу до развијенијих земаља у потрази за егзистенцијом. Организоване групе међународних криминалаца користе невољу ових људи и укључују се у њихово илегално пребацивање државних граница појединих земаља. Нашу земљу такође заплускује овај талас због свог геостратегијског положаја. Ова проблематика је и те како присутна и на нашем подручју.

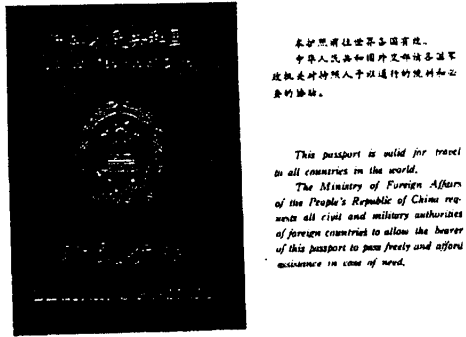
Прилог:

Изглед најважнијих докумената, клаузула, печата и штамбиља издатих од стране домаћих органа, који се могу наћи у страним пасошима (сл. 1–24).

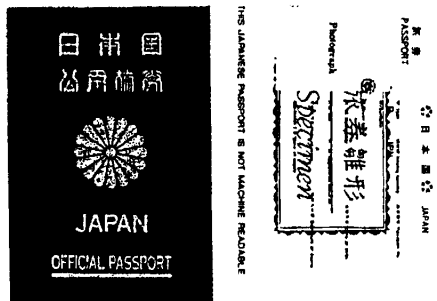
Сл. 1. Пасош Мађарске

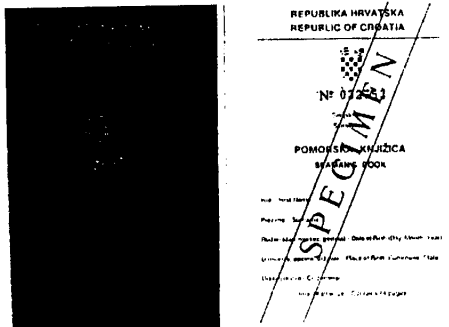
Сл. 2. Дипломатски пасош
НР Кине

Сл. 3. Службени пасош
Јапана

Сл. 4. Поморска књижица
Хрватске

PUTNA ISPRAVA
(Konvenција od 28 septembra 1954)
TITRE DE VOYAGE
(Convention du 28 septembre 1954)

REPUBLIQUE SOCIALISTE DE YOUGOSLAVIE N. 002040

PUTNA ISPRAVA TITRE DE VOYAGE
(Convention du 28 septembre 1954) (Convention du 28 septembre 1954)

Otrez dopunjavati tekst dano odo na na predložak ispravu. Ce document est une le mail autorisation de "visas".

Pratnik: _____
 Ime: _____
 Prezime: _____
 Uj prijaviti: _____ deteta (daca): _____
 Accompanyed de: _____ (videti list)

1. Ova isprava je izdata u skladu sa odredbama Konvencije od 28. septembra 1954. godine, koja se odnosi na putovanje u zemlje koje su potpisale Konvenciju. Ova isprava ne daje pravo na ulazak u zemlju, ali omogućava putniku da se prijavi za vizu u zemlju koju posjeti. U skladu sa odredbama Konvencije, ova isprava ne daje pravo na ulazak u zemlju, ali omogućava putniku da se prijavi za vizu u zemlju koju posjeti.

2. Ova isprava je izdata u skladu sa odredbama Konvencije od 28. septembra 1954. godine, koja se odnosi na putovanje u zemlje koje su potpisale Konvenciju. Ova isprava ne daje pravo na ulazak u zemlju, ali omogućava putniku da se prijavi za vizu u zemlju koju posjeti. U skladu sa odredbama Konvencije, ova isprava ne daje pravo na ulazak u zemlju, ali omogućava putniku da se prijavi za vizu u zemlju koju posjeti.

3. Ova isprava je izdata u skladu sa odredbama Konvencije od 28. septembra 1954. godine, koja se odnosi na putovanje u zemlje koje su potpisale Konvenciju. Ova isprava ne daje pravo na ulazak u zemlju, ali omogućava putniku da se prijavi za vizu u zemlju koju posjeti. U skladu sa odredbama Konvencije, ova isprava ne daje pravo na ulazak u zemlju, ali omogućava putniku da se prijavi za vizu u zemlju koju posjeti.

3

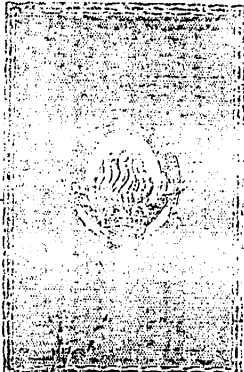
FEDERATION INTERNATIONALE DES SOCIETES DE VOYAGES
Fédération internationale des sociétés de voyages qui délivre les visas

VISAS
1954

Otrez prijaviti u zemlju koju posjetite.
 Emission de visas de l'Etat (visas).

POSSIBLE VISAS
Signature du titulaire

Сл. 6. Југословенска Путна исправа за лица без држављанства

REPUBLIQUE SOCIALISTE DE YOUGOSLAVIE
REPUBLIQUE SOCIALISTE DE YOUGOSLAVIE

PUTNI LIST ZA STRANCE
LAISSE-PASSER POUR STRANGERS

VASIC PRUZA

26-44-57

Сл. 7. Југословенски путни лист за странца

САВЕЗНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА

Назив органа који издаје пропусницу GP Новаг

Исправа на основу које је издата Б.Б.О.Б.

Број исправе 0382930

ТУРИСТИЧКА ПРОПУСНИЦА

Х.С.Р.Г.С. Серија "А"

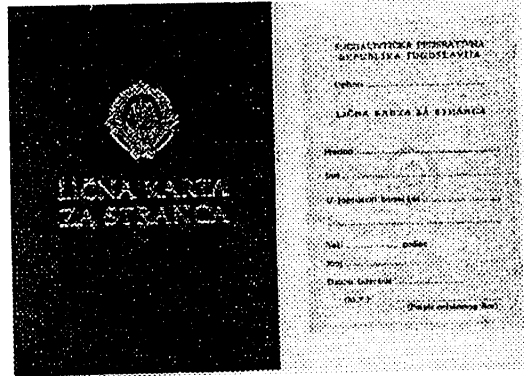
№ 156172

УЛ 16. Е. С. Број 24 Важи 20 дана

(Овера уласка у Југославију) (М.П.)

Сл. 8. Туристичка пропусница издата на граничном прелазу

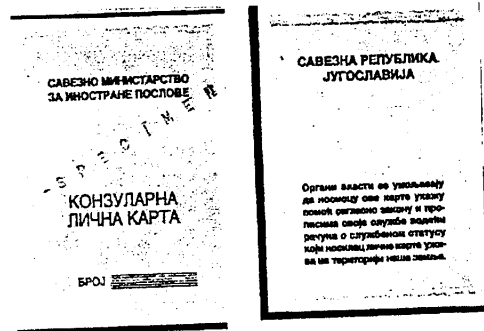
Сл. 9. Лична карта за странца

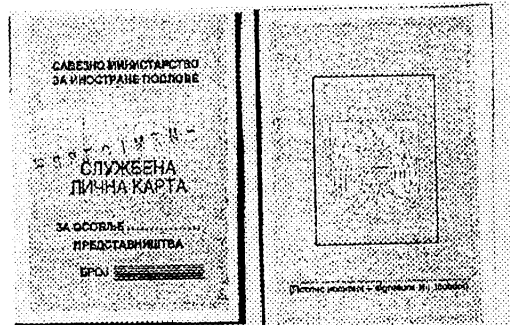
Сл. 10. Дипломатска лична карта

Сл. 11. Конзуларна лична карта

Сл. 12. Службена лична карта

Прес центар
Војске Југославије

Yugoslav Army
Press Center

Ратна прес карта
War Press Card

Фотографија

Име и презиме / Full name

Бр. _____ Кр.р. _____

За рад на терену је потребно посебно одобрење

Сл. 13. Новинарска акредитација

**GENERALNI KONZULAT
S R JUGOSLAVIJE
Frankfurt am Main**

ВИЗА — ВИЗА — VIZUM — VISA
УЛАЗНО - ИЗЛАЗНА — ULAZNO - IZLAZNA
ВНУТРОШЊА - ИЗНОШЊА — ВНЕШЊА - ИЗЛАЗНА
D'ENTREE ET DE SORTIE

Бр. Вр. Штев. №. 00536

Време до
Валиди до 22.03.2000-22.04.2000

Валја до
Validé jusqu'au

За 1 / JEDNO / путопис - а
Za 1 / JEDNO / релованце - а
Pour 1 / JEDNO / релованце - а
Za 1 / JEDNO / путуванс - а
Za 1 / JEDNO / тоуаге (s)
Pour 1 / JEDNO / акце
Za 1 / JEDNO / особе
Pour 1 / JEDNO / агравоаце

**GENERALNI KONZULAT
S R JUGOSLAVIJE
Frankfurt am Main**

Изадата у
Издао у
Издао на
Délivré à

Дана
Date

На Ден
Né Den

Дне

22. Март 2000

Генерал. Конзул, Републике
S R Југославије

Сл. 14. Изглед визе која се у виду налепнице издаје у ДКП

Бр. 12318

ВИЗА за транзит (7 дана)
улазак - излазак (00 дана)
од 15.06.2000 године
(М.П.) По одобрењу

Генерални Конзул

Сл. 15. Виза издата на Граничном прелазу

ВАНДЕРПАС - ШТАМБИЛ ОДОБРЕЊА БОРАВКА СТРАНЦУ

За _____

Град _____

Имјено _____

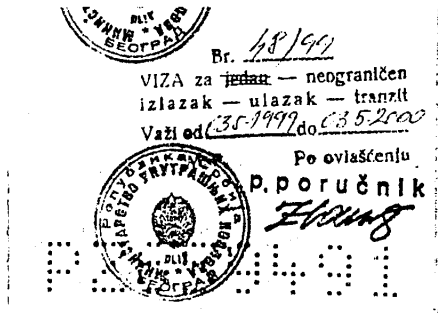
Датум _____

У Београду _____

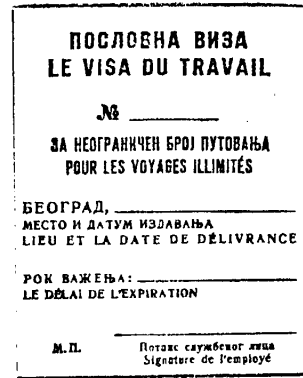
М.П. _____

Сл. 16. Штамбил одобрења боравка странцу

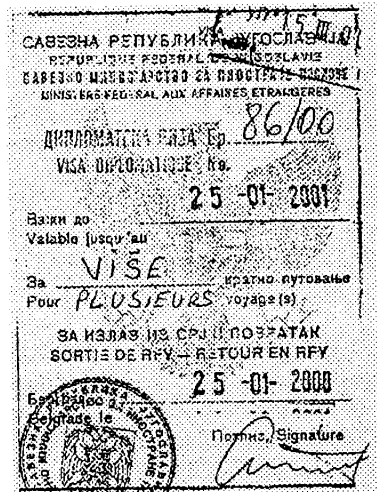
Сл. 17. Штамбиљ визе коју издаје надлежна организациона јединица МУП-а

Сл. 18. Пословна виза

Сл. 19. Дипломатска виза

Сл. 20. Клаузула „виђено у Савезном министарству за иностране послове“

БЕЗБЕДНОСТ

Nosilac putne isprave dužan je da napravi
 deklaraciju SFR Jugoslavije do _____
 o promeni prebivališta u SFR Jugoslaviju do _____
 Broj _____
 Dane _____
 U Beogradu.
 (Poljski ovlašćeni lice)

Сл. 21. Клаузула о отказу боравка странцу

POTVRDA — CERTIFICAT — УДОСТОВЕРЕНИЕ

O PRIJAVI BORAVISTA — PRIJAVI I ODJAVI PREBIVALISTA ODNOSNO
 PRIJAVI PROMENE STANA — DE DECLARATION DE RESIDENCE — DE
 DECLARATION DU DOMICILE (D'ARRIVEE ET DE DEPART) OU DE CHAN-
 GEMENT DU DOMICILE — O ПОДАЦИ ЗАЈВКИ НА МЕСТОПРЕБИВАЊЕ —
 ЗАЈВКИ И ВОСТРЕБОВАЊИ ЗАЈВКИ НА ПРЕБИВАЊЕ ИЛИ
 ЗАЈВКИ НА ПЕРЕМЕНУ КВАРТИРА

Prezime i ime — Nom et prénom — Фамилия и имя POSTOL VLADIMIR		
Vrsta i broj putne isprave Nature et numéro du passeport Вид и номер паспорта	09184893	
Prijavo boraviliste — prebivaliste, odjavio prebivaliste u Domicile (résidence) déclaré; déclaration de départ faite à Заявка о местопребивању — о местожителству востребовал заявку и местожителство	7119. 11. 1999 DOSTAVI DR. 1999 0102951809156	
Datum prijave Date de déclaration de résidence Дата заявки	26.07 1999	Datum odjave Date de déclaration de départ Дата востреб. заявки
(M. P.) (L. S.) (M. II.)		(Poljski ovlašćeni lice) — Signature de fonctionnaire — Подпись службеног лица

Izdaje i štampa: «SA» — Beograd (17/95)
 Obrazac br. 19/37.e

Сл. 22. Пријава боравка странца

Унето оружје
 одобрење број
86/96
БАЧКИ БРЕГ
 ул. 28. II. 96
 205

Сл. 23. Странцу је на граничном прелазу издато одобрење за уношење оружја

Транзит — запечаћена
 Број г/с **003214Г17**
 Датум **27. 03. 00**
ХИТЕГОВИ
 ул. 27. III. 00
 225

Сл. 24. Странцу је на граничном прелазу запечаћена радио станица

Унета — кинета г/с број **095217**
 Број дозволе или броја станице
 Број корисника **457/99**
 Број телефона
ХИТЕГОВИ
 ул. 05. III. 00
 218

Сл. 25. Странцу је одобрено коришћење радио станице (радио телефона) у нашој земљи

КИНЕТА R-S
DOZVOLA
321/99
БАЧКИ БРЕГ
 ул. 31. III. 00
 218
БАЧКИ БРЕГ
 ул. 28. II. 96
 205
ГРАДИНА
 ул. 19. II. 00
 218

Сл. 26. Штамбиль овере преласка границе

КАРАКТЕРИСТИКЕ РЕНДГЕНСКИХ УРЕЂАЈА ЗА КОНТРОЛУ ПРТЉАГА

Мр Здравко БЕЈНОВИЋ,
Институт безбедност

Основни циљ организовања процеса противдиверзионе заштите је заштита људи и имовине од могућих терористичких дејстава. Задаци процеса контроле, као елемента противдиверзионе зашти-

те, и примене техничких средстава у процесу контроле људи и предмета опште употребе су усмерени на спречавање наношења људских жртава и материјалних штета одвраћањем могућих починиоца и откривање и неутралисање експлозивних направа, оружја и других опасних средстава и материја који могу да се користе у терористичке сврхе. Данас се са различитим успехом у систему противдиверзионе заштите користи велики број техничких средстава.

Уобичајена места организовања противдиверзионе контроле су места са великим протоком предмета и пртљага, а то су углавном поште и аеродроми, али и неке друге установе, институције или објекти који су од посебног значаја и које могу постати објект терористичког напада као што су дипломатска представништва у иностранству или привредна или нека друга представништва. Са становишта значаја који им се данас придаје најважнији су аеродроми јер су авиони у ваздуху још увек погодна, а због тога и честа мета терористичких напада. Оно што аеродроме можда издваја од других објеката је то што су стално под будним оком јавности која стално мери и оцењује њихов степен безбедности. То се нарочито показује после сваке авионске несреће када се, уколико узроци нису одмах познати, прво посумња на терористички напад. Са друге стране велика повезаност ваздушних саобраћајних путева које користе авио компаније из различитих земаља света је учинила да је систем противдиверзионе контроле постао глобална мера контроле. Због тога је степен безбедности аеродрома стална брига међународних и националних организација које воде рачуна о авионском саобраћају и влада које су често у суштини права мета таквог напада [1, 2].¹ То је отворило простор и тржиште многим фирмама за развој и производњу различите опреме

¹ Бројеви у заградама означавају број под којим се налази коришћена литература у списку литературе на крају рада.

за контролу пртљага и предмета. Међународне и националне организације, као што су ваздухопловна удружења, удружења аеродрома и удружења пилота, прописују услове за безбедно одвијање саобраћаја и прописују минимум техничке опремљености аеродрома да би се саобраћај одвијао са минимумом ризика, а владе и фирме које производе ту врсту опреме издвајају огромна средства за развој и производњу поуздане и ефикасне опреме за контролу пртљага [3, 4].

У прво време организовања противдиверзионе контроле, на аеродромима су се спроводиле ручне претраге путника и пртљага. Уз ову меру контроле често је коришћена и мера показивања пртљага од стране његовог власника непосредно пре уласка у авион. У авион су се уносили само они пртљаци чији су власници претходно ушли у авион. Међутим ове мере контроле су имале читав низ недостатака од којих су најважније да су успоравале процес прихвата путника и угрожавала редовност саобраћаја, а уједно нису гарантовале одговарајући степен безбедности. Ручни претреси не могу увек да открију све скривене преграде у коферима, торбама и другом пртљагу, а показивање пртљага од стране власника не гарантује да власник увек зна шта се налази у пртљагу и да сам власник није терориста-самоубица. Због тога се увођењем електронских техничких средстава у процес контроле пре свега желело да се повећа квалитет противдиверзионе контроле. Карактеристике такве противдиверзионе контроле су се битно побољшале у следећим важним елементима [5]:

- повећао се степен заштите.
- снизили су се трошкови контроле,
- уштедело се у времену,
- обезбеђена је заштита приватности путника и
- избегавала су се оштећења објеката контроле и његовог садржаја.

Током низа година постојања противдиверзионе заштите покушало се са увођењем разноврсних електронских техничких средстава у процес контроле. Примена појединих врста ових средстава, као што су металдетектори, стетоскопи, детектори експлозива, итд. је показала различит успех. Временом су рендгенски уређаји, по обиму и по значају коришћења у контроли предмета и пртљага, постали најважније техничко средство противдиверзионе заштите. Резултат тога је да је у веома кратком року развој рендгенских уређаја за контролу пртљага претрпео огроман напредак и да данас практично не постоји ниједно научно и техничко решење у развоју ових уређаја и примени X зрачења које није примењено у конструкцији и изради рендгенских уређаја за контролу пртљага [6].

Рендгенска контрола на аеродромима

Ефикасност примене рендгенских уређаја у противдиверзионој заштити зависи од техничких карактеристика уређаја, оперативних мера противдиверзионе заштите, организације и технологије обављања контроле и обучености оператора. Рендгенска контрола није и не може да буде једина контрола која

се обавља у процесу противдиверзионе заштите иако је често њен најважнији део. Рендгенској контроли претходи низ оперативних мера од процене степена опасности до прикупљања података и евиденцији о могућим починиоцима и диверзантским и терористичким средствима која могу да буду коришћена. Ови подаци указују на најоптималнији начин заштите и постављање уређаја на места где ће бити највише искоришћени. Пошто је рендгенска контрола оптимални избор између потреба и могућности, односно успостављање онолико контроле и постављање онолико пунктова противдиверзионе контроле колико је то са становишта безбедности потребно, а са економске стране могуће и оправдано, потребно је правилно и прецизно, на основу расположивих података, организовати систем противдиверзионе контроле и лоцирати места постављања пунктова са рендгенском контролом.

Основни захтев рендгенске контроле на аеродромима је да према техничким могућностима уређаја буде што је могуће бржа и поузданија. Ово у техничком смислу значи добијање квалитених рендгенских слика, а у складу са достигнутим развојем науке и технике. Брзина рендгенске контроле која би задовољила захтеве коришћења на аеродромима је она која не утиче на редовност одвијања авионског саобраћаја. Да би се то остварило просечно време рендгенске контроле, како ручног пртљага тако и пртљага који се транспортује одвојено од путника, не сме да пређе оно време које би се постигло и да нема те контроле. За ручни пртљак то је време које је потребно да би се извршила контрола путника пре улаза у авион, а за пртљак који се транспортује одвојено од путника тоје време које је потребно за обављање процедуре око пријаве за лет као што су: контрола карата, мерење тежине пртљага, обележавање пртљага, итд. Уколико се обезбеди истовременост обављања наведених радњи са рендгенском контролом она ће бити мање приметна и неће утицати на одвијање авионског саобраћаја према предвиђеном реду летења.

Главни принцип рендгенске контроле пртљага је потпуна идентификација предмета који су у његовом садржају. То се односи на препознавање његове употребе на основу карактеристика добијених из рендгенског снимка. Да би се то остварило потребно је да оператор познаје широку класу предмета по саставу, дебљини, облику и могућим пројекцијама на раван регистрације зрачења. Исто тако је важно његово добро познавање могућности уређаја и начина формирања рендгенске слике. Сваки пртљак код кога се рендгенском контролом у садржају открију недозвољени или опасни предмети односно код којих није извршена или није могла да се изврши идентификација предмета у садржају добија статус сумњивог пртљага. Прецизније, неки пртљак добија статус сумњивог пртљага ако:

- пртљак садржи предмете који не смеју да се подвргавају рендгенској контроли,
- пртљак садржи предмете или материје који не смеју из разлога безбедности да се уносе у авион,
- пртљак садржи предмете који не могу да се прозраче,
- пртљак садржи предмете које оператор не може да идентификује и

– пртљаг је таквих димензија да не може бити смештен у комору или тунел за прозрачавање.

Пртљаг који је класификован као сумњив упућује се на ручну претрагу у присуству власника. Присуство власника у току ручне претраге је важно из два разлога. Олакшава и убрзава процес претраге и представља један степен заштите и помоћи овлашћеном лицу који је врши. Иако је један од циљева увођења техничких средстава, односно рендгенских уређаја у систем противдиверзионе контроле био елиминација ручних претрага као методе која је веома спора и изазива нелагодност како код људи који је врше тако и код оних који су јој изложени у томе се није у потпуности успело. Ручне претраге су остале као саставни део рендгенске контроле за случајеве када ова не даје задовољавајуће резултате и као допунске мере контроле за случајеве сумње да се у садржају пртљага налазе опасни предмети и материје. Пошто ручне претраге отежавају процес контроле и утичу на редовност одвијања авионског саобраћаја један од сталних захтева је да их буде што је могуће мање. Један од важних параметара оцењивања квалитета рендгенске контроле је број сумњивих пртљага који се том приликом појављује. На садашњем степену развоја технике и процеса организовања контроле на аеродромима сматра се да је прихватљиво постојање око 1% сумњивог пртљага [2].

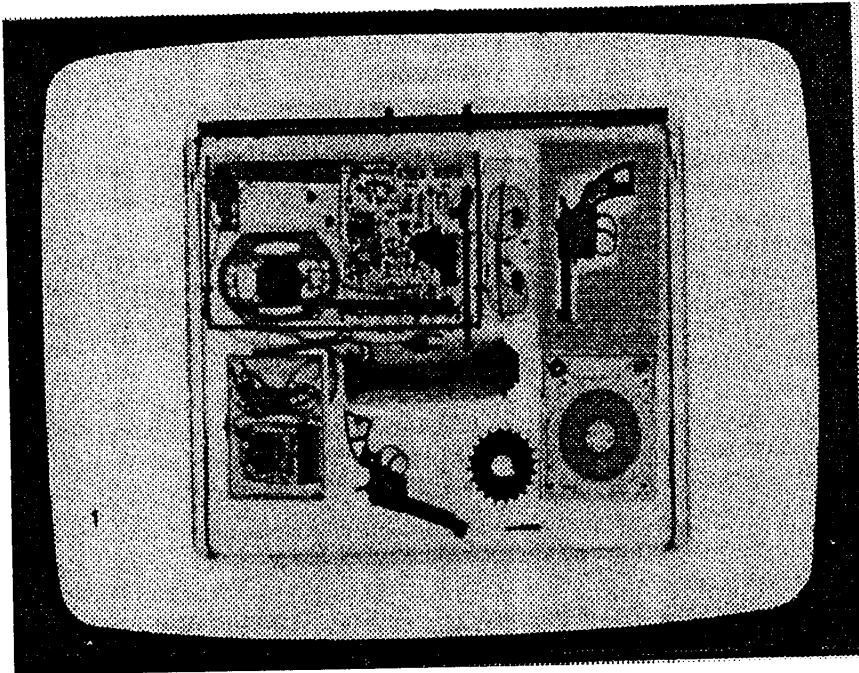
Могући међукорак између улазне рендгенске контроле и ручне претраге као крајње мере је супервизијска контрола. За ову врсту контроле је могуће користити неки други уређај који може бити и рендгенски и који даје више информација о садржају прегледаног пртљага. Увођење супервизијске контроле продужава просечно време контроле, али је важније да се смањи укупан број јединица пртљага који се ручно претреса.

Предности и недостаци рендгенске контроле пртљага и предмета опште употребе

Основне предности примене електронских техничких средстава у систему противдиверзионе заштите, у коме значајно место заузимају рендгенски уређаји, су повећање ефикасности и поузданости контроле. Принцип контроле са рендгенским уређајима се заснива на интеракцији X зрачења са предметом или пртљагом и формирање рендгенске слике која даје информацију о саставу или садржају предмета или пртљага. У односу на остала техничка средства чија је примена усмерена на откривање неког од елемената који се налазе у саставу експлозивног средства, оружја или неког другог опасног средства или материје, рендгенски уређај пружа могућност да се на основу рендгенске слике (Слика 1) добије потпунија информација о експлозивним направама и оружју који су и најчешће коришћена средства терористичког деловања. Наиме, рендгенска контрола омогућава да се види садржај или унутрашњост предмета или објекта. Ово је важно код откривања експлозивних направа јер је у том случају могуће препознати њену конструкцију и начин активирања. На основу тога је могуће извршити процену опасности од експлозије и предузети одговарајуће мере заштите.

У предност контроле са рендгенским уређајима се може убројити и могућност контроле са растојања. Ово може бити важно као мера заштите од могућег блиског контакта са експлозивном направом, која би се нашла у садржају предмета контроле, али и као могућност обављања процеса анализе рендгенске слике са места где се то може обавити на миру и без спољњег ометања или узнемиравања.

Иако су, данас, рендгенски уређаји основни, стандардни уређаји по којима се оцењује квалитет противдиверзионе контроле они на садашњем степену развоја имају недостатке који их онемогућавају да постану њено универзално средство. Поред свих набројаних случајева који доводе до немогућности добијања рендгенске слике на основу које се може извршити потпуна идентификација његовог садржаја може се посебно истаћи отежано препознавање експлозива, дроге и других опасних и штетних материја које у свом саставу садрже хемијске елементе ниских атомских бројева. Овај недостатак рендгенских уређаја је, после несреће у Локербију, био предмет посебне пажње људи који се баве безбедношћу ваздушних путева. Отада су учињени значајни напори да се овај недостатак ублажи и уклони [7, 8, 9].

Слика 1. Типична рендгенска слика код савремених рендгенских уређаја

Приказивање садржаја пртљага преко дводимензионалне рендгенске слике претставља извесно ограничење у поступку идентификације јер није унапред познато у којој ће се пројекцији појавити поједини предмети. Може да се деси да добијена пројекција буде неповољна за препознавање предмета иако су

искусни оператори често у стању да изврше процес идентификације и на основу таквог неповољног положаја предмета приликом снимања. У случају када ипак није могуће извршити процес идентификације препоручује се да се покуша са поновним снимањем из повољнијег угла, а ако се то из неког разлога не може урадити, онда се он упућује на ручну претрагу.

Једна од битних карактеристика рендгенских уређаја је да се, због штетности зрачења које емитују, не могу користити за контролу људи у сврху противдиверзионе заштите. Сазнање о штетном дејству X зрачења на људе, изазива код једног броја људи сумњу и неповерење према безбедној примени рендгенских уређаја за контролу предмета и хране, који се потом користе, и безбедности простора поред уређаја. Иако су овакве сумње резултат непознавања ефеката које изазива зрачење у процесу интеракције са материјом и принципа рада савремених уређаја за контролу пртљага оне могу да изазову додатне неугодности и компликовати систем противдиверзионе контроле.

Развој рендгенских уређаја за контролу пртљага и организације контроле на аеродромима

У периоду од око 30 година изменио се већи број генерације рендгенских уређаја за контролу пртљага на аеродромима које су свака појединачно унели револуцију у систем безбедности и контроле. Тај историјски развој рендгенских уређаја није имао строго праволинијски пут иако су у одређеним временским раздобљима превладавали рендгенски уређаји одређених карактеристика. Већина произвођача је следила свој правац развоја који се ретко у свим карактеристикама поклапао са оним које су важиле као доминантне. Постојало је неколико карактеристика рендгенских уређаја за контролу пртљага на аеродромима за које су већина конструктора и стручњака за безбедност сматрали да су посебно важне. То су брзина рада уређаја, једноставност руковања са уређајем и фактор безбедности. Док је за прве две карактеристике јасно о чему је реч дотле је фактор безбедности тешко дефинисати. То је субјективна мера која треба да одреди поузданост одређивања статуса пртљага. У већини случајева може се карактерисати као поузданост са којом просечно обучен оператор може са одређеном организацијом рендгенске контроле да успешно обави процес контроле. Такође је увек био посебно важан однос фактора безбедности и цене уређаја. Он је често одређивао успешност рендгенских уређаја на тржишту.

Напредак у обављању процеса рендгенске контроле није увек био последица техничког развоја. У одређеним случајевима тај напредак је направљен побољшањима у организацији контроле, а у неким другим напредак је био последица истовременог побољшања и техничких карактеристика уређаја и концепта контроле. Техничка и организациона компонента развоја рендгенских уређаја су се увек узајамно преплитале и утицале једна на другу. Обично је сваки произвођач уз уређај прописивао и одговарајући концепт рендгенске контроле који је омогућавао његово максимално искоришћење. То је посебно било важно за случајеве када неки од услова примене нису одговарали препорученим јер је то умањивало могућности контроле. Међутим, могу се одредити временски периоди у којима су доминирали поједине врсте рендгенских уређаја:

- рендгенски уређаји са континуалном техником,
- рендгенски уређаји са импулсном техником и
- рендгенски уређаји са скенирајућом техником.

Први рендгенски уређаји који су коришћени за контролу пртљага на аеродромима су били комбинација рендгенских уређаја који су тада коришћени у медицини и у дефектоскопији [10, 11], а тек касније проширивањем тржишта односно повећаном тражњом за таквом врстом уређаја прешло се на наменску конструкцију рендгенских уређаја за контролу пртљага. Ови први уређаји су радили на принципу прозрачавања широким снопом X зрачења и рендгенска слика се добијала у реалном времену односно само за време емисије зрачења. Иако су давали прилично квалитетну рендгенску слику показало се да нису погодни за коришћење за контроле на аеродромима. Основни недостаци су били ниска ефикасност контроле која се огледала у спором одвијању процеса контроле, дозе зрачења са којим су пртљази прозрачавани биле су прилично високе, било је потребно обавити велики број мануелних операција са пртљагом, контрола пртљага који се транспортује одвојено од путника могла се обавити само у сортирници и процедура додатне контроле у случају појаве сумњивог пртљага је била прилично компликована. Осим тога ови уређаји су били гламазни и тешки (око 3000 kg) и због тога веома често неподесни за примену у неком ненаменски грађеном и просторно скученом објекту. Ови основни недостаци су доводили до појаве читавог низа неугодности који су отежавали нормално одвијање авионског саобраћаја и утицале на сигурност контроле. То је пре свега снижење комфора путника, кашњење одвијања саобраћаја услед процеса контроле, појава сумњивих пртљага којима није било могуће пронаћи власника и које је требало насилно отворати, жалбе власника пртљага којима су експонирани филмови или оштећен садржај услед обављене противдиверзионе контроле, итд.

Предности рендгенских уређаја овог типа је могућност добијања снопова X зрачења великих интензитета са континуалном променом продорности зрачења што је омогућавало прозрачавање и дебљих профила који у свом саставу имају хемијске елементе високих атомских бројева. Тек у каснијој фази развоја су код ове врсте рендгенских уређаја, уз коришћење појачавача светлости, снижени интензитети зрачења са којима се вршило прозрачавање. Ово је учињено да би постали конкурентни рендгенским уређајима са импулсном техником, који су увелико почели да освајају светска тржишта. Специфичност рендгенских уређаја са рендгенском сликом у реалном времену је да се у сваком тренутку посматра директно оно што се догађа у објекту контроле. Ово може бити важно ако се жели уочавање покретних елемената у садржају објекта контроле. Тако је могуће уочити њихање течности у флашама, а познат је и случај када је у пакету у једној пошти приликом редовних противдиверзионих прегледа откривено присуство змија. Касније је утврђено да су у питању биле отровнице. Да није уочено њихово кретање не би се посумњало на ову врсту опасности. Међутим, специфичне позитивне карактеристике уређаја овог типа нису биле таквог карактера да су могле да спрече масовну примену проточних рендгенских уређаја са импулсном емисијом X зрачења. Главни разлог је то што су те карактеристике биле такве да су могле бити искоришћене само код занемарљивог броја објеката контроле, односно могле су бити у потпуности компензоване неким другим ка-

рактеристикама. За неке посебне случајеве када је стварно неопходно располагати са карактеристикама рендгенских уређајима са континуалним зрачењем, такви уређаји би се могли користити као алтернативни уређаји.

Због тога се може закључити да је основни значај ових првих рендгенских уређаја био у томе што су показали да је рендгенска контрола пртљага могућа и да је то ефикаснија метода контроле од свих до тада коришћених укључујући и примену неких техничких средстава, као што су на пример металдетектори, која су до тада, а и касније, успешно примењивана.

Појава проточних система (Слика 2), код којих се контрола одвијала на транспортној траци у динамичком режиму, је унела читав низ промена пре свега у начину контроле. Код ових система су уведени импулсни генератори X зрачења што је довело до значајног снижења доза зрачења са којима су пртљаци прозрачавани и уз регулацију брзине кретања транспортне траке било је могуће извршити снимање пртљага без заустављања траке. Увођењем меморијске јединице било је могуће обавити снимање у временском интервалу реда величине десетине и стотине милисекунде, а посматрати и анализирати рендгенску слику онолико дуго колико је потребно да би се извршила идентификација садржаја објекта контроле. У тренутку емисије X зрачења се формира рендгенска слика која „замрзава“ слику садржаја у тренутку снимања. Пошто се, по дефиницији, ради о контроли садржаја који сачињавају предмети опште употребе који су непокретни може се закључити да то не утиче на погоршање основних карактеристика рендгенских уређаја у односу на уређаје предходне врсте. Снимљена и меморисана рендгенска слика се репродукује на ТВ монитору што значи да се она појављује умањена у односу на природну величину снимљеног објекта контроле. Пошто је квалитет рендгенске слике код проточних уређаја висок ово не утиче на умањење могућности идентификације садржаја па самим тим ни на погоршање карактеристика рендгенских уређаја у односу на претходну врсту. Међутим оно што се показало као погоршање карактеристика појављује се после извесног времена. То је погоршање квалитета рендгенске слике као последица радијационих оштећења фотокатоде видео камере што је утицало на поузданост и веродостојност обављања процеса контроле. У том случају је потребно правовремено извршити замену видео цеви код камере.

Снижавање апсорбованих доза код рендгенских уређаја са импулсном техником учинило је да је било могуће извршити значајне промене код рендгенских уређаја:

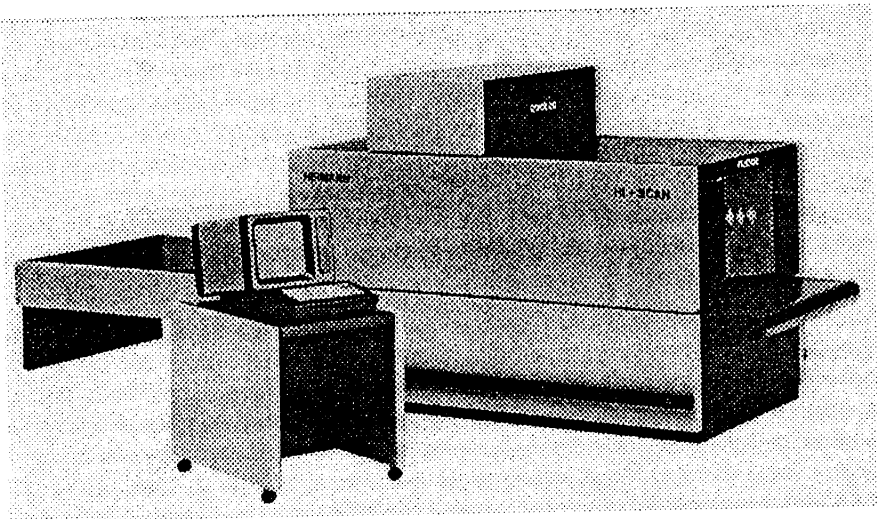
- извршена је редуција оловне заштите,
- снижена је максимална вредност високог напона рендгенске цеви,
- смањена је снага рендгенског генератора и
- поједностављени су поступци уноса пртљага у простор снимања као и његовог износа из тог простора.

Ово је довело до тога да рендгенски уређаји нису били више гломазни и тешки као раније (око 700 до 1000 kg), односно лакше су могли да се сместе у објекте где се захтевала примена мера противдиверзионе заштите.

На основу коришћења проточних рендгенских уређаја са импулсном емисијом X зрачења било је могуће организовати процес контроле на разним местима

на аеродрому, а са увођењем мултипроцесорских система било је могуће организовати истовремено одвијање процеса рендгенске контроле са другим пословима око регистрације путника и пртљага [12]. Дошло је до уштеде времена и драстичног повећања ефикасности контроле. Практично су сви основни принципи организације рендгенске контроле пртљага који су тада први пут примењени остали у важности до данас. Два основна и најважнија принципа на којима се инсистира и данас је да рендгенска контрола не утиче на квалитет услуга које аеродром пружа путницима односно да им не умањује комфор и да путник приликом контроле буде присутан уз свој пртљак.

У последње време код рендгенских уређаја чије коришћење доминира у редовним противдиверзионим прегледима скоро искључиво је примењена скенирајућа техника. Она се заснива на узастопној парцијалној интеракцији уског снопа X зрачења са предметом контроле. Рендгенска слика се добија после извесног временског интервала који је потребан да би се сваки део објекта контроле изложио дејству X зрачења, односно да би се извршио процес скенирања уским снопом X зрачења преко упадне површине објекта контроле. То се обавља у процесу кретања објекта контроле између снопа X зрачења и детектора зрачења или у процесу кретања извора зрачења и детектора зрачења док објекат контроле мирује или истовременим кретањем објекта контроле, извора зрачења и детектора зрачења. У току обављања процеса скенирања потребно је обезбедити да геометрија снимања остане идентична за сваки положај интеракције снопа зрачења са објектом контроле. Техника скенирања пружа велике могућности које су посебно дошле до изражаја када је у систем анализе података укључен рачунарски систем. Оно што представља суштински помак, у односу на принцип рада рендгенских уређаја претходних врста, је што се рендгенска слика, применом технике скенирања, може добити и методом расејања уназад, а не искључиво прозиравањем.

Слика 2. Конструкција и производња проточних рендгенских уређаја је омогућила важан напредак у повећању ефикасности рендгенске контроле

Скенирајући рендгенски уређаји су довели до даљих побољшања карактеристика рендгенских уређаја у односу на оне који су им претходили [13]:

- снижавање доза зрачења које пртљази приме током рендгенске контроле,
- током процеса скенирања растојање објекта контроле од извора зрачења и од детектора зрачења је небитно,
- могућност коришћења детектора зрачења који апсорбују упадни сноп зрачења са ефикасношћу 100% (сцинтилатори).

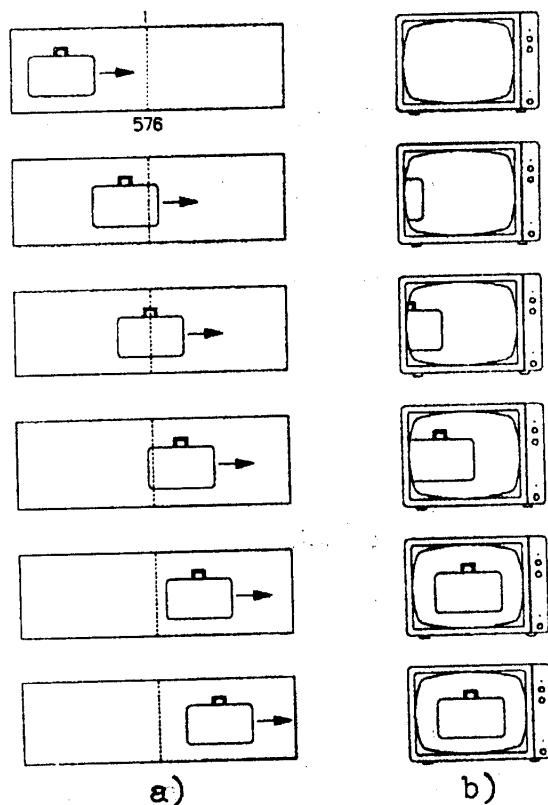
У конструкцији уређаја последице су биле да је смањена количина олова која се користила за заштитне екране због нижих доза зрачења, габарити уређаја су смањени јер је био потребан мањи простор за смештање пртљага у позицију за рендгенско снимање и рендгенски генератори су били мање снаге због блиских растојања на којима се обављао процес снимања. То све је довело до смањења тежине уређаја на вредност од 400 до 700 kg. Ово је утицало да скенирајући рендгенски уређаји за контролу пртљага постану у правом смислу преносни и компактни. Један од важних момената је да се повећала поузданост рада уређаја јер се смањило број компоненти код којих су могле да промене карактеристике услед дејства зрачења.

Први рендгенски уређаји са скенирајућом техником су користили механичку колимацију снопа зрачења и скенирање. Уским снопом X зрачења, у облику оловке (техника покретне или летеће тачке), вршено је пребрисавање или скенирање предмета контроле попречно на правац кретања транспортне траке. У времену у коме су се појавили, пре двадесет и више година, то су били компликовани и скупи уређаји. Сложеност уређаја је утицала на поузданост рада, а дигитална технологија која је коришћена била је јако скупа. Због тога ови уређаји и поред својих несумњивих предности нису нашли широку примену.

Појава рендгенских уређаја са линијском скенирајућом техником (Слика 3), почетком осамдесетих година, је била подстицај даљем раду на коришћењу великих потенцијалних могућности ове технике. Прозрачавање предмета је вршено током његовог проласка испод уског лепезастог снопа X зрачења, а детекциони систем је сачињавао низ фотокатода са флуоресцентним претварачима. Касније су у циљу мултиенергетске презентације рендгенске слике уведене две детекционе линије [8]. Мултиенергетска презентација уствари представља раздвајање прозрачених слојева на три групе према њиховим ефективним атомским бројевима.

Увођење линијских скенера у систем контроле пртљага на аеродромима је утицало пре свега на смањење броја сумњивих пртљага због значајног побољшања квалитета рендгенске слике, затим омогућило је увођење колор презентације рендгенске слике и раздвајање дела слике са предметима који у свом саставу имају претежно елементе са ниским атомским бројем од оних који у свом саставу имају елементе са високим атомским бројем. Битно побољшање квалитета рендгенске слике и способност да се раздвоји део слике који припада материјалима који садрже елементе са ниским атомским бројем у које, поред осталих спадају и експлозиви, омогућило је стварање алгорита

и поступка за аутоматско издвајање сумњивих предмета. У тој фази развоја рендгенских уређаја за контролу пртљага ово је било важно јер су рендгенски уређаји постајали све сложенији и због тога се број неопходних радњи које је требало извести у процесу контроле повећавао што је утицало на брзину контроле. Скенери који као детекторе користе једну или две линије омогућили су пројектовање таквих система са којим је могућа рендгенска контрола предмета веома великих димензија као што су возила, камиони и контејнери. По томе су рендгенски уређаји са техником линијског скенирања још увек јединствени системи.

Слика 3. Принцип рада рендгенских уређаја са линијском скенирајућом техником
 а) прелазак кофера преко детекторске линије, б) појављивање рендгенске слике на монитору

Рендгенски уређаји са томографском техником користе принцип снимања који се већ једно десетак година примењује у медицини [14, 15]. То је прозрачавање предмета по неком одређеном попречном пресеку из више позиција и затим, на основу добијених података, прорачунавање коефицијената апсорпције за сваку тачку попречног пресека. Оно што је довело до увођења овог принципа у рад рендгенских уређаја је била немогућност да се са дотадашњим систе-

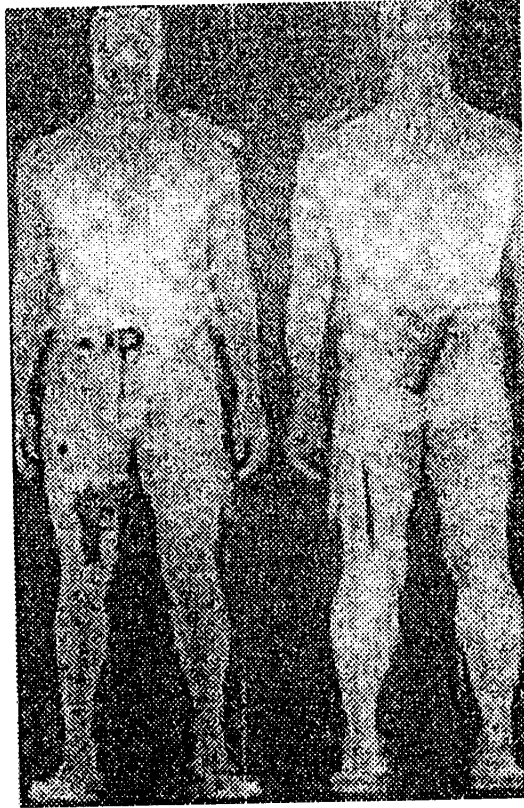
мима поуздано утврди присуство експлозива у пртљагу. Ови системи са великом поузданошћу утврђују присуство оних експлозива који су одговарајуће дебљине и чије су карактеристике (густина) уписани у библиотеку података на основу којих се врши идентификација. Томографски рендгенски уређаји су сложени системи који додатно повећавају број потребних радњи ради утврђивања статуса пртљага и због тога су утицали на промену организације система контроле. Наиме ови уређаји се не могу користити као аутономни већ раде у спрези са једним или већим бројем уређаја који врше издвајање сумњивих пртљага. Само сумњиви пртљази се шаљу на контролу са томографским рендгенским уређајем. Основни недостаци ових рендгенских уређаја је што су јако скупи и што захтевају прилично сложена организацију контроле.

Техника покретне тачке је коришћена за конструкцију рендгенских уређаја код којих се врши снимање методом расејања уназад. Основне предности овакве контроле су мала растојања, ниске дозе зрачења и могућност површинске контроле непосредно уз извор зрачења. Ова техника и метода контроле први пут су коришћени за конструкцију рендгенских уређаја за контролу људи (Слика 4). Иако сва питања које намеће оваква контрола нису до краја разјашњена може се ипак закључити да смо ушли у доба у коме је реално могућа наведена контрола људи у сврху противдиверзионе заштите. Ова врста контроле је већ почела да се уводи у процес царинске контроле у САД.

Експонирање филмова рендгенским зрачењем

Један од основних захтева за коришћење рендгенских уређаја на аеродромима је да се приликом контроле пртљага не оштећују предмети, да нема штетног деловања на храну и да пружа поред безбедности и максимални комфор путницима. То се односи и на осећај неповредивости интегритета путника. Поред захтева да методе противдиверзионе контроле буду неагресивне потребно је да контроле буду и што мање приметне. Интервенције које се предузимају морају да буду сведене на минимум и на најнеопходније случајеве. Због тога особље мора да буде стручно, обучено, искусно, али пре свега љубазно, комуникативно и ефикасно. Путници морају да буду свесни да се контрола врши, али да се она обавља на начин који их штити уважава. У том смислу произвођачи рендгенских уређаја као и лица задужена за организацију и спровођење контроле су водили сталну бригу за побољшање и усавршавање рендгенских уређаја како би се задовољили наведени захтеви.

Штетно дејство X зрачења се највише одражавало на неразвијеним филмским материјалима који, у зависности од апсорбоване дозе зрачења као и од осетљивости филма, могу у већој или мањој мери да буду експонирани. Један дуги низ година један од важних захтева је био да рендгенски уређаји могу да се користе за прозиравање свих предмета и материјала без изузетака. Код модерних рендгенских уређаја данас је овај услов у највећој мери испуњен.

Слика 4. Рендгенски снимак човека са предње и задње стране изведен са скенирајућим рендгенским уређајем методом расејања уназад

Код првих рендгенских уређаја који су радили на принципу директне флуороскопије или директне рендгеноскопије дозе зрачења са којим су вршена прозрачавања су биле доста високе због потребе да се на флуоресцентном екрану добију високи интензитети X зрачења. Наиме флуоресцентни екрани побуђени X зрачењем емитују доста ниске интензитете светлости и да би оператор могао да врши визуелну анализу рендгенске слике потребно је да она буде што светлија и јаснија. Код директне флуороскопије интензитета коришћених снопова X зрачења су морали да буду високи пошто је интензитет светлости који се добија на екрану пропорционалан интензитету зрачења. Први покушаји за снижавањем интензитета X зрачења којима су изложени предмети контроле су учињени увођењем појачавача светлости и оптичких система између визиера, где се налази оператор, и флуоресцентног екрана. Овакав начин добијања светле и јасне рендгенске слике се могао користити како код система директног посматрања [16], тако и код индиректног посматрања ако се користио телевизијски систем затвореног круга за преношење слике до ТВ монитора. У зависности од јачине појачања светлости интензитети X зрачења, који су неопходни да би се добиле рендгенске слике,

могу бити знатно снижени. Увођење тунела за прозрачавање са транспортном траком и рендгенско снимање у импулсној техници су значајно снизиле апсорбоване дозе зрачења код предмета контроле. Снижавање дозе зрачења којима је пртљаг изложен током прозрачавања је постигнут скраћивањем времена излагања пртљага директном снопу X зрачења. Ово ће и у каснијим генерацијама рендгенских уређаја бити основни принцип смањивања доза зрачења којима су изложени предмети приликом рендгенске контроле. Развој технике и њено увођење у процес контроле је даље минимизирао дозе зрачења неопходне за формирање и обраду рендгенске слике. Наиме увођење видео меморије и рачунарског система је учинило непотребним вишеструка снимања пртљага у циљу добијања квалитетних рендгенских слика. Вишеструка снимања која су примењивана у рендгенским уређајима која су радила у импулсној техници су захтевала да оператор води рачуна да приликом прозрачавања не повећа апсорбовану дозу зрачења у пртљагу у мери у којој би се извршило експонирање филмова који су осетљивости од 100 до 400 ASA. Да би се оператор упозорио на то неки уређаји су располагали са алармом који га је обавештавао када се приликом вишеструких прозрачавања приближио опасној граници.

Снимљена рендгенска слика у дигиталној видео меморији била је на располагању рачунарском систему за све врсте обраде у циљу побољшања видљивости неких делова те слике који су били од интереса. Оно што је битно са становишта излагања филмова X зрачењу је да су се добили дефинисане дозе зрачења којима су пртљази излагани и да су те дозе минималне. На основу тога су одређене апсорбоване дозе зрачења којима су пртљази изложени а затим из тога су одређене осетљивости филмова који могу бити изложени наведеним дозама зрачења без опасности да буду експонирани.

Код скенирајућих рендгенских уређаја рендгенска слика се добија у процесу интеракције објекта контроле са уским снопом X зрачења у динамичком режиму. За ту сврху снап зрачења је уско колимисан тако да је директном снопу зрачења, у неком временском интервалу који је реда величине дела секунде, изложен само мали део предмета. У следећем, исто тако кратком, интервалу времена истој дози зрачења ће бити изложен неки идентичан по величини суседни део предмета. Према томе сваки такав део предмета ће примити исту вредност апсорбоване дозе и то је уствари вредност дозе зрачења коју ће примити пртљаг. Може се запазити да је добијени ефекат идентичан оном који се добије као да је пртљаг био изложен импулсу X зрачења. Према томе код скенирајућих рендгенских уређаја су задржани елементи заштите комерцијалних филмова од експонирања рендгенским зрачењем који су постигнути код коришћења импулсне технике односно побољшани за фактор снижавања апсорбованих доза зрачења у пртљазима. Приликом рендгенске контроле уређајима са скенирајућом техником могуће је без оштећења изложити вишеструкој контроли неекспонирани филмски материјал чија је осетљивост до 1600 ASA [17].

Регулисање продорности зрачења и увећање рендгенске слике

Од почетка увођења рендгенске контроле у систем противдиверзионе заштите на аеродромима сматрало се да добијена рендгенска слика не пружа увек довољно информација потребних за потпуну идентификацију садржаја пртљага. Због тога се тежило да се оператор снадбе са одговарајућим средствима за побољшање видљивости појединих елемената рендгенске слике у циљу успешније анализе. Ако се анализира развој рендгенских уређаја за контролу пртљага од самих почетака може се запазити да се команде за промену продорности зрачења и команде за регулацију увећања слике налазе код готово свих рендгенских уређаја. И данас са увођењем најсавременијих електронских система за обраду рендгенске слике ове две команде имају веома важно место у процесу њене детаљне и поуздане анализе.

Када се разматра питање продорности зрачења онда је важна регулација ове физичке карактеристике X зрачења у опсезима вредности које омогућавају успешно прзрачавање свих предмета који су уобичајена садржина пртљага. Уобичајени садржај пртљага претставља веома широк појам који може да се тумачи и процењује на различите начине. Најчешће се под тим предметима подразумевају делови обуће, одеће, средстава личне хигијене, али могу бити и металне кутије и পেপেљаре, кристални предмети, итд. Може се закључити да у уобичајени садржај пртљага може да се уброји веома широка класа предмета у чијем саставу су веома различити материјали у широком распону густина и хемијских атомских бројева. Гледано са те стране најповољније је да рендгенски уређај располаже са могућношћу регулације продорности зрачења у зависности од садржаја пртљага. Први рендгенски уређаји за контролу пртљага су располагали са том могућношћу. Међутим таква регулација је захтевала више мануелних операција, што је продужавало време трајања анализе. Ово није било критично када се посматрало неколико десетина комада пртљага, али је постајало значајно када је требало прегледати неколико стотина па и хиљада јединица пртљага. Да би се поједноставило руковање и убрзала контрола произвођачи су у упутству за руковање препоручивали да се пре почетка контроле поставе фиксне вредности продорности и интензитета зрачења, а да се њихово повећање или снижавање обавља само у изузетним случајевима када се на рендгенској слици појаве сумњиви предмети или ако су неки делови рендгенске слике нејасни. Пошто су ти први рендгенски уређаји радили са високим напонем и јачином струје рендгенске цеви од око 200 kV и 15 mA препорука је била да се за рутинске контроле ове вредности спусте за око 20% вредности. То је значило да се у радном режиму радило са напонем 160 kV и јачином струје 12 mA. Многи су сматрали да је повећање продорности подизањем напона од 160 на 200 kV незнатно. То је значило да промене континуалних вредности параметара рендгенске цеви које регулишу продорност нису имале практичну вредност.

Импулсна техника је захтевала фиксне вредности продорности и интензитета зрачења, јер у кратком времену трајања импулса није била могућа никаква њихова манипулативна промена. За то кратко време импулс зрачења трпи

промену од нула до максималне вредности и назад. Због тога се карактеризација импулса врши преко максималне вредности електричних величина које га одређују. У пракси то значи да су ефективне или стварне вредности тих величина ниже него када су у питању одговарајуће континуалне вредности. Због тога, као и због чињенице да је код рендгенских уређаја са импулсном техником промењен начин детекције X зрачења, вредности електричних величина које одређују продорност нису упоредиве са истим параметрима уређаја који раде са континуалном техником. У првим варијантама се сматрало да је погодније имати већи избор максималних вредности високог напона са одговарајућим фиксним вредностима јачине рендгенске струје. Једна од честих варијанти је била избор између пет вредности високог напона у опсегу од 90 до 200 kV. У пракси се показало да је овакав избор често бескористан јер су се добијене рендгенске слике веома мало разликовале. Због тога се прешло на једну стандардну вредност високог напона рендгенске цеви која представља радну вредност и једну повећану вредност високог напона која представља повећану продорност. Ова друга вредност треба да представља уочљиву промену продорности и њеном реализацијом се из рендгенске слике елиминишу сви предмети и материје сем оних који су од метала или елемената сличних коефицијената апсорпције. Овај концепт промене продорности је задржан и код рендгенских уређаја који раде на принципу скенирања. Међутим добијени ефекат повећања продорности код ових уређаја није последица повећања високог напона односно стварног повећања продорности зрачења као што је то случај код претходних категорија рендгенских уређаја већ начина приказивања рендгенске слике на основу података забележених у видео меморији. Ако се нека област од 256 регистрованих ниских интензитета зрачења, који одговарају проласку зрачења кроз материјале који су велики апсорбери, као што су на пример метали, распореди у регион од око 22 нијансе промене затамњења, на екрану ТВ монитора се добија ефекат повећане продорности. Предност скенирајућих система је да се свака чак и минимална промена у апсорпцији неког слоја објекта контроле може представити да буде видљива. За потребе скенирања пртљага најчешће се ради са напонам рендгенске цеви од 90 или 140 kV и јачином струје рендгенске цеви од око 0.2 mA.

Увећање рендгенске слике је неопходна помоћ оператору за идентификацију малих предмета или њихових делова који су недовољно уочљиви на рендгенској слици. Код рендгенских уређаја са континуалном техником, а који раде на принципу директне рендгеноскопије уобичајено је, због оптичког квалитета рендгенске слике, да објекат контроле буде смештен непосредно уз флуоресцентни екран. У том случају се на рендгенској слици добија природна величина како објекта контроле тако и већине предмета који се налазе у његовом садржају. Предмети који су удаљени од површине екрана добијају се на рендгенској слици нешто увећани. Природна величина предмета на рендгенској слици олакшава процес идентификације, јер је то величина на коју је оператор навикао. У неким случајевима када се жели увећање неког дела

сlike то је могуће остварити само у уређајима где је могућа промена геометије снимања, односно где се предмет може удаљити од површине екрана. У зависности од карактеристика рендгенских уређаја ово може да деградира квалитет рендгенске сlike. Треба имати у виду да свако увећање, добијено удаљавањем предмета од флуоресцентног екрана смањује контраст и повећава величину рубних неоштрина [10].

Са могућношћу увећања дела рендгенске сlike посебно је важно располагати у случајевима када се рендгенска сlike приказује на ТВ монитору. Пошто су предмети на таквим сликама приказани знатно умањени постоји велика вероватноћа да један број предмета не буде довољно јасно приказан да би могао са сигурношћу да буде препознат.

Увећање рендгенске сlike код рендгенских уређаја са импулсном техником се реализовало у процесу поновљеног снимања, пошто се претходно заустави транспортна трака и видео камера фокусира према делу екрана где се налази онај део сlike чије се увећање тражи. У почетку се увећавао само централни део сlike, а касније се могао увећати било који део по избору. У следећој фази увећање се реализовало избором дела меморисаних видео података рендгенске сlike за приказивање на целом екрану ТВ монитора. Овакав систем повећања је задржан и код скенера. Уобичајено је да се рендгенска сlike која се приказује на ТВ монитору подели на девет делова и да се изабрани делови затим узастопно повећавају за два пута све до шеснаестоструког повећања. Међутим може се запазити да се већ после четвороструког повећања појављује крупан растер који онемогућава опажање неког дефинисаног облика.

Улога оператора на рендгенским уређајима у систему рендгенске контроле на аеродромима

У свим постојећим системима рендгенске контроле пртљага на аеродромима веома је важна улога оператора. Може се рећи да је његов задатак једноставан јер на основу рендгенске сlike треба извршити идентификацију садржаја пртљага и одредити његов статус да ли је сумњив или не, а у исто време та одлука је везана са великом одговорношћу јер од ње зависе животи великог броја људи. Да би се смањила опасност да њихов посао пређе у рутину и да би се смањила монотонија њиховог рада, а повећала концентрација и њихова стручна способност за обављање тог посла поклања се посебна пажња њиховој обуци, условима рада и провери њихове спремности. У посебним центрима обуке они се обучавају да анализирају рендгенске сlike, током радног времена се често смењују и повремено им се организују ненајављене вежбе које имају ја циљ да испитају њихову обученост и савесност у обављању посла. Да би повећали ефикасност коришћења своје опреме и сами произвођачи рендгенских уређаја у неким случајевима прописују услове рада оператора на својим системима или дају предност неким системима у односу на друге јер пружају боље услове рада операторима. Тако је немачки произвођач HEIMANN [17] прописао смештање оператора у посебну, издво-

јену просторију где је изолован од свих утицаја, а холандски произвођач PHILIPS [18, 19] је давао предност системима где се рендгенска слика посматра кроз визир, у односу на оне где се рендгенска слика добија на монитору, због визуелне изолације оператора током рада. Дуго година су се произвођачи система држали принципа да руковање рендгенским уређајима треба да буде што једноставније. Разлог је био једноставан а то је да оператора треба ослободити свих сувишних радњи да би могао са пуном концентрацијом да се усредсреди на анализу рендгенске слике. Тај принцип је могао да се одржи све дотле док су рендгенски уређаји били релативно једноставни. Увођењем сложенијих система за обраду слике и рачунарских система за добијање података о појединим елементима рендгенске слике неминовно се повећао и број радњи које је требало извршити да би се квалитетно обрадила рендгенска слика. Са једне стране то је смањило ефикасност јер се повећало потребно време за обраду једне рендгенске слике односно једног пртљага, а са друге стране смањила се поузданост у односу на ону која је прописана јер се повећала вероватноћа да ће оператор извршити погрешну процену и пропустити да изврши неку од радњи које му стоје на располагању. Наиме тада се очигледним појавила чињеница да је у систему рендгенске контроле оператор најслабија карика јер он најспорије обавља предвиђене радње и јер је најподложнији грешкама које се не могу унапред предвидети. Са друге стране оператори у систему рендгенске контроле представљају знатан трошак који улази у цену рендгенске контроле и њихов број превазилази број рендгенских јединица које се користе бар за дупло због нужности измене оператора током рада. Једно од могућих решења које су предложили произвођачи сложених система је аутоматизација свих рутинских операција и аутоматско издвајање пртљага код којих је неопходно извршити сложеније анализе ради утврђивања њиховог статуса. То отвара могућност брже и поузданије обраде пртљага, смањења броја потребних оператора, смањења мотоније у раду оператора као и смањење броја сумњивих пртљага који се појављују. Са друге стране значајно се смањује број неопходних оператора, јер сада већи број рендгенских јединица може да опслужује један оператор, тако да то чини економски приступачнијим и веома скупе и сложене уређаје као што су томографски рендгенски уређаји. Од оператора се сада тражи веће познавање рендгенских система и начина обраде рендгенске слике као и боље познавање карактеристика предмета и материја које се траже. Међутим основни захтев за доношење одлуке о статусу пртљага за један мањи број пртљага који се не могу обрадити у аутоматском систему и даље је остао на оператору, али у битно промењеним условима и у другом окружењу.

Улога рендгенске контроле на аеродромима високог ризика

Уобичајена противдиверзиона контрола која се обавља на великом броју аеродрома свуда у свету са рендгенским и металдетекторским уређајима је неагресивна и често неприметна. Ту врсту контроле обично спроводе аеро-

дромске службе уз коришћење основне техничке опреме јер земље које нису директно изложене терористичким претњама немају посебног интереса да улажу огромна материјална средства за развој и опремање аеродрома са често врло скупим системима противдиверзионе заштите. Те земље уважавају потребу за вршењем противдиверзионе контроле али њихово спровођење препуштају аеродромским предузећима у складу са њиховим економским интересима. Једно време, све до рушења авиона у Шкотској близу места Локерби, владало је мишљење да је за случај пртљага који се транспортује одвојено од путника довољно извршити нумеричку идентификацију да би се остварили услови за безбедан лет. Нумеричка идентификација се састоји у томе да се изврши провера да ли су се сви путници који су предали пртљак појавили у авиону. Ово је еквивалентно процедури да сваки путник пре уласка у авион покаже свој пртљак. Ова мера полази од чињеница које се са становишта безбедности могу лако оспорити, да сваки путник зна шта му се налази у пртљагу и да међу путницима нема самоубица. Данас је усвојено мишљење да нема безбедне контроле без коришћења савремених техничких средстава у које спадају и рендгенски уређаји. Међутим, чињеница је да су неке земље и њихове авио компаније више изложене терористичким претњама од неких других земаља. Због тога, без обзира на чињеницу да је систем противдиверзионе контроле глобална мера контроле, спровођење система противдиверзионе контроле је различито на аеродромима у различитим земљама. Та разлика се огледа у начину организовања противдиверзионе контроле, у нивоу техничке опремљености, у нивоу обучености и овлашћењима лица која спроводе систем контроле, у методама вршења контроле, итд. У тим земљама, у мирнодопским условима аеродроми се третирају као места највећег ризика, односно места која су највише изложена могућем терористичком нападу. Тежња је да се у таквим условима степен заштите подигне на највиши могући ниво. Предузима се читав низ мера који се односи на прикупљање података о могућим извршиоцима, начинима извршења, о времену извршења, праћење кретања могућих извршиоца и њихове активности, значи на великом броју података који омогућавају и успешно извршавање процеса контроле на самом аеродрому. Основни услов за функционисање таквог система заштите је да буде централизован и да свако располаже са оним подацима који су му неопходни за успешно обављање свога дела посла. Оцењујући то са становишта коришћења рендгенских уређаја потребно је имати процену о могућим средствима терористичког напада и упоредити их са техничким могућностима уређаја да их открију, као и програмирању њиховог усавршавања како би достигла захтевани оперативни технички ниво. Други део мера се односи на вршење противдиверзионе контроле на аеродрому. У овом делу се примењују следеће мере заштите и контроле: потпуно физичко обезбеђење аеродрома са системима за праћење кретања лица на аеродромима и алармирањем у случају повреде безбедних зона, информативни разговор са лицима која су се пријавила за одлет, рендгенска контрола пртљага и ствари које путник носи са собом, металдетекторска контрола путника и нумеричка идентификација. Информативни разговор који се води

са сваким путником појединачно има за циљ прикупљање што више података о путнику и пртљагу који носи са собом да би се у једној рационалној анализи могло закључити да ли они представљају опасност за безбедан лет, а са друге стране то је и покушај да се на основу несвесних реакција путника евентуално открије директни починилац могућег терористичког напада. У наведеним екстремним случајевима када мере безбедности добијају апсолутни примат над свим осталим захтевима, систем противдиверзине контроле постаје веома сложен и делотворан, али зато агресиван и спор. Рендгенска контрола у том систему има улогу последње одбране, односно од ње се очекује да покаже резултате тамо где све мере које су јој претходиле то нису могле. Према томе рендгенска контрола представља само један сегмент заштите, где све предности њеног коришћења не могу доћи до пуног изражаја, али са друге стране овакви систем контроле, постављањем све сложенијих и тежих задатака пред рендгенске уређаје, представљају главни покретач њиховог даљег развоја и усавршавања али и развоја целокупног система противдиверзионе заштите на аеродромима.

Правци развоја рендгенских уређаја за контролу на аеродромима

Један од сталних задатака унапређења система противдиверзионе заштите је и даљи развој и унапређење електронско техничких средстава која се користе за контролу пртљага. На садашњем степену развоја науке и технике сматра се да нису исцрпљене све потенцијалне могућности развоја рендгенских уређаја и да ће и у будућности они остати доминантна средства контроле пртљага и робе на аеродромима.

Пошто су рендгенски уређаји са техником скенирања дали најбоље резултате сматра се да ће се ова техника и даље унапређивати и развијати. Једна од најважнијих карактеристика ове технике је да је веома погодна за коришћење у спрези са рачунарским системима. У том погледу се очекује развој софтверске подршке која ће омогућити свестранију и успешнију обраду информација које су од интереса за контролу. Једна од интересантнијих могућности је приказ рендгенске слике у 3D простору, који би решио један од проблема који се јавља код процеса идентификације садржаја. Увођење рачунарских система је посебно важно за рад система за контролу пртљага у аутоматском режиму. У организационом погледу сматра се да ће развој система контроле ићи у правцу све веће аутоматизације процеса контроле и све мање зависности од одлука које доноси оператор-аналитичар. Очекује се да ће савремени рачунарски системи бити у стању да преузму поступак одлучивања за највећи број ситуација у којима је то до сада радио оператор. Основни разлог за то је што је за контролу са савременим уређајима потребна обрада великог броја информација у циљу доношења поуздане и квалификоване одлуке. На садашњем нивоу рада система велики број информација прети да значајно успори процес контроле, или што је вероватније да се изванредан број информација потпуно испусти из процеса одлучивања. Сматра се да се у овом тренутку тај проблем може умањити тако што ће се у процесу аутоматске

контроле одредити статус највећег броја јединица пртљага, док ће само за један мањи број бити потребна контрола уз учешће оператора.

И у организационом и у техничком погледу основни правци развоја рендгенских уређаја ће бити усмерени на отклањању најизразитијих недостатака које има рендгенска контрола. У последње време су видљиви напори који су учињени да рендгенски уређаји постану универзално техничко средство противдиверзионе заштите. Конструкција и примена рендгенских уређаја за контролу људи је изазвала недоумице у бар два аспекта, која су непосредна брига бројних и важних друштвених организација које су задужене за заштиту људских права и за заштиту животне средине. Активности организација за заштиту људских права сматрају да нови уређаји, излажући интиму путника погледима оператора, представља незакониту повреду права на приватност. Такође се поставља и питање озрачавања људи, који се подвргавају контроли, независно од нивоа зрачења. Принцип ALARA, који је уграђен у Закон о заштити од јонизујућих зрачења [21], налаже да се нивои озрачавања појединаца, група људи и становништва сниже на најмању практично прихватљиву меру. Према томе, у складу са постављеним нормама заштите потребно је испитати законитост излагања људи X зрачењу у сврху противдиверзионе контроле. Међутим остаје чињеница да је направљен први корак у покушајима да рендгенски уређаји постану универзално средство противдиверзионе контроле.

Стални задатак у процесу унапређења рада рендгенских уређаја је укупно смањење нивоа зрачења како оног којем је изложен пртљак тако и паразитског које се појављује у околини уређаја. У том смислу се очекује даљи развој основних компоненти рендгенских уређаја, пре свега система детекције зрачења.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Learning the Language of Terror, Airport Bussines Managment & Development, November 1995, p. 29.
2. Europe to Screen All Baggage, Jane's Airport Review, June 1992, p. 29.
3. BAA Explains Screening Strategy, Airports Intemational, May 1994, p. 18.
4. Big market Seen for Bomb Detectors, Los Angelos Times, August 15. 1989, p. 7.
5. D. J. Haas, The Technology Behind X-Ray Secyurity Systems, PHILIPS Electronics Instruments Inc., New York, 1983, p. 1-6.
6. З. Вејновић и Р. Бендераћ, Неке карактеристике контроле пртљага на аеродромима, Зборник радова са саветовања са међународним учешћем „Превентивни инжењеринг у планирању и организацији простора, пројектовању технологија и објеката“, Београд, 10-11, новембар 1997, стр. 245-249.
7. S. Wolf, Baggage handling & explosives detections, Passanger Terminal '95, 1995.
8. HI-MAT Multi-Energy Method, Heimann Systems GmbH, Wiesbaden, 1990.

9. З. Вејновић и Р. Бендераћ, Откривање експлозива у пртљагу са изворима јонизујућег зрачења, Зборник радова са XX симпозијума о експлозивним материјама – ЈКЕМ 97, Београд, 04–05. новембар 1997, стр. 188–193.
10. Рентгенотехника, Книга 2, Москва, Машиностроение, 1980, с. 276.
11. Direct Radioscopy version – Baltoscope 53, Balteu, Liege, November 1978.
12. Check-In-Counter-System M CCS 8014, Heimann Airport Equipment, Wiesbaden, October 1979.
13. On-Line, Roatgen-Technik Dr Warrikhoff KG, Berlin, 1980.
14. R. W. Redington, W. H. Beringer, Medical Imaging Systems, Physics Today, August 1981, p. 36.
15. Instalation of an EDS must be well planned to meet the needs of each particular airport, In Vision Technologies Inc. (USA), ICAO Journal, December 1995, p. 1.
16. Screening Systems for Security, Dynafluor Security Screening Systems, PHILIPS Electronics Instaiments Inc., New York, 1982.
17. HI SCAN X-RAY INSPECTIONS SYSTEMS-Operating manuel, Heimann Systems GmbH, Wiesbaden, October 1990.
18. H. Linkenbach. K. U. Stein, Luggage Control with X-Ray Eyes, Siemens Review, Vol. 48. No. 6, November/December 1981, p. 2 (reprint).
19. Security Screening Systems – Airport Applications, Philips, Eindhoven, 1979.
20. Security Systems, Philips, Eindhoven, 1979.
21. Закон о заштити од јонизујућих зрачења, Службени лист СРЈ бр. 46, Београд, 1996. г.

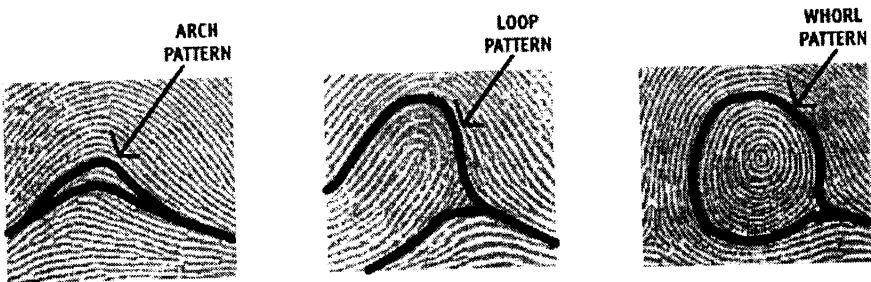
БИОМЕТРИЈСКИ УРЕЂАЈИ

Ненад АДАМОВИЋ,
МУП Републике Србије

У овом чланку дат је преглед најзначајнијих биометријских уређаја који се тренутно могу наћи на тржишту. Подела је извршена према физиолошким и бихевиоралним („behavior“ = понашање) карактеристикама који се упоређују помоћу ових уређаја.

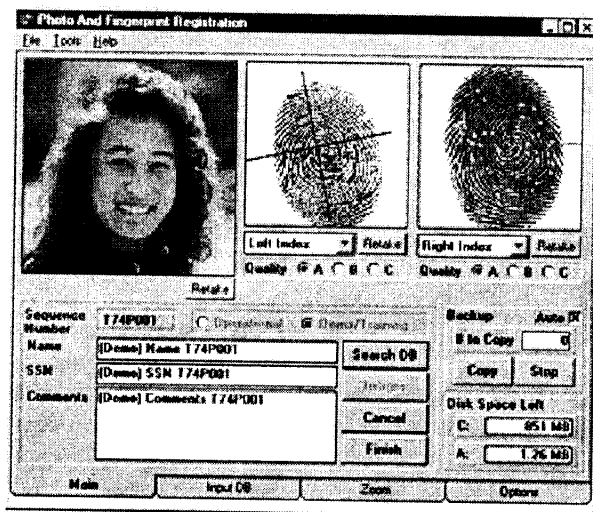
ОТИСАК ПРСТА

Полиција већ деценијама користи биометрију отиска прста у чему су развили завидну вештину. Отисак прста је, без сумње, још увек најпоузданији извор идентификације особа. Вероватноћа да два човека, укључујући и близанце, имају исти отисак прста мања је од један према милијарду. Идентификација преко отисака прстију базира се на облику папиларних линија и бразди и завршецима бразди (такозване минуције), као и њиховим гранама (бифуркација).

Сл. 1: Три главна облика папиларних линија и бразди

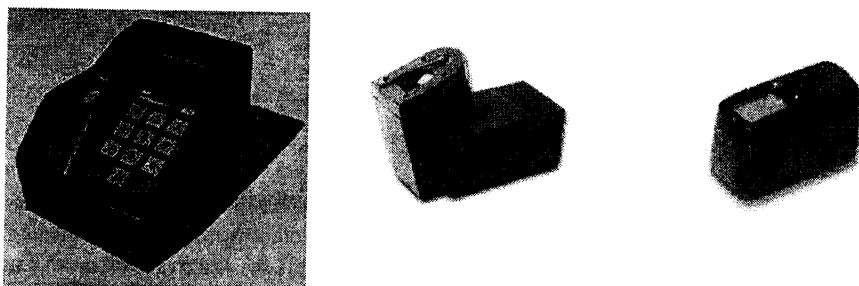
Компјутерске меморије и електронски сензори омогућавају данас претраживање и упоређивање огромног броја полицијских отисака прстију. Недавна побољшања у процесирању слика у рачунарској техници (векторска анализа слике), допринела су и да се унапреди компарација отисака прстију код комерцијалних биометријских система.

Сл. 2: Изглед компјутерског екрана за време уношења података једне особе – „регистрација“

Фирме које се баве производњом биометријских система базираних на отисцима прстију су:

- *Identrix* из Калифорније, који користи терминал са светлосним извором, сочивима и CD сензором (скенер) за производњу слика високе резолуције. Слика се редукује са 250 kb на 1 kb и сторнира у меморију. Тестови су показали да је њихов КПП испод 0,0001%. Текућа верзија система – *TouchSafe II* – користи се у преко 40 земаља,
- *Fingerprint Technologies*, из Аустралије, производи *Fingerprint Sentry* за идентификацију посетилаца и за апликације претраживања, као и *BioClock*, апликацију за биометријску контролу времена присутности. Ови системи укључују технике снимања и упоређивања и обезбеђују прављење извештаја и преглед регистрованих догађаја.
- *Control Research Laboratories* која производи системе на бази отисака прстију са 60-бајтним шаблонима.

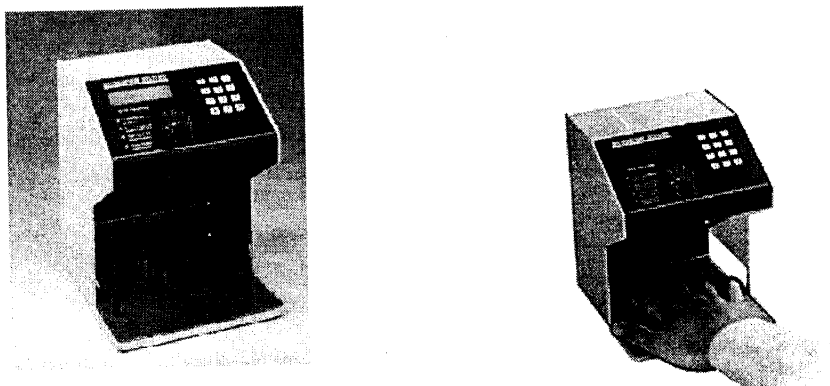
Сл. 3: Примери уређаја за учитавање отиска прста

Друге технологије укључују холографске и ултразвучне технике прављења слика у намери да се побољша њихов квалитет. *UltraScan*, на пример, недавно је демонстрирао ултразвучни уређај за снимање отисака прстију, који даје висококвалитетне слике без обзира на такве услове као што су запрљаност или изгребаност, док је *Advanced Precision Technology* развио систем који меморише холограмске слике на картице као део шифрираног обрасца.

КАКАРКТЕРИСТИКЕ ШАКЕ

Геометрија и тродимензионални облик шаке, користе се као биометријски идентификатор већ неколико деценија. Данас су доступни следећи скенери за шаке:

- *ID3D Handkey* систем захтева од корисника да унесе своју шифру и да затим постави своју шаку између вођица на плочи. CCD камера, смештена изнад шаке, користећи огледала, снима шаку одозго и са стране, а затим генерише 9-бајтни шаблон који се смешта на картицу ради даљег упоређивања. Ово је данас најизбалансиранiji уређај код кога је пресек КПО-КПП био мањи од 0,2% на независном испитивању. Употребљен је на Олимпијади у Атлантик Ситију и користи се на разним местима почевши од аеродрома до нуклеарних електрана.

Сл. 4: Пример уређаја за снимање геометрије шаке

- *Fingerscan* је развијен у Аустралији као један опто-електронски уређај за сканирање прстију и меморише тродимензионалне податке о прсту, укључујући изглед коже, рефлексивност и друге карактеристике живог прста.
- *Digi-2* користи 3-D мерења са два прста, генерише 20-бајтни шаблон и има баланс КПП-КПО од 0,1%.

- *The HandMark XO* систем, произведен од *Pideae*, идентификује профил зглоба корисниковог прста добијеног стискањем посебне ручице налик на бицикл. Производ може да се набави у више различитих верзија, које укључују „па-метну”, магнетну траку на идентификационим картицама, а постоје и верзије које раде преко база података.

- *Vein Pattern Mapping* (мапирање венских шара) са горњег или дела шаке, или са длана, први су пријавили *MacGregor* и *Velford* са *Кембриџа*, али даље су га развили *Security Imaging Group* са *Edith Cowan University*, Перт, Западна Аустралија. Тамо се испитује јефтин уређај са хладним инфрацрвеним системом осветљавања шаке и прављењем мапа добијених снимањем шара које на длану и надланици чине вене и жиле.

Сл. 5: Термовизијска слика длана

КАРАКТЕРИСТИКЕ ЛИЦА

Мада је код људи препознавање лица увек на првом месту у процесу идентификације, аутоматски системи за препознавање лица имају велику тешкоћу да одговоре задатку, јер се лица стално мењају (израз лица, фризура, распоред сенки итд.). Сканирање лица се обавља минијатурним CCD камерама (са две камере добија се стерео лик), а компјутерски програм ту слику дели на блокове (обично између 32 и 50 блока), који касније служе за упоређивање. Најважнији су блокови везани за нос, очи са обрвама, уста и браду. Програм мора да буде еластичан да би могао да прати промене у изразу лица.

- *TrueFace*, користи стандардну видео и компјутерску технику да израчуна ниво приближавања између живе слике и упамћене верзије из библиотеке података, који се декларише као „ниво поузданости” у бројевима од нуле до

десет. Однос КПО-КПП за овај систем износи 1,75%, али се он може подесити на прихватљив ниво погрешних одбијања повећањем броја погрешних прихватања.

- *Siemens Nixdorf* је додао фаџијалну идентификацију *ProCash ATM* систему, који упоређује облик живог лица са референтном сликом из меморије на „паметној“ картици и тако проверава идентитет корисника. У случају покушаја илегалног уласка од стране неког нападача, његова слика може бити меморисана у полицијској датотеци, или у бази података Службе обезбеђења, ради касније употребе или као доказни материјал. Овај систем има компресоване биометријске податке на неколико стотина бајта, али док је коефицијент погрешног одбијања (КПО) мањи од 0,5%, нема погрешних прихватања.

Сл. 6: Пример биометријске контроле помоћу карактеристика лица

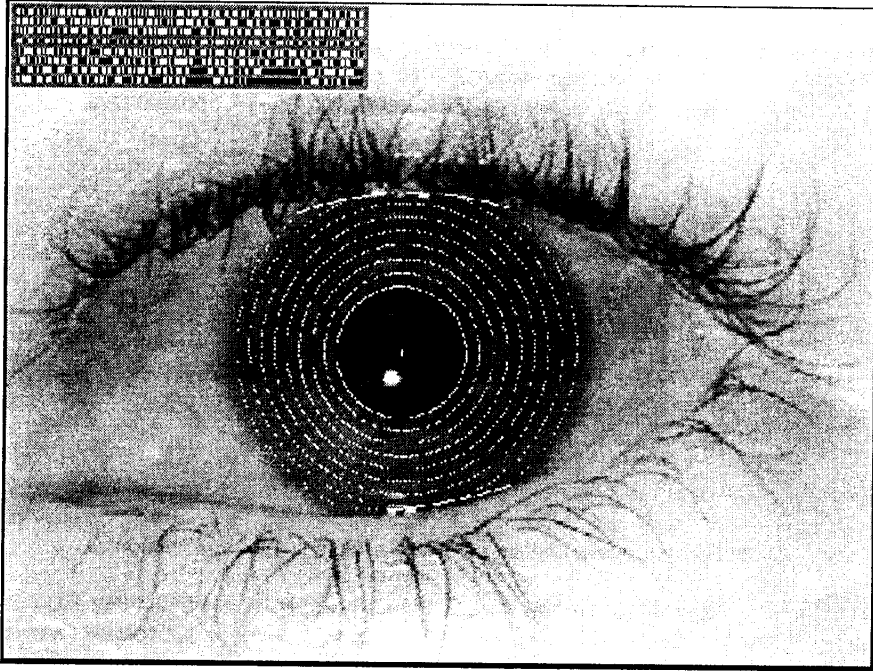
- *FR1000, Technology Recognition Systems* користи инфрацрвену камеру за добијање термичке слике лица – нарочито облика и положаја топлих тачака које настају циркулацијом крви кроз вене и артерије у ткиву. Мада се интензитет топлих тачака може временом мењати, њихов положај ће бити константан.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ОКА

Јединствена шема (цртеж) који праве крвни судови у мрежњачи, или структура рожњаче (дужице), омогућавају овим уређајима за биометријску идентификацију да опстану. Постоје два произвођача:

- *Eyidentify Inc.*, који производи систем за стварање слике ретине (мрежњаче), помоћу слабог инфрацрвеног зрака који сканира очно дно. Слика се претвара у 100-бајтни темплејт (шаблон) и сторнира у меморију. Мада је овај биометријски уређај међу најпоузданијима – са ниским КПО и са КПП блиским нули – главни проблем је противљење корисника да своје око подвргну сканирању у трајању од неколико секунди док гледају у уређај.
- *IriScan Inc.*, чији систем фотографише рожњачу (ирис), која има јединствен изглед за сваког човека понаособ и остаје непромењена деценијама. Сматра се да је вероватноћа да два човека (макар били и идентични близанци) имају

једнак „IrisCode” 1 напрема 10^{78} (укупна популација на Земљи износи мање од 10^{10}). Систем даје много више карактеристичних података него код отиска прста. Метода је неинвазиона (неагресивна), пошто се слика рожњаче узима са удаљености од 30-50 см. На слици 7 је приказан изглед рожњаче снимљен са удаљености од неких 50 см, где се види начин скидања шаблона и сам „IrisCode” у горњем левом углу, који представља споп битова од 256 бајтова.

Сл. 7: Кодирање слике рожњаче (дужице)

КАРАКТЕРИСТИКЕ ГЛАСА

Ово је можда најмање инвазиона од свих технологија за биометријско препознавање пошто захтева најмање корисникове интеракције за време процеса. Ови системи се користе у контроли физичког приступа, контроли приступа рачунарским фајловима и у затворима. Систем препознавања гласа неке особе подразумева претходну дигитализацију узорка говора и анализу висине тона, брзине, енергије и интензитета, као и облика таласа, чиме се формира пакет статистичких и биометријских карактеристика придоданих гласу индивидуе. Да би се извршило снимање тражи се од ауторизованог корисника да понови групу референтних речи током фазе уписивања. Резултат је гласовни темплејт од 24 бајта до 1 килобајта, који се може сместити у базу података или на картицу. Али, главни проблем са системом за препознавање гласа је што се јављају разлике код понављања референтних речи, односно људи не изговарају увек потпуно исто те речи. Прехлада, на пример, може

да доведе до појаве погрешног одбијања ауторизованог корисника због тога што је дошло до промена у гласовним карактеристикама. Текући системи такође пате од опширних и заморних процедура током уписивања, велике комплексности компјутеризације и од позадинске буке.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОТПИСИВАЊА

Овај уређај је развијен за потребе аутоматизације рада у свету финансија, где је потпис идентификатор у великом броју финансијских трансакција. Биометријске карактеристике укључују брзину писања појединца, као и редослед јачег или слабијег притискавања на подлогу. Потписивање се обавља помоћу ожичене оловке и подлоге осетљиве на притисак, тако да се добија дигитализована информација о биометријским карактеристикама потписивања. Фалсификатор може да направи велику геометријску сличност оригиналном потпису, али ће сигурно постојати значајна временска разлика током потписивања. У недавним испитивањима система *Countermatch*, развијеном у фирми АЕС из Велике Британије, забележено је приближно 48.000 потписивања са 98% прихваћених покушаја и 94% где је био довољан само један покушај. Али финансијске институције су показале одбојност према овом систему због релативно великог коефицијента погрешних одбијања (КПО).

ДИНАМИКА КУЦАЊА ПО ТАСТАТУРИ

Док је динамика куцања код добрих дактилографа доста уједначена биометријска карактеристика, дотле они са мањом вештином показују велике разлике у свом ритму куцања, тако да их је много теже идентификовати. Приступ биометријској идентификацији има велики потенцијал у компјутерској заштити пошто он не захтева ни уписивање и верификационе фазе. „Inpit“ неке особе се континуално контролише без ометања редовног посла. Тренутно не постоји комерцијално прихваћен систем са тастатуром који би био доступан, али се ради на развоју оваквих система.

ЛИТЕРАТУРА:

1. ПОЖАР ЕКСПЛОЗИЈА ПРОВАЛА – Инжењеријско-технички приручник, Слободан Спасић, Радован Јованов, Александар Павловић, Београд 1998.
2. „Biometrics In Physical Access Control Issues, Status and Trends“, Bill Spence, Recognition Systems Inc.
3. Проспекти и каталози произвођача опреме.

КИНЕТИЧКА МЕТОДА ЗА ОДРЕЂИВАЊЕ ИНСЕКТИЦИДА ЕНДОСУЛФАНА

Др Љиљана Д. ТРИФКОВИЋ,
МУП Републике Србије

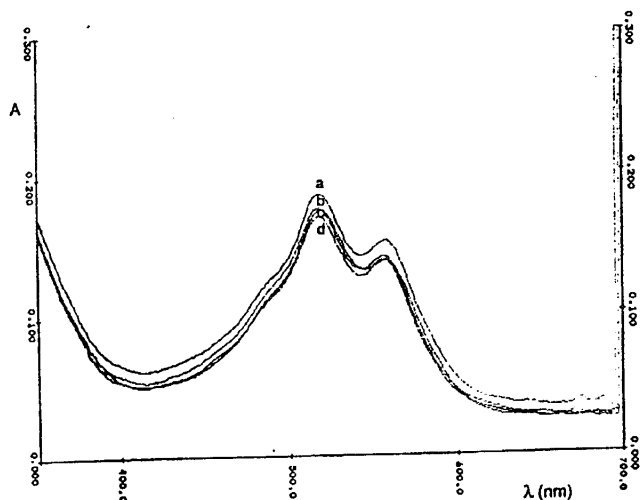
Храна је један од најважнијих чинилаца који утичу на здравље човека, његову радну способност и духовни мир. Већ Хипократова мисао „Нека храна буде лек, а лек храна“, указује на значај исхране. Неадекватна и недовољна

исхрана доводи до слабљења организма, док здравствено неисправна храна може бити узрок многих обољења. Зато је неопходно да се у организам уноси што разноврснија и што здравија храна. Како је производња хране у вези са развојем прехранбене индустрије, то је потребно познавање свих производних процеса којима се прехранбена сировина претвара у производ који се користи у исхрани. У том производном ланцу користе се и пестициди – средства за заштиту биља и прехранбених производа. Према намени и начину деловања пестициди се деле на више група: инсектициди (уништавају инсекте), акарициди (уништавају биљне ваши), фунгициди (уништавају гљиве, плесни), хербициди (уништавају корове) и родентициди (уништавају глодаре).

Инсектициди су према хемијском саставу органска једињења хлора и фосфора, а према начину продирања у организам инсеката се деле на: контактне (додирне), дигестивне (пробавне) и фулигаторне (респираторне). Због своје токсичности сви пестициди се примењују у строго прописаним количинама које су регулисане Правилником о максимално дозвољеним количинама пестицида у животним намирницама. Сви производи који имају остатке пестицида у количинама већим од дозвољених су штодљиви по здравље и не смеју се стављати у промет.

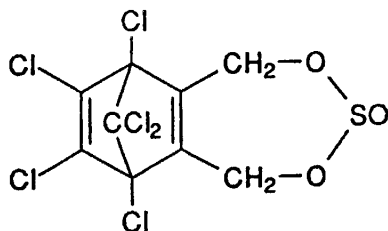
У овом раду је дата кинетичка метода за одређивање инсектицида ендосулфана. У прелиминарним испитивањима при одређивању хербицида бифенокса и смеше бифенокса и изопротурона, утврђено је да ендосулфан омета одређивање јер повећава брзину индикаторске реакције. То је и био повод да се ова реакција искористи за одређивање ендосулфана у присуству бифенокса и изопротурона. Утврђено је да је одређивање могуће у смеси која садржи 1% v/v (0,14 mol/dm³) ацетона и 1% v/v (0,17 mol/dm³) N,N-диметил-формамида. При том је проучен утицај ендосулфана на оксидацију карминове киселине водоник-пероксидом катализоване багром (II). На слици 1. су приказани апсорпциони спектри карминове киселине, карбонатног пуфера и аце-

тона 1% v/v и NN-диметилформамида 1% v/v (a), истог раствора у присуству водоник-пероксида (b), у присуству бабра (II) (c) и свих осталих компонената у присуству ендосулфана (d).

Слика 1. Апсорпциони спектри карминове киселине $4,9 \times 10^{-5} \text{ mol/dm}^3$, карбонатног пуфера $2,0 \times 10^{-2} \text{ mol/dm}^3$ и 1% v/v ацетона и 1% v/v N,N-диметилформамида (a), истог раствора у присуству водоник-пероксида $2,0 \times 10^{-1} \text{ mol/dm}^3$ (b), у присуству бабра (II) $2,0 \times 10^{-6} \text{ mol/dm}^3$ (c) и свих осталих компонената које у реакцији учествују и ендосулфана $4,0 \times 10^{-6} \text{ mol/dm}^3$ (d).

Ендосулфан ((1,4,5,6,7,7-хексахлор-8,9,10-тринорборн-5-ен-2,3,-иленбисметилен)сулфит) (слика 2) је инсектицид који се користи у препарату Тиоцид Е-35 за прскање воћака, винове лозе, шума и индустријског биља. Не сме се употребљавати на дувану и крмном биљу, као и на површинама на којима постоји опасност од загађивања вода и тровања дивљачи.

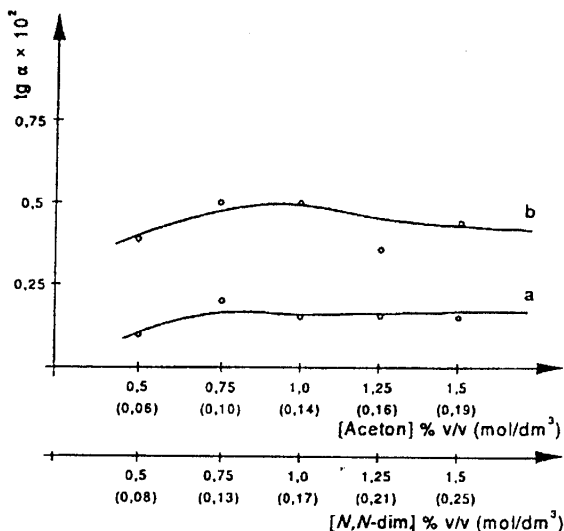

Слика 2. Ендосулфан,
(1,4,5,6,7,7-хексахлор-8,9,10-тринорборн-5-ен-2,3-иленбисметилен) сулфит

Испитан је већи број органских растварача у којима се ендосулфан раствара: етанол, ацетон, ацетонитрил, диоксан, диметил-сулфоксид и N,N-диметилфор-

мамид. Брзина испитиване реакције праћена је у присуству ендосулфана и без њега, у смешама воде и поменутих органских растварача. Брзина реакције праћена је спектрофотометријски на таласној дужини 523 nm, 5 минута од почетка реакције.

Испитивањем ефеката наведених органских растварача на брзину предложене индикаторске реакције у присуству и без присуства ендосулфана, нађено је да је дејство ендосулфана максимално у раствору који садржи 1% v/v ацетона и 1% v/v N,N-диметилформамида, тако да су даља испитивања вршена из таквих раствора (слика 3).

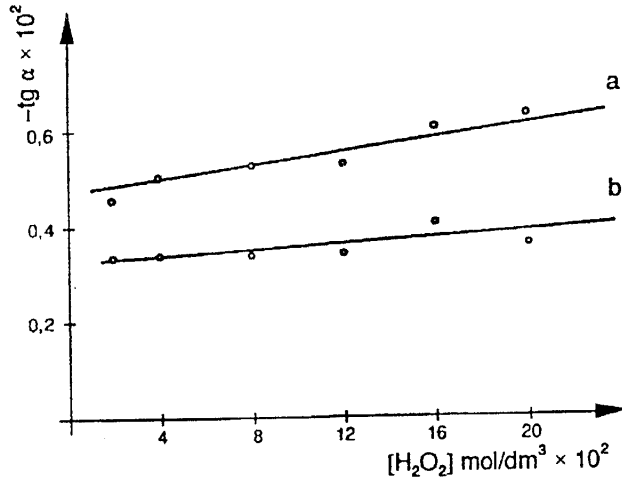

Слика 3. Зависност $\lg \alpha$ од садржаја ацетона и N,N-диметилформамида: а) $\lg \alpha$ реакција без присуства ендосулфана, б) реакција са ендосулфаном. Почетне концентрације (mol/dm^3): карминова киселина, $4,9 \times 10^{-5}$; карбонатни пуфер, $2,0 \times 10^{-2}$ ($\text{pH}=9$); бакар(II)сулфат, $2,0 \times 10^{-6}$; водоник-пероксид, $2,0 \times 10^{-1}$; ендосулфан, $4,9 \times 10^{-6}$; $I = 0,8$ (KNO_3).

У циљу изналажења експерименталних услова при којима је дејство ендосулфана највише изражено, испитана је кинетика оксидације карминове киселине катализоване багром(II) у присуству и без присуства ендосулфана. Испитана је зависност брзине ових реакција од концентрација сваке компоненте која у реакцији учествује при константној концентрацији осталих компонената. Као оптимални, изабрани су они услови при којима је активаторско дејство ендосулфана највише изражено.

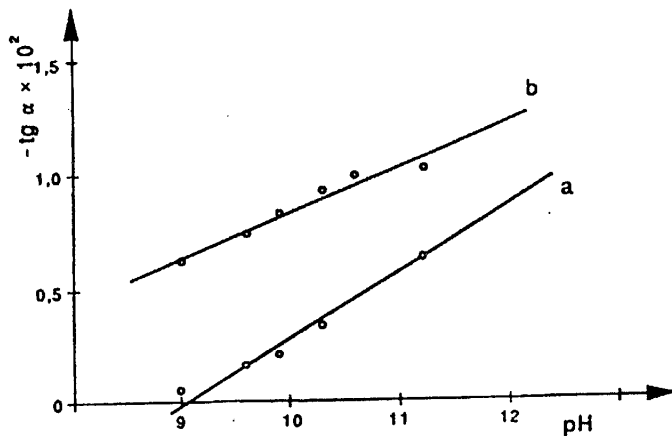
Испитивање кинетике оксидације карминове киселине водоник-пероксидом катализоване багром(II) у присуству и без присуства ендосулфана

На слици 4. приказана је зависност $\lg \alpha$ од концентрације водоник-пероксида. Види се да је највећа разлика у брзинама испитиваних реакција при концентрацији водоник-пероксида $2,0 \times 10^{-1} \text{ mol/dm}^3$.

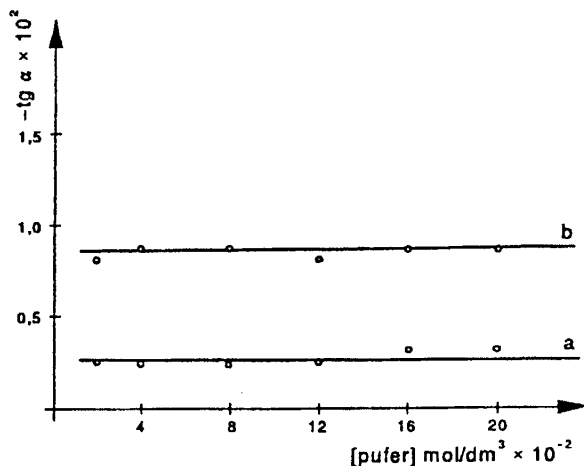
Слика 4. Зависност $\lg \alpha$ од концентрације водоник-пероксида: а) реакција без присуства ендосулфана, б) реакција са ендосулфаном. Почетне концентрације (mol/dm³): карминова киселина, $4,9 \times 10^{-5}$; карбонатни пуфер, $2,0 \times 10^{-2}$; бакар(II)сулфат $10,0 \times 10^{-6}$; ендосулфан, $4,9 \times 10^{-6}$; ацетон 1% v/v и N,N-диметилформаид, 1% v/v; I = 0,8 (KNO₃).

Промена брзина испитиваних реакција са променом pH(R)-вредношћу дата је на слици 5. из које се може видети да је оптимална pH(R)-вредност 9.

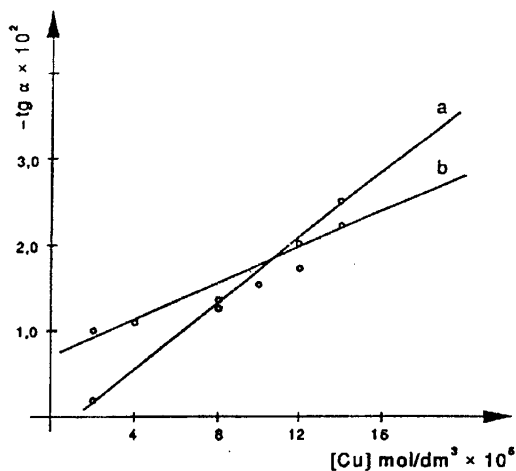
Слика 5. Зависност $\lg \alpha$ од pH(R): а) реакција без присуства ендосулфана, б) реакција са ендосулфаном. Почетне концентрације (mol/dm³): карминова киселина, $4,9 \times 10^{-5}$; карбонатни пуфер, $2,0 \times 10^{-2}$ (pN=9); бакар(II)сулфат $10,0 \times 10^{-6}$; ендосулфан, $4,9 \times 10^{-6}$; ацетон, 1% v/v и N,N-диметилформаид, 1% v/v; I=0,8 (KNO₃).

Из промене $\lg \alpha$ са концентрацијом карбонатног пуфера, види се да су брзине обе реакције нултог реда у односу на пуфер (слика 6).

Слика 6. Зависност $\lg \alpha$ од концентрације карбонатног пуфера: а) реакција без присуства ендосулфана, б) реакција са ендосулфаном. Почетне концентрације (mol/dm^3): карминова киселина, $4,9 \times 10^{-5}$; водоник-пероксид $2,0 \times 10^{-1}$; бакар(II)сулфат $10,0 \times 10^{-6}$; ендосулфан, $4,9 \times 10^{-6}$; $\text{pH(R)} = 9$; ацетон, 1% v/v и N,N-диметилформаид, 1% v/v; $I = 0,8$ (KNO_3).

Из промене $\lg \alpha$ са концентрацијом бакар(II), види се да је оптимална концентрација бакар(II) $2,0 \times 10^{-6} \text{ mol/dm}^3$ (слика 7).

Слика 7. Зависност $\lg \alpha$ од концентрације бакар(II): а) реакција без присуства ендосулфана, б) реакција са ендосулфаном. Почетне концентрације (mol/dm^3): карминова киселина, $4,9 \times 10^{-5}$; водоник-пероксид $2,0 \times 10^{-1}$; карбонатни пуфер $2,0 \times 10^{-2}$ ($\text{pN}=9$); ендосулфан, $4,9 \times 10^{-6}$; ацетон, 1% v/v и N,N-диметилформаид, 1% v/v; $I = 0,8$ (KNO_3).

Таблица I Резултати кинетичких испитивања оксидације карминове киселине водоник-пероксидом у присуству ацетона и N,N-диметилформамида, без присуства и у присуству ендосулфана

Променљива величина и опсег концентрације (mol/dm ³)	Ред реакције	
	Реакција без присуства ендосулфана	Реакција у присуству ендосулфана
$2,0 \times 10^{-2} < [\text{H}_2\text{O}_2] < 20,0 \times 10^{-2}$	0,2	0,2
$2,0 \times 10^{-2} < [\text{пуфер}] < 20,0 \times 10^{-2}$	0	0
$1,0 \times 10^{-9} < [\text{H}_3\text{O}^+] < 6,3 \times 10^{-12}$	-0,3	-0,1
$0,8 \times 10^{-6} < [\text{Cu}^{2+}] < 8,0 \times 10^{-6}$	1	1

Ред реакције у односу на сваку компоненту која у реакцији учествује, одређен је из нагиба правих цртањем зависности $\log \text{tg } \alpha$ од логаритма концентрације испитиване компоненте. Добивени резултати приказани су у Таблици I.

На основу резултата добивених кинетичким испитивањем, постављена је кинетичка једначина за обе реакције у присуству карбонатног пуфера:

$$-\frac{dc}{dt} = k_0 [\text{H}_2\text{O}_2]^{0,2} [\text{Cu}^{2+}] [\text{H}_3\text{O}^+]^{-0,3}$$

$$-\frac{dc}{dt} = k [\text{H}_2\text{O}_2]^{0,2} [\text{Cu}^{2+}] [\text{endosulfan}] [\text{H}_3\text{O}^+]^{-0,1}$$

k_0 и k су условне константе брзине реакције.

Ове кинетичке једначине важе за концентрације водоник-пероксида од $2,0 \times 10^{-2}$ до $20,0 \times 10^{-2}$ mol/dm³, пуфера од $2,0 \times 10^{-2}$ до $20,0 \times 10^{-2}$ mol/dm³, H_3O^+ -јонова од $6,3 \times 10^{-12}$ до $1,0 \times 10^{-9}$ mol/dm³ и бакра(II) од $0,8 \times 10^{-6}$ до $8,0 \times 10^{-6}$ mol/dm³.

Испитан је и утицај температуре и састава растварача на брзину предложене реакције. Нађене су константе брзине реакције активирани ендосулфаном на: 288,15; 293,15; 298,15 и 303,15 K. Добијене вредности су дате у Таблици II, из које се види да са повећањем температуре расте и брзина испитиване реакције, као и да у присуству 1% v/v ацетона и 1% v/v N,N-диметилформамида константа достиже највећу вредност и да при већим садржајима ових растварача опада.

Поред тога испитан је и утицај састава растварача на активационе параметре. Добивене вредности за промену слободне енергије активираниг комплекса ΔG^\ddagger , промену енталпије ΔH^\ddagger (представља енергију потребну за раскидање и стварање нових хемиских веза у прелазном стању), промену ентропије ΔS^\ddagger (одражава промену срећености система у прелазном стању) и константу активираниг комплекса ρK^\ddagger приказане су у Таблици III. Резултати показују да слободна енергија активације (ΔG^\ddagger) и константа активираниг комплекса (ρK^\ddagger)

БЕЗБЕДНОСТ

достигу најмању вредност при 1% v/v ацетона и 1% v/v N,N-диметилформа-мида. Ово значи да је при овим концентрацијама ефекат ендосулфана најизраженији, тј. при тим концентрацијама растварача брзина реакције је највећа.

Таблица II Промене константе брзине предложене индикаторске реакције са температуром и саставом растварача

T(K)	$k \times 10^{-12} \text{ mol}^{-1,1}/\text{dm}^3,9\text{s}^{-1}$			
	ацетон + N,N-диметилформаид, % v/v (mol/dm ³)			
	0,5(0,06) + 0,5(0,08)	0,75(0,1) + 0,75(0,13)	1,0(0,14) + 1,0(0,17)	1,5(0,19) + 1,5(0,25)
288,15	2,20	2,20	2,71	2,20
293,15	2,37	2,37	2,71	2,20
298,15	2,88	2,88	3,05	2,71
303,15	3,05	3,15	3,73	3,05

Таблица III Зависност активационих параметара индикаторске реакције састава растварача (T=298,15 K)

ацетон + N,N-диметил-формаид, % v/v (mol/dm ³)	ΔH^\ddagger kJ/mol	ΔS^\ddagger J/Kmol	ΔG^\ddagger kJ/mol	pK^\ddagger
0,5(0,06) + 0,5(0,08)	13,19	37,80	1,90	3,30
75(0,10) + 75(0,13)	17,18	51,27	1,90	3,30
1,0(0,14) + 1,0(0,17)	18,85	57,32	1,75	3,10
1,5(0,19) + 1,5(0,25)	15,73	45,89	2,05	3,59

Енталпијски удео (ΔH^\ddagger) слободне енергије активације, као и ентропијски удео (ΔS^\ddagger), расте са порастом садржаја органског растварача до 1% v/v ацетона и 1% N,N-диметилформаида. Ово значи да испитивани органски растварачи имају истовремено утицај на оба параметра, али већи ефекат имају на ентропију него на енталпију активираниог комплекса.

Кинетичка метода за одређивање ендосулфана

На основу свих ових испитивања утврђени су следећи оптимални услови за одређивање ендосулфана из раствора који садржи 1% v/v ацетона и 1% v/v N,N-диметилформаида: карминова киселина, $4,9 \times 10^{-5} \text{ mol/dm}^3$; водоник-пероксид, $2,0 \times 10^{-1} \text{ mol/dm}^3$; карбонатни пуфер, $2,0 \times 10^{-2} \text{ mol/dm}^3$; pH(R) = 9; бакар(II)сулфат, $2,0 \times 10^{-6} \text{ mol/dm}^3$.

Ендосулфан је одређиван применом диференцијалног облика методе тангенса у опсегу концентрације од 0,76 – 3,04 $\mu\text{g/cm}^3$ са релативним стандардним одступањем до 2,66% (Таблица IV).

Таблица IV Кинетичко одређивање ендосулфана

Редни број анализе	Узето ($\mu\text{g}/\text{cm}^3$)	Нађено* ($\mu\text{g}/\text{cm}^3$)	Релативно стандардно одступање (%)
1.	0,76	$0,75 \pm 0,02$	2,66
2.	1,90	$2,06 \pm 0,02$	0,97
3.	3,04	$3,02 \pm 0,05$	1,65

* Средња вредност \pm стандардно одступање за 7 одређивања

Испитан је и утицај неких других пестицида на тачност ових одређивања и ти резултати су дати у Табlici V. Из ове таблице се може видети да неке од испитиваних супстанци не ометају реакцију када су њихове активне компоненте присутне у односу на ендосулфан од 1 : 1 до 10 : 1, док препарати тригارد, еупарен, етиол и гоал ометају ову реакцију, чак и кад су присутне једнаке количине концентрације активних компонената и ендосулфана.

Таблица V Граничне вредности неких пестицида при којима је могуће кинетичко одређивање $2,0 \times 10^{-6} \text{ mol}/\text{dm}^3$ ендосулфана у присуству 1% v/v ацетона и 1% v/v N,N-диметилформамида

Препарат	Активна супстанца	Однос (активна супс.: ендосулфану)
Бифеникс-N	бифенокс	2 : 1
	изопротурон	4 : 1
Велпар	хексазион	1 : 1
Тригارد	циромазин	омета
Девринол	напропамид	3 : 1
Еупарен	дихлофлуанид	омета
Ерадикан 6-E	ETPC (тиокарбамат)	10 : 1
Фенол		3 : 1
Етиол	малатион	омета
Гоал	оксифлуорфен	омета

ВИРУСИ У РАЧУНАРИМА

Небојша ЈОКИЋ,
МУП Републике Србије

Проблеми изазвани компјутерским вирусима трају већ петнаестак година. За ово време вируси су постали агресивнији, скривенији, бржи и паметнији. Све чешћим повезивањем рачунара и развојем корисничког софтвера, створене су нове могућности за ширење вируса и другог злонамерног софтвера. Већина корисника нема јасну представу о томе шта су то вируси, како се шире и делују, већ само знају да вирус може оштетити њихов рачунар. Због тога, дешава се да, са једне стране, корисници страхују од инфекције тамо где нема разлога, а са друге стране, не предузимају основне мере заштите. Овај текст има за циљ да разјасни неке појмове и разбије неке предрасуде. Концепт и већина дефиниција су преузети од удружења *Computer Associates International*.

ОПШТЕ ИНФОРМАЦИЈЕ О ВИРУСИМА

У биологији, вирус је изузетно мали део живе материје, неспособан да опстане самостално – али поседује довољно генетског потенцијала да продирањем у живу ћелију мења репродукциони процес ћелије домаћина тако да ћелија, уместо сопствене репродукције, реплицира вирус – који касније напада друге ћелије. По аналогiji, компјутерски вирус је програм који се качи за неки други програм – мењајући при том програм за који се закачио на такав начин да му то омогућава даље ширење. Постоје хиљаде вируса, који се међусобно разликују по томе које типове програма инфицирају, по начину ширења и по ефектима које при том стварају. Неки од њих су изузетно деструктивни, док су други релативно доброћудни.

Преносиоци вируса

У принципу, било који програм може послужити као преносилац вируса. Али, да би се вирус ефикасно ширио, мора напасти програм који је у највећој мери заједнички и за неке друге апликације, и, по могућству, који користи велики број корисника. Неки вируси су специфични због тога што нападају само одређене програме, док су други универзалнији и нападају широк спектар програма. Најчешћи преносиоци су:

1. DOS *boot* сектор
2. Master *boot* запис

3. Извршни фајлови (нпр. они са COM и EXE екстензијама)
4. Фајлови који садрже извршни код (нпр. документи Word-а и Excel-а који садрже самоизвршавајуће макрое).

Такође, могуће је направити вирусе који инфицирају драјвере и беч фајлове. Оба типа ових вируса постоје али не и обједињени у једну форму.

Вируси који нападају *boot* сектор једноставни су за креирање и вероватно су се први појавили. Релативно добро су сакривени (ако не приказују поруке на екрану), али се лако одстрањују из система. Вируси који инфицирају извршне фајлове појавили су се убрзо за њима, а данас постоје мултипартитни вируси који инфицирају и програмске фајлове и *boot* сектор. Неки од вируса имају способност премештања између *boot* сектора и програма. Ово их чини тежим за проучавање, јер је немогуће направити тест фајлове без инфицирања хард диска.

Локација у меморији

Програмски вируси који користе DOS-ову функцију 31h да би били резидентни смештају се на ниже меморијске локације, док остали програми користе меморију изнад њих. Вируси који модификују меморијски алокациони ланац обично себе помере на врх номиналне меморије, а показивач врха сетују наниже. Вируси који инфицирају *boot* сектор обично заузимају врх меморије. Неки вируси се смештају на врх меморије, али при том не резервишу тај простор да би се заштитили. Они не могу бити откривени поступком провере количине слободне меморије, али већина великих програма срушиће систем када се препишу преко вируса. EDV вирус трага за слободном меморијом у системској зони (0A000:000h-0F000:FFFFh). Многи програми користе ову зону и врло је вероватно да ће овај тип вируса срушити многе системе.

Механизам ширења

Претерана агресивност вируса у напорима да се прошири изазива сумњу корисника због повећане активности диска. Али, ако је његов наступ исувише дискретан, неће успети да инфицира већи број фајлова. Постоје две главне класе механизма инфекције:

- Код извршавања програма инфицираног директним инфектором, вирус активно трага за фајлом, или фајловима, које ће заразити. При том, може се претраживати текући драјв или директоријум, или селектовани директоријум(и), као што су они наведени у PATH исказу. Затим, учитава се и извршава инфицирани фајл. Директни инфектори не остају у меморији и нису универзални, јер механизам инфицирања није претерано ефикасан а очигледна је додатна активност диска, посебно када су сви фајлови заражени.

- При покретању програма са индиректним инфектором, вирус се смешта у меморију, обично редиректује један или више интераптова и потом извршава оригинални програм. Већина оваквих вируса инфицира сваки фајл који је учитан

ради извршавања, док неки инфицирају сваки извршни фајл који је учитан, без обзира на разлог читавања.

Такође, постоји подела на брзе и споре инфекторе:

- Брзи инфектори инфицирају не само фајлове који се извршавају, него и оне којима се приступа из било којег разлога. Овај тип инфектора чак користи и анти-вирус програме који не открију његово присуство у меморији да зарази фајлове које они отварају због провере на вирус.
- Спори инфектори инфицирају само фајлове који су у фази креирања или модификовања. На тај начин они заобилазе програме за проверу интегритета система, јер се као исправна бележи величина фајла са уметнутим вирусом.

Дропери (Droppers)

Дропери су програми направљени са намером да покрену и инсталирају вирус или Тројанца у неки систем. Сам програм није заражен, нити је вирус јер се не реплицира. Како је вирус сакривен у програмском коду, анти-вирус скенери често неће детектовати опасност све док дропер не испусти вирус у систем. Постоји класа дропера која инфицира само меморију рачунара, а не и хард диск. Неки истраживачи дропере из ове класе називају убризгачи (Injectors).

Набоји (Warheads) или товари (Payloads)

Поједини вируси имају за циљ само да се шире, док други имају *Payload* - товар или *Warhead* - набој. Први творци вируса били су задовољни и самом чињеницом да могу написати вирус, док су потоњи постали амбициознији и додавали товар. То може бити исприс зловне поруке (*Your Computer is now Stoned!*), или се могу умешати у операције рачунара на забаван, иритирајући или деструктиван начин.

Генерално, вируси ће се више ширити ако се њихов набој не активира одмах; товар се обично стартује као последица одређеног догађаја, или након одређеног броја активирања. При томе уочавамо непомирљивост између жеље за показивањем и потребе за скривањем, како би се вирус што више проширио. Обично се то решава подешавањем да товар чека одређено време активирања, или се активирање везује за неки неуобичајени догађај. У међувремену, деловање вируса се не манифестује, чекајући шансу за ширење.

Показало се да није мудро намерно активирати набој вируса. Познати су случајеви корисника, чији је рачунар инфициран вирусом Микеланђело, који су, удовољавајући сопственој радозналости, подесили системски датум на 6. март, само да би видели шта ће се десити – и потом изгубили податке са хард диска. Ни шаљиви вируси нису баш тако забавни, ако њихово покретање крене погрешно на нестандартним рачунарима.

Stealth

Вируси који користе *Stealth* технике активно настоје да сакрију сопствено присуство. На пример: при читању *boot* сектора диска, зараженог Brain вирусом – у фази док је активан, он ће приказивати оригинални садржај *boot* сектора, а не онај инфицирани. Вирус Frodo инфицира фајлове, али инфекција не може бити детектована док је он активан. Он ослобађа фајлове сопственог присуства пре него допусти кориснику да их чита. Наредба DIR приказаће исправне дужине фајлова, тако да ће програм који прати чексуме пријавити да заражени фајлови нису мењани. Фродо не запоседа интераптове, већ модификује сам DOS тако, да програми за праћење не препознају било какву неуобичајену активност. Овакве особине чине вирус врло специфичним, па он не може функционисати у неким рачунарима, али многи инфицирани програми ће ипак пасти.

Поједини вируси толико су оспособљени за сопствено скривање, да се називају оклопљени (*Armoured*) вируси. Најпознатији од њих је вирус Whale. Овај лабораторијски вирус вишеструко је криптован. Декриптује сопствене појединачне секције само непосредно пре коришћења а потом их одмах поново криптује употребом другог кључа. Затим, цео вирус се криптује коришћењем бројних алтернативних процедура криптовања – случајно изабраних, тако да не постоји јединствена сигнатура вируса за којом би се трагало. Ипак, као и све што је оклопљено, толико је гломазан и успорава рад инфицираног рачунара, да се брзо примети. Макро вируси уклањају опције менија, у покушају да не дозволе кориснику проверу имена макроа, који се тренутно користи.

Криптовање

Неки вируси сакривају свој код, или чак цео инфицирани фајл, криптовањем. Једини текст који се може видети унутар инфицираног фајла је декрипциона процедура. Вируси су најчешће криптовани неком једноставном процедуром, као што је XOR-овање сваког бајта случајно изабраним кључем, за сваку нову копију. Детекција ових вируса заснива се на проналажењу процедуре за декриптовање на почетку вирусног кода.

Полиморфизам

Полиморфизам је напреднији облик криптовања, код кога се кључ криптовања стално мења, уместо да остане исти. За полиморфне вирусе типично је да декрипциона процедура користи три или четири регистра, случајно изабраних из сета слободних регистара. Процедура често укључује и коришћење различитог броја случајно изабраних инструкција, које у суштини не производе никакву радњу али делују као инертно попуњавање или шум. Због тога, ови вируси се могу назвати и самомодификујући криптовани вируси. Полиморфни вируси садрже и посебан алгоритам за креирање више различитих копија истог вируса. Свака нова генерација полиморфног вируса може бити незнатно или потпуно другачија од претходне. Већина нових полиморфних вируса ко-

ристи специјално направљене библиотеке (машине) које садрже потпрограме за генерисање различитих шема за криптовање и кључеве за декриптовање. Најпознатије полиморфне машине су:

DAME или MTE (*Dark Avanger Mutation Engine*)

TPE (*Trident Polimorphic Engine*)

SMEG (*Simulated Metaphoric Encryption Generator*).

Писање процедура за детектовање оваквих вируса теже је него за вирусе који се детектују налажењем њиховог облика. И сами вируси су тежи за писање, па их с тога и нема много, без обзира на доступне рутине за додавање полиморфизма уобичајеном вирусу.

Највећи проблем код елиминације полиморфних вируса је њихова детекција. Она је много тежа и мање поуздана, а понекад, када је и неспорна – није практично дезинфиковати фајлове.

ТИПОВИ ВИРУСА

Boot сектор вируси

Boot сектор вируси могу инфицирати систем само у случају да се подизање система врши са инфицираног диска. С друге стране, диск не мора бити системски да би се вирус пренео. За највећи број конфигурација IBM PC уређаја, велику слабост представља покушај подизања система са драјва А. Ако се PC никада не подигне са *floppy* диска, корисник је, уопштено говорећи, безбедан од *boot* сектор вируса. Подизање система са *floppy* диска, случајно остављеног у драјву А, може инфицирати систем. Због тога, пре укључења или рестартовања система, увек треба проверити да ли је *floppy* драјв празан.

Boot програм је сам по себи кратак, и због тога не може садржати и вирус и оригинални *boot* програм. Због тога, вирус мора обезбедити приоритет сопственог стартовања. Зато вирус, када инфицира нови диск, мора претходно да измести оригинални *boot* програм на неко друго место на диску (а често и највећи део самог себе), да би сопствену инсталациону процедуру сместио у *boot* сектор. Неки од њих једноставно преместе *boot* сектор на фиксно место, покушавајући да изаберу оно које није сувише очигледно. Вирус *Stoned* смешта стари *boot* сектор на крај директоријума, где се неће приметити све док диск садржи мање од 96 фајлова у главном директоријуму (на 360К диску).

Вирус *Yale* заузима задњи сектор задње стазе и биће примећен само у случају да је диск потпуно попуњен, док вирус *Den Zuck* форматира додатну стазу на диску, изнад нормално задње стазе (која је потпуно недоступна било којој уобичајеној процедури и већини рутине за едитовање диска), смештајући се у њу.

Други вируси трагају за некоришћеним кластером на диску, смештају се тамо, маркирајући кластер(е) као лоше, тако да MSDOS и не покушава да их користи за нешто друго. При том, на нормалном диску, губитак капацитета је занемарљив, али код дискова који имају нестандартну структуру података вирус се може преписати преко нечега виталног, при попуњавању наоко празног кластера.

Код инфицирања хард диска процес је сличан, али при том вирус може инфицирати или *Master boot* запис (MBR) или *DOS boot* сектор. Код нормалних хард дискова, Сектор 1 (MBR) једини је коришћени сектор на цилиндру 0, глави 0, па се многи вируси смештају у празне секторе. На несрећу, код неких од нестандартних РС-ја, ови сектори нису празни, па њихово инфицирање може имати веома лоше последице.

Вирус Stoned (такође познат као Marijuana или New Zealand)

Повремено даје поруку *Your Computer is now Stoned!*, ако је систем подигнут са инфицираног флопи диска. Није превише опасан, осим ако поседујете нестандартни рачунар. Може уништити неке информације о директоријумима на HD и флопијима, али се изгубљени фајлови могу лако повратити. *Stoned* је резидентан *boot* сектор вирус, који инфицира хард и флопи дискове у драјву А. Када Стонед инфицира MBR хард диска, он премешта оригинални садржај на цилиндар 0, глава 0, сектор 7. Овај део је некоришћен код већине рачунара, али код неких је део FAT табеле, и тада неки подаци постају недоступни. Велики број вируса (укључујући Микеланђела) изведен је из овог вируса.

Вирус Michelangelo

Michelangelo је варијанта вируса *Stoned*, али не приказује било какве поруке. Ако је системски датум рачунара сетован на 6. март (Микеланђелов рођендан) било које године, вирус преписује првих 256 цилиндара (стаза 0) хард диска. Ови цилиндри укључују *Master Boot Record*, информације о партицијама, обе копије FAT табеле, *root* директоријум и велику количину података (фајлова). У случају да немате копију информације о систему (нпр. на референтном диску), или нисте у могућности да контактирате стручњаке за враћање података, хард диск ће постати неупотребљив и неопходно га је преформатирати. На флопи дисковима вирус преписује исте улазе као и *Stoned*. *Michelangelo* је био предмет глобалне медијске хистерије 1992. године, а откривен је у Мелбурну фебруара 1991. год.

Вирус AntiCMOS

Систем се не може подићи са инфицираних флопија, а системи са нестандартним *Master Boot Record* -ом срушиће се након инфекције. Вирус инфицира боот секторе хард и флопи дискова. Оригинални MBR (на хард диску) и *DOS boot* сектор (на флопи диску) не премештају се на друго место. Када је активан у меморији, овај вирус смањује количину расположиве меморије за

2KB и преусмерава интерапт 13h. Постоје две познате варијанте, од којих једна мења CMOS датум, а друга свира мелодију.

Фајл вируси

Познати су и као програмски вируси, преносе се путем фајлова који су или извршни, или садрже извршне компоненте фајлова, а груписани су према класи или класама програма које инфицирају. Могу бити изузетно инфективни, а због широког обима потенцијалних мета, много теже их је одредити него вирусе који нападају *boot* сектор. Има их много више него *boot* сектор вируса, мада је већи број инцидената због ових других. Фајл вирусе можемо поделити на паразитне, придружене, повезујуће и преписујуће. Сваки овакав вирус може садржати различите технике за повећање брзине ширења или за избегавање откривања. Исто тако, сваки може бити меморијски резидентан, имати стелт могућности, користити криптовање или полиморфне машине.

Паразитни вируси

Паразитни вируси чине већину од фајл вируса. Шире се тако што модификују код извршног програма. Они се каче на извршни фајл, мењајући његов садржај тако да се активирају у моменту када оперативни систем покуша да изврши инфицирани програм. Принцип њиховог деловања је: сачувати већину фајла недирнуту и додати себе на почетак (*prepending*), на крај (*appending*) или у средину фајла (*inserting*).

Вируси који се смештају на почетак или на крај фајла преусмеравају улаз инфицираног програма на почетак вирусног кода. На тај начин повећава се величина инфицираног програма, али обзиром да вирус може предати контролу извршавања оригиналном програму, временска разлика у дужини извршавања неинфицираног и инфицираног програма тешко се примећује. Инсертујући вируси смештају свој код у један или више блокова унутар инфицираног фајла. Способни су да траже неискоришћену зону (нпр. заглавље .EXE фајлова), или да поделе фајлове и уметну сопствени код између блокова инфицираног фајла. Вируси овог типа су познати и под називом пећински (*Cavity*) вируси. Тешко их је направити, а како је и број потенцијалних домаћина ограничен, прилично су ретки.

Фајлови са екстензијом COM лакши су за инфицирање, јер се читавају директно у меморију и њихово извршавање увек почиње од прве инструкције. На тај начин, покретањем фајла, вирус се читава пре актуелног програма. Процес инфицирања одвија се брже ако је вирус уметнут на почетак фајла, али је писање таквих вируса компликованије, обзиром да неколико почетних бајтова фајла мора бити запамћено и замењено наредбом скока на вирус, док се, при том, вирус не налази на фиксном растојању од почетка сегмента кода. Док .COM фајлови не могу бити дужи од 64KB, .EXE фајлови немају ограничења у дужини (осим ограничења која намеће меморија), али је њихова структура комплекснија. Поред тога што програм може бити састављен од

великог броја сегмената, он има и заглавље у коме се налазе информације о величини програма, коришћеним сегментима и начину њиховог повезивања и месту одакле се стартује извршавање.

Инфицирањем .EXE фајла, вирус мора сачувати оригинални садржај заглавља, копирати себе на крај фајла и изменити заглавље тако да се вирус учитава као део фајла и извршава први.

Када творци вируса једном науче како да рукују .EXE фајловима, већина од њих налази да је лакше третирати .COM фајлове на исти начин. Из овог разлога многи вируси смештају се на крај и .COM и .EXE фајлова. Многи фајлови садрже празан простор и неки од вируса га користе, преписујући га сопственим кодом, обезбеђујући тиме непроменљивост укупне дужине фајла.

Најмање један вирус (*Command Bomber*) има способност да се смешта у неколико секција, које су уметнуте у различите делове фајла.

Вирус Flipper

Flipper је паразитни, брзи, директни инфектор. Инфицира фајлове са екстензијама .EXE и .COM (али избегава да инфицира COMMAND.COM). Вирус додаје сопствени код на крај фајла увећавајући му дужину са 872 бајта. Извршавањем инфицираног програма, вирус инфицира све .COM и .EXE фајлове у текућем директоријуму или поддиректоријуму, а затим покушава да учини то исто у надређеном директоријуму. Када су сви фајлови инфицирани, приказује се по-рука:

```
„Flipper is in a blender
Eeeek!!!! Eeeeekkk!!!
Eeeeeeeeeeeeeeeeeek!!!”
```

из системског звучника чује се звук налик оном што га производе делфини, а након неколико минута покреће се рутина за штампање екрана (Int 5). Поред тога, као последица присуства бага у вирусу, бинарни код вируса може бити послат на конзолу (ASCII карактери без значења приказани на екрану). Вирус не садржи друге набсје.

Придружени вируси

Ови вируси користе системске особине DOS-а везане за секвенцу читавања и извршавања програма. Ако је фајл, одређен за извршавање, задат без екстензије, систем ће прво покушати да изврши фајл екстензије .COM, затим .EXE, и на крају .BAT. Придружени вируси инфицирају искључиво .EXE фајлове, тако, што се ископирају фајл истог имена али екстензије .COM и атрибутом *hidden* (скривен). Када корисник покрене инфицирани програм, извршава се .COM фајл који садржи вирус. Затим вирус тражи следећи .EXE фајл да би га инфицирао, а након тога учитава захтевани .EXE фајл и извршава га.

Пример придруженог вируса је вирус *Clone*.

Придружени вируси не модификују инфицирани програм и пролазе контролу оригиналног .EXE фајла, а када се детектују, њихова елиминација није проблем -једноставно се обрише придружени .COM фајл.

Вирус *Clone*

Активирањем инфицираног фајла 1. априла, пре извршавања програма на екрану ће се појавити порука „*Your PC is Cloned !!!*“. *Clone* је придружени вирус који инфицира .EXE фајлове креирањем скривених .COM фајлова истог имена. Због начина којим COMMAND.COM трага за програмима, скривени .COM фајл биће покренут уместо корисничког програма. Ово ће учитати вирус у меморију а он ће потом учитати и извршити оригинални програм. Вирус не чини никакву намерну штету, а оригинални фајл се не мења на било који начин. Придружени вируси никада се нису показали нарочито успешни, па се и овај не сматра неком нарочитом претњом. Овај вирус има сетоване атрибуте *hidden*, *system* и *read onl y*, а дужине је 833 бајта. На крају приказује следећу поруку:

Your PC is Cloned.

Clone Virus ver 2.0 ... (c) Cataclysm 1992 Sydney, Australia

..... To Create and Mutate

Дезинфекција је једноставна јер је потребно само обрисати придружене фајлове. Међутим, ово може бити урађено само након подизања рачунара са чисте дискете (тако да вирус није активан) и коришћењем одговарајуће рутине за брисање *read only* атрибута.

Повезујући (Link) вируси

Инфицирају програме тако што измене информацију у структури директоријума и модификују поентере фајлова, па се сваки инфицирани програм стартује са исте локације (обично задњег кластера на диску), где се налази вирус. На тај начин се прво учита и изврши код вируса, који затим лоцира позвани програм и извршава га. Код ових вируса је карактеристично да, без обзира на број заражених фајлова на диску, постоји само једна копија вируса. Чишћење фајлова инфицираних повезујућим вирусом захтева посебан приступ. Ако се систем подигне са незаражене дискете, и затим покрене нека од рутина за проверу диска (нпр. CHKDSK), добиће се извештај о мноштву укрштених (*cross-linked*) фајлова. Задавање рутине да изврши корекцију довешће до губљење свих заражених фајлова. Неки аутори овај тип називају и кластер (*slu-ster*) вирусима.

Вирус *By Wai*

Ово је полиморфни, меморијски резидентни, криптовани вирус који инфицира све извршне фајлове. Истовремено, то је повезујући вирус, који инфекцију врши без модификовања и једног од циљних програма. Инфицирањем помера

поентер на први кластер (овај податак је смештен у улазу директоријума) и преусмери га на код вируса. Резултат је, да сви инфицирани фајлови треба да стартују са истог сектора на диску, тј. да су укрштени (*cross-linked*). Овај вирус креира на *root* директоријуму инфицираног диска фајл под називом СНКLIST.MS, дужине 2048 бајтова, сетованих атрибута *hidden*, *system* и *read only*. Ово личи на фајлове креиране од *Microsoft Anti Virus* програма који су потпуно видљиви, док су фајлови креирани од стране вируса скривени. Вирус садржи криптоване поруке *<by:Wai-Chan, Aug94, UCV>* и *The-HndV*. Активира се ако је година 1996. или каснија, и ако је дан у месецу једнак двоструком умношку редног броја месеца плус два (нпр. 4. јануар, 6. фебруар итд.). Вирус тада приказује скролован текст:

TRABAJEMOS TODOS POR VENEZUELA!!!

(На шпанском: Хајдемо сви да радимо за Венецуелу!!!) и свира мелодију.

Преписујући вируси

Док највећи број вируса настоји да не уништи инфицирани фајл, ови вируси препишу део инфицираног фајла, након чега он више није оперативан. Овакав начин деловања чини их приметним и ретко се дешава да се далеко прошире. Вируси *Zeroto-0* и *Australian 403* припадају овом типу.

Вирус Australian 403

Ово је директни преписујући вирус који уништава инфициране фајлове. Покретањем инфицираног фајла, вирус трага за неинфицираним .COM фајлом и замењује га фајлом дужине 403 бајта, који садржи сам вирус. Оригинални фајл је уништен, а при стартовању изгледа као да се инфицирани фајл покреће, наравно без икаквих резултата. Уништењем фајла домаћина, вирус скреће пажњу на себе. С тога се уочава много брже него други вируси.

Мултипартитни (boot сектор и фајл) вируси

Ови вируси инфицирају и *boot* сектор и фајлове. То их чини веома ефикасним у ширењу јер се могу преносити путем бутовања са инфицираног диска или покретањем инфицираног фајла, што заједно ствара веће шансе за инфицирање. Код инфицирања фајлова показују карактеристике паразитних вируса. Вирус *Junkie* пример је мултипартитног вируса који је широко распрострањен.

Вирус Junkie

Ово је веома чест мултипартитни вирус. Једини познати набој *Junkie* вируса је да искључује VSAFE (меморијски резидентан део *Microsoft Anti Virus* програма). Садржи две поруке које се не приказују:

Dr White – Sweden 1994

Junkie Virus – Written in Malmo. . .M01D

Извршавањем инфицираног фајла, вирус инфицира само MBR хард диска и ништа више. Следећи пут, након рестартовања система са инфицираног хард диска, вирус се инсталира у меморију и потом инфицира сваки покренути или отворени .COM фајл и боот сектор сваког новог флопи диска коме може да приступи (осим дискова 5.25" 360К). Код вируса је дужине 3 сектора. Инфицирани фајлови повећавају величину за око 1300 бајтова. Када је активан у меморији, овај вирус смањује количину расположиве меморије за 3KB уз преусмеравање интераптова 13h (приступ диску ниског нивоа) и 21h (DOS). Оригинални MBR сакривен је на цилиндру 0, глави 0, сектору 4, а оригинални DOS boot сектор на цилиндру 79, глави 1, сектору 8 (код флопија од 720К и 1.2М) или на сектору 16 код флопија од 1.44М.

Макро вируси

Технички, само су облик паразитних вируса. Оно што макро вирусе чини посебном класом је чињеница да се преносе као извршна компонента у, иначе неизвршном, фајлу са подацима. Већина макро вируса написана је у програму *Wordbasic* (макро језик *MS Word* -а) или у VBA (макро језик развијен за друге *Microsoft*-ове производе). Макрои су извршни кодови, који се креирају са намером да аутоматизују одређене послове у апликацији. Макро језик, који служи као подлога веома је моћан, а уз то може позивати и екстерне програме, тако да је појава макро вируса потенцијално веома опасна. Истовремено, то су први вируси чији је деловање независно од платформе, у смислу да им је учинак подједнак и на PS и на *Macintosh* рачунарима. Њихова специфичност је у томе што су зависни од MS производа (*Word*, *Excel*, *Access* итд.). *MS Word* је доступан на бројним платформама и језицима, што обезбеђује широк избор окружења у коме се макро вируси могу ширити. Корисници копирају, едитују и размењују *Word* документа чешће него флопи дискове, што омогућава макро вирусима да се шире брже и ефикасније него друге врсте вируса. Они, уз све то, користе и растућу популарност додавања *Word* докумената у *E-mail* поруке и прихват фајлова са Интернета, као додатне преноснике за инфицирање већег броја рачунара. Из поменутих разлога, макро вируси су врло брзо постали најраспрострањенији вируси у свету. Најчешће долазе прикључени на радну табелу дла документ, тако да, када се фајл отвори, преносе се са документа на подлогу апликације. Сваки нови или постојећи фајл који се сними имаће у себи уметнут вирус. Вирус се шири на друге фајлове различитим начинима, али је најчешћи коришћењем секвенце *File/Save As* за снимање различитих верзија постојећег фајла.

Подразумева се да макро вируси (укључујући и *Excel* макро вирусе), могу бити аутоматски детектовани и очишћени коришћењем заштите у реалном времену.

Virus Laroux (такође познат као Excel macro Virus)

Ово је први макро вирус креиран да инфицира *Excel*-ове радне табеле и није опасан у већој мери. Више је доказ способности аутора, него израз жеље

да се учини намерна штета. Написан је у VBA (*Visual Basic for Applications*) језику и може инфицирати само табеле креиране у *Excel*-у и то од верзије 5 и касније. Инфекцију врши тако што себе смешта у *Personal.xls* табелу, истовремено покушавајући да инфицира и остале табеле које су отворене. Контролу над системом преузима креирајући *personal.xls* табелу у *startup* директоријуму *Excel*-а. (ово се дешава по аутоматизму, при отварању инфициране табеле). Уписујући себе у стартни директоријум, вирус осигурава сопствено учитавање при сваком стартовању *Excel*-а. Тиме себи омогућава инфицирање других табела тако што се копира у њих, уз скривање листа (званог *lagoon*) који садржи код вируса. Дешава се да *Excel* поруком пријави грешку у макроу. Корисници могу детектовати присуство вируса употребом *Tools/Macro* менија и провером постојања *Auto_open* и *Check files* макроа. Ако оба постоје, вирус је присутан. Овај вирус не може инфицирати систем у коме већ постоји табела *Personal.xls*. Како *Excel* аутоматски креира ову табелу када корисник снимим сопствени макро, велики број система је заштићен од инфекције овим вирусом.

CIH вирус (познат и као Spacefiller)

Ово је нови тип *WindowsPE* вируса. Појавио се у јуну 1998. и присување у многим деловима света. До откривања CIH вируса, подразумевало се да вируси чине штету само на софтверу. Овај нови вирус оштећује флеш BIOS ROM, што значи да је потребно његово репрограмирање или замена, а у неким рачунарима (*laptop*) где је флеш BIOS чип залемљен на матичну плочу, и замена матичне плоче. Могућност да вирус или тројанац запоседне флеш BIOS позната је већ неколико година. И поред тога, највећи број произвођача хардверске опреме није предузео основне мере безбедности у спречавању нежељеног репрограмирања BIOS ROM-а (На пример: искључивањем Vpp напона за програмирање, спречио би се овај вид деструкције). CIH вирус инфицира искључиво PE (*Portable Executable*) фајлове под *Windows 95/98* оперативним системима. Обично су то 32-битни извршни фајлови са .EXE екстензијом (као што су *notepad.exe*, *explorer.exe*, *winword.exe* итд.). Познато је само неколико симптома присуства вируса, који је прилично интелигентан у инфицирању фајлова и при томе им не мења величину. Може довести до рушења система, а како је релативно без багова, успешно се шири и остаје непримећен, бар за извесно време. Постоји у неколико варијанти, од којих свака има набој. Активирају се на различит датум или групу датума, али највећи број варијанти има сетовано активирање 26. дана у месецу. Активирањем манифестује два дела набоја:

- вирус покушава да уништи флеш BIOS ROM, тако што га репрограмира Ђубретом (садржајем без смисла), што му не успева у сваком покушају; и
- преписује садржај бројних сектора хард диска Ђубретом.

Ако вирус успе да репрограмира флеш BIOS ROM, за ревитализацију нема адекватног софтверског третмана. Рачунар неће бити бутабилан, тако да је

неопходна замена флеш BIOS ROM-а, или његово потпуно репрограмирање у посебном EPROM програматору.

У рачунарима у којима се чип флеш BIOS-а не може скинути са плоче, неопходно је заменити комплетну плочу.

Могуће је да се штета нанета подацима на хард диску може отклонити коришћењем неког погодног програма за враћање оштећених података, али успех зависи од величине диска, формата, фрагментације итд.

НАЧИНИ ЗАШТИТЕ И ЕЛИМИНАЦИЈЕ ВИРУСА

Ефикасност методе проналажења и одстрањивања вируса условљена је постојањем информације о њему – у оквиру анти-вирус програма, који корисник употребљава у свом рачунару. Фирме које производе анти-вирус програме прикупљају новонастале вирусе (или нове варијанте постојећих), и на основу њих праве процедуре за њихово проналажење и уклањање. Потом се ове процедуре уврштају у библиотеке, које су придружени део анти-вирус програма. Вршећи стандардно тестирање на присуство вируса, анти-вирус програм, у ствари, упоређује садржај сопствене библиотеке са садржајем корисничког рачунара, тражећи при том карактеристичне облике и печате вируса. Да би анти-вирус програми били ефикаснији, фирме које се баве њиховом производњом удружују се у међународне групе (нпр. *CARO – Computer Antivirus Research Organization*), које међусобно размењују информације и примерке вируса. Обзиром да се нови вируси и процедуре за њихово проналажење и уништавање појављују свакодневно, а није практично стално инсталирање нових верзија анти-вирус програма, у функцији је процедура да се на Интернету објављују нове верзије библиотека (обично са екстензијом .DAT). Корисник може преузети иновирани библиотеке (обично бесплатно) и прекопирати их у одговарајући директоријум.

Хеуристичка детекција

Хеуристичко или генеричко скенирање је техника за откривање вируса која, уместо проналажења специфичних облика и печата вируса, врши анализу структуре и понашања вируса. Предност хеуристичке детекције састоји се у томе што може пронаћи непознате вирусе, а недостаци су захтев за високом нивоом корисникове стручности, како би исправно функционисала, и подложност лажним узбунама током трајања поступка.

Заштита у реалном времену (Real-Time Protection)

Када је учитана, заштита у реалном времену аутоматски проверава фајлове и флопи дискове на присуство вируса, и то током рада. Провера се одвија у позадини а корисник не примећује било какву промену у раду. Обично се подешава тако да се ова заштита учитава сваки пут када се рачунар стартује.

Заштита током коришћења Интернета

У овом тренутку, једини начин за инфицирање вирусом из Интернет мреже је преузимање и отварање инфицираних фајлова, укључујући фајлове придружене имејл порукама. Претраживањем Интернета и прегледањем *web* страница, вирус се не може пренети. Да би се ризик од добијања вируса смањило, пожељно је подесити заштиту у реалном времену да аутоматски проверава сваки фајл одмах након преузимања.

Провера архива

Да би анти-вирус програм прегледао неку архиву, мора прво да је отвори, затим да појединачно прегледа сваки фајл унутар ње, а потом поново да је затвори. У садржају архиве може бити веома много фајлова, па и других архива. Због тога, преглед архива може трајати и дуже него што то корисник очекује.

Егзотични и теренски вируси

Неки извори праве разлику између теренских (*in-the-wild*) вируса (вируси за које се, из поузданих извора, зна да су присутни код корисника) и егзотичних (*exotic*) вируса, који постоје само у лабораторијским условима. Због тога, да би се избегла гломазност анти-вирусних програма, у њих се увршћују процедуре за откривање и уклањање само теренских вируса. По сазнању да се код неког (или више) корисника појавио неки од егзотичних вируса, у нову верзију анти-вирус програма се интегрише процедура за његову детекцију и уклањање, а његов статус прелази у теренски.

Bloodhound вирус

Bloodhound је заједничко име које користе неки произвођачи анти-вирус софтвера, да би означили постојање вероватноће да одређени фајл садржи вирус, али да се са сигурношћу не може утврдити да ли је у питању вирус или лажна узбуна. У случају да анти-вирус програм пријави овакав тип вируса, неопходно је извршити проверу система неким другим анти-вирус програмом.

РЕЗИМЕ

На крају, кратак закључак: да би се вирус пренео или први пут активирао, неопходно је покретање неког извршног кода. Тај код може се налазити у оквиру системских или извршних фајлова, макро наредби, као и у BIOS-у. Једном када се активира, вирус себе поставља тако, да га покрећу неке свакодневне активности рачунара. На тај начин добија могућност за даље ширење. Анти-вирус програми могу открити присуство вируса и уклонити га, ако поседују његове кодне карактеристике, забележене у својој библиотеци, или уз помоћ хеуристике. Обзиром на свакодневну појаву нових вируса, ни један од анти-вирус програма није апсолутно поуздан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Virus Tutorial (<http://www.faqs.org/faqs/computer-virus/faq/index.html>)
2. Virus Bulletin Magazine (<http://www.virusbtn.com/wildlists/200005.html>)
3. Secure Computing Magazine (<http://scmagazine.com/index2.html>)
4. University of Tampere, Finland (<ftp://ftp.cs.uta.fi/pub/vru/documents/test1999.txt>)
5. Norton Anti-virus (<http://www.symantec.com/avcenter/vinfodb.html>)
6. AntiViral Toolkit Pro (<http://www.avp.ch/avpve/>)
7. F-Prot (<http://www.datafellows.com/v-descs/>)

ОСТВАРИВАЊЕ КОНТРОЛЕ КАО ДЕЛАТНОСТИ ПРОЦЕСА РУКОВОЂЕЊА УНУТРАШЊИМ ПОСЛОВИМА (I)

1. ПОЛАЗНА ТЕОРИЈСКА СХВАТАЊА

Ваша школа унутрашњих послова у Београду. Једно од мишљења о томе формулисано је на следећи начин: „Наука, тј. поједине научне дисциплине, изучавајући државну управу, објасниле су многе њене феномене, опште принципе, карактеристике, методе и средства рада, па и односе који постоје или се стварају на основу политичких и друштвених претпоставки, за извршење различитих задатака, међу њима и безбедносних. Међутим, када се ради о руковођењу, наука се не може похвалити респектним резултатима, поготово у службама безбедности“ (12, стр. 330).¹ Овај аутор сагледава улогу и значај руковођења и руководиоца у извршавању задатака служби безбедности као веома комплексно питање, а своје разматрање ограничава само на она која се непосредно односе на руковођење оперативним радом. Конкретно, поред уводних разматрања и сагледавања значаја изучавања функција руковођења службама безбедности, излажу се сазнања о општим особинама које су неопходне савременом руководиоцу на оперативним пословима у службама безбедности и то, сем политичко-моралне, и: оперативност; поверљивост; сналажљивост; инвентивност; ауторитативност; репрезентативност; способност анализирања и синтетизирања. Изузев наведених, у раду описаних и објашњених особина личности, овај аутор истиче да руководиоци у овим службама морају располагати и другим интелектуалним, карактерним, моралним и политичким особинама. Избор кадрова треба да буде зависан од по-

Проф. др Момчило Талијан,
Виша школа унутрашњих
послова

Стање теоријске мисли и
неопходност емпиријских
истраживања о руковођењу

Још је у СФРЈ констатована чињеница да у нас није развијена теорија руковођења унутрашњим пословима, што најалост, ни данас, у СР, није превазиђено. На овај проблем експлицитно је указано 1983. године на научно-стручном саветовању које је организо-

¹ Бројеви у заградама означавају број под којим се налази коришћена литература у списку литературе на крају рада.

слова одређеног руководећег радног места, а да се спроводи на основу научних критеријума и мерила, да би се, како истиче овај аутор, „субјективизам свео на најмању меру“. У раду се сагледавају позитивна и негативна искуства у вези са избором руководећег кадра, а затим уопштавају искуства у вези са оспособљавањем и увођењем у посао руководећих кадрова; разматра подучавање руководећих радника и метод руковођења. На завршетку рада аутор у свом саопштењу између осталог истиче: „Свесни смо чињенице да неке оцене, ставови и закључци нису поткрепљени чврстом аргументацијом. Али, изнели смо их очекујући да ће побудити интересовања других за њихову бољу обраду.

Многа питања од значаја за целовитије изучавање овог проблема нису у овом саопштењу ни поменута.

На крају, напомињемо да овај рад треба посматрати у контексту оваквих и сличних покушаја уопштавања постојеће праксе (заснивања теорије руковођења – прим. М. Т.) у службама безбедности, извлачења одређених закључака, без примене потпуних научних метода” (12, стр. 343).

Значи, још 1983. године је указано на проблем и значај заснивања теорије руковођења унутрашњим пословима, истакнута потреба да се до тога не може доћи на волунтаристички начин и дат допринос саопштавањем рада значајног у то време за савремену праксу руковођења унутрашњим пословима.

Добро се почело, али нажалост, жеља тога аутора да побуди интересовање надлежних за бољу обраду питања суштине, садржине и других аспеката и елемената руковођења унутрашњим пословима није се остварила. Тек петнаест година касније, научно је актуелизовано заснивање теорије руковођења унутрашњим пословима, и то опет у оквиру Више школе унутрашњих послова, односно њеног Програма развојно-истраживачког рада за потребе МУП-а Републике Србије. Управо поводом спровођења истраживања на тему „Остваривање контроле као делатности процеса руковођења унутрашњим пословима” отворио се у правом и пуном светлу проблем непостојања теорије руковођења унутрашњим пословима. Јер, проучавање проблема контроле није се могло зачети без ње.

Очигледно је било неопходно да се пре овог проучавања сагледају основна питања о теорији руковођења унутрашњим пословима, што је и учињено 1998. године објављивањем монографије „Руковођење унутрашњим пословима” (20). Наведеним истраживањима дошло се до одговарајућег нивоа теоријског уопштавања, на основу кога је било могуће и да се ауторизује предлог за конституисање релативно самосталне научно-наставне дисциплине „Основи руковођења унутрашњим пословима”. У ствари, ради се о првом (почетном, пионерском) покушају да се, на осмишљен начин, приступи превазилажењу неповољног стања научне мисли о руковођењу унутрашњим пословима, чиме се стварају повољније основе и за побољшање законске регулативе и праксе руковођења унутрашњим пословима, у крајњем – за квалитетније, ефикасније, законитије и рационалније обављање унутрашњих послова (20, стр. 173–181). Верујемо да ће у догледно време бити прихваћен предлог да се у научно

образовни програм свих нивоа школовања кадрова унутрашњих послова уведе предмет „Основи руковођења унутрашњим пословима“, као релативно самостална научно-наставна дисциплина.

Такође, допринос ширини предмета истраживања овог пројекта пружају и сазнања о појму (суштини) и предмету (садржини) схватања унутрашњих послова (22, стр. 1–31). У ствари, када се пришло истраживању руковођења унутрашњим пословима уочен је нови проблем – неразвијеност теорије унутрашњих послова – те је претходно морао да се одреди: појам (суштина) и предмет (садржина) унутрашњих послова и да се бар наговесте даље потребе и могућности, што је и учињено – предлогом да се у корпус наставно-научних дисциплина које се изучавају на ВШУП-у уведе нова научно-наставна дисциплина која би носила назив „Увод у теорију унутрашњих послова“, при чему је дат и програм тог предмета.

Управо у наредним излагањима (/а/ Развој теоријске мисли о руковођењу унутрашњим пословима до 1998; /б/ Прва сагледавања од значаја за успостављање научног приступа руковођењу унутрашњим пословима (од 1998. до данас); /в/ Неопходност емпиријских истраживања о руковођењу, па у оквиру њега и контроли унутрашњим пословима), потврдиће се да се другачије и није могло.

/а/ Развој теоријске мисли о руковођењу унутрашњим пословима до 1998. године. Сprovedено истраживање казује, после уочене и јавно саопштене чињенице на научно релевантном скупу 1983. године, да не постоји теорија руковођења унутрашњим пословима и да се није озбиљније пришло њеном заснивању све до 1998. године.

У времену постојања СФР Југославије овим проблемом се бавио само један наставник са виших школа унутрашњих послова у Загребу и Љубљани. Објавио је рад који има два поглавља: Повијест, теорија и пракса развоја и руковођења организацијом и Темели за организовање, управљање и руковођење организацијским јединицама органа унутрашњих послова (1. и 2).

Из анализе садржаја првог поглавља ове књиге види се да је реч о руковођењу уопште – ближе о руковођењу организацијама удруженог рада, а не о руковођењу унутрашњим пословима.

И у другом поглављу, иако назив на то упућује, ипак се не излаже теорија руковођења унутрашњим пословима. То уосталом потврђује и његова садржина у којој се излаже о безбедносној (сигурносној) и полицијској функцији; о органима унутрашњих послова у различитим безбедносним ситуацијама; о безбедносној политици; безбедносним циљевима и безбедносној стратегији; о подрштвљавању безбедносне функције; о науци о безбедности; о функцијама органа унутрашњих послова; затим о подрчју рада, задацима и овлашћењима органа унутрашњих послова и, коначно, о средствима за рад и другим условима за рад организационих јединица унутрашњих послова.

Тадашње руковођење унутрашњим пословима (период од 1983. до распада СФРЈ) нема теоријске подлоге, основе, већ се остварује на волонтаристичким основама: искуству и интуицији руководиоца унутрашњих послова. Прве по-

кушаје уопштавања праксе руковођења унутрашњим пословима у Србији, уз имплементацију сазнања о руковођењу предузећима, управом и Армијом, чинили су кадрови који су држали наставу на Курсу за руководећи састав милиције, који је организовала Виша школа унутрашњих послова и од стране наставника који су изводили наставу предмета „Организација и послови милиције”, који је уведен на Вишој школи унутрашњих послова школске 1987/88. године. Радови ових прегалаца нису објављени, већ су коришћени као интерни материјал – нека врста скрипата (5. и 16).

Одређене продоре у овој области учинили су докторски и магистарски радови радника МУП-а Републике Србије (14. и 19).

Конечно, овај период завршава се првим сегментарним истраживањима о појединим аспектима и структури руковођења у полицији, који се наменски спроводе ради изградње теоријске основе за извођење наставе на Полицијској академији и Вишој школи унутрашњих послова, те су и њихови резултати уобличени у одговарајућој уџбеничкој литератури ових образовних установа (10, 11, 17. и 21).

Иако корисни, ови садржаји о руковођењу унутрашњим пословима су мањкави, јер мање–више представљају интерпретацију законских одређења о руковођењу (и управљању) у релевантном законодавству или опште представљање и „превођење” на руковођење унутрашњим пословима (полицијом, субјектима безбедности), сазнања о руковођењу из других области друштвеног организовања (Војске, управе, привреде), као и страних теорија и искуства, а не сагледавање суштине и садржине руковођења унутрашњим пословима у нас, његових врста и нивоа.

У оквиру изложеног фонда теоријских основа о руковођењу унутрашњим пословима сагледава се и контрола руковођења унутрашњим пословима и то код једног броја аутора као функција, а код других као делатност процеса руковођења унутрашњим пословима, али без битних садржинских разлика и посебних научних уопштавања.

/б/ Прва сагледавања од значаја за успостављање научног приступа руковођења унутрашњим пословима (од 1998. до данас). Као и свака пионирска научна настојања тако је и ово пошло од поставке да је задатак науке да у шуми случајности открије пут нужности: конкретно – што је оно што се исказује као прогресивно у руковођењу уопште, па и у унутрашњим пословима и како се то манифестује кроз вршење контроле? При томе се поштовало схватање да научно сазнање има објективно-субјективни карактер (реални, чулни–свесни, теоријски), чији је сублимирани израз практична људска делатност. Исто тако, да научно истраживање представља чулно-апстрактни (емпиријско-мисаони) посао: осмишљавање емпиријског материјала. При томе и да је мисао богатија од чула, али да једнострано потенцирање или њихово развијање води ка агностицизму. Према томе, до заснивања научне теорије се долази најпре путем регистровања, описивања и уопштавања емпирије, а затим преко логичног и рационалног откривања нових веза и односа појмова, којима се превазилази постојећа противуречност. У изложеном научном амбијенту започето је ово истраживање – истраживање остваривања контроле као делатности процеса руковођења унутрашњим пословима – што је и условило обавезу да се најпре истражи руковођење унутрашњим пословима и у

његовим оквирима контрола, а у извесној мери и појам и предмет самих унутрашњих послова, што је, како је наведено, остварено и објављено (20. и 22).

Несумњиво да би се избором наставника за овај предмет у образовним институцијама МУП-а створиле и праве кадровске претпоставке за даља научна промишљања руковођења унутрашњим пословима, а постојали би јаки разлози и потребе да се научни рад у овој области развије од за сада почетних до стварно потребних и могућности. Да ли ће се ово и остварити, покажаће време. До тада, и достигнуто нешто значи и обавезује. Појединачних настојања да се постојеће стање теоријске мисли о руковођењу унутрашњим пословима даље развија сигурно ће и даље бити (18).

/в/ Неопходност емпиријских истраживања о руковођењу па у оквиру њега и контроли унутрашњим пословима. Константовано стање теоријске мисли о руковођењу унутрашњим пословима и пређени пут од 1983. године до данас казује да је фонд научних казивања о томе у нас веома сиромашан, те да се и због науке и због праксе унутрашњих послова овај проблем не може одуговлачити у недоглед, јер живот тражи и/или имплементира квази и туђа сазнања, те последице могу бити несагледиве. Коначно: очигледно је да садашњи труд и пут нису ни довољни ни адекватни.

Значи, потреба постоји. Знамо шта и зашто треба да се ради, остају једино отворена питања ко и како треба да ради.

И на питање ко то треба да ради донекле је дат одговор у претходним излагањима. Несумњиво они који се баве научним и развојно-истраживачким радом, као и они чија је делатност усмерена на перманентно образовање припадника унутрашњих послова, посебно његовог руководећег састава (20, стр. 51).

Остаје, дакле, још питање како?

У вези са овим питањем постоји општи научни одговор – применом методологије научног истраживања друштвених појава.

Управо применом научне методологије, чини се, дошло се и до још два, изгледа довољна, одговора.

Прво, треба утврдити идејну скицу, а потом пројекат научног истраживања руковођења унутрашњим пословима, што је у претходним истраживањима и постигнуто, у облику веома артикулисаног „Предлога за конституисање релативно самосталне научно-наставне дисциплине Основи руковођења унутрашњим пословима” (20, стр. 173–181). Сагледано је његово (а) поимање (суштина) у мери да се може ићи даље у истраживањима, (б) сагледан је његов предмет (садржај) и (в) методологија истраживања.

Друго, треба приступити коришћењу општих и посебних искустава у конституисању друштвених наука. Конкретније: међусобну условљеност и коришћење компаративних предности теорије и праксе, односно теоријских и емпиријских истраживања.

У ствари, треба започети превазилажење за сада веома неповољног стања у коме доминира пракса имплементације сопствених искустава руководиоца у унутрашњим пословима и искустава њихових старијих и искуснијих колега, те њихова интуиција, која се испољава у виду сагледавања и изналажења тзв. „ситуационих” и самим тим, по правилу, привремених и пролазних и, већ за релативно кратко време, превазиђених решења. Пут је у сагледавању и објашњењу појединих проблема руковођења унутрашњим пословима, те на основу њих и решавање настајућих конкретних догађања у руковођењу.

Остаје да се, полазећи од постојећег фонда знања, приступа емпиријским истраживањима, те да се успостави ток: са достигнуте платформе научних сазнања у истраживање емпирије (искуства која пракса пружа), а одатле са уопштеним, квалитативно новим, искуством у фонд научних сазнања и назад у истраживања, уз перманентну критичну компарацију теоријских и емпиријских поступака и чињеница у складу са основним дијалектичким постулатом о неспојивости било какве доминације праксе над теоријом, или теорије над праксом, јер су међусобно условљене и представљају дијалектичко јединство у поступку научних сазнања, до којих тек треба доћи.

О значају и могућностима емпиријских истраживања за развој теорије друштвених наука, научна мисао се одредила и видела пут ка томе (6, стр. 420–438).

Схватање руковођења унутрашњим пословима

Како у страниј тако и у нашој теорији присутан је проблем различитог схватања и међусобног разграничења управљања, руковођења и командовања (7; 8, стр. 29–35; 4, стр. 39. и 23. стр. 45–52) и у оквиру њих и самог руковођења.

Анализом различитих схватања и међусобног разграничења управљања, руковођења и командовања једног броја наших теоретичара руковођења (15, стр. 4; 3, стр. 44; 4, стр. 39; 8, стр. 29–35. и 9, стр. 243) могуће их је груписати на схватање:

- а) која ове појмове сматрају синонимима, односно да се ради о истим функцијама са различитим називима;
- б) која казује да су у питању различите функције са истим садржајима;
- в) која управљање по садржини сматрају ширим, а командовање ужим појмом од руковођења, и најзад
- г) која указују да су у питању различити модалитети усмеравања процеса и усмеравања људи у обављању заједничких свесних делатности са низом заједничких компонената и карактеристика и мноштвом себи својствених компонената и карактеристика по којима се међусобно разликују.

Промишљања изложених разграничења као и дефиниција наведених наших аутора о управљању, руковођењу и командовању у светлу законских одређења ових појмова чини се да упућују на следеће закључивање:

Прво, управљање, руковођење и командовање нису синоними нити пак различите функције са истим садржајима, већ су у питању различити модалитети

усмеравања процеса и људи у обављању заједничких делатности са низом заједничких компонената и карактеристика и мноштвом себи својствених компонената и карактеристика по којима се међусобно разликују.

Друго, по општем схватању руковођење се одређује као функција којом располажу носиоци одређених интереса или тежњи у законом дозвољеним организацијама, за остваривање законом дозвољених циљева, на законом предвиђен начин. Руковођењем извршиоци интереса или тежњи утичу усмеравајуће у правцу ефикасног остваривања њихових законом одређених задатака. Да се интереси извршилаца руковођења и државни интереси као друштвених очекивања и тежњи не би сукобљавали и дошли до нивоа међусобног конфликта, па и угрожавања, држава, као што је наведено, не одређује само права и обавезе извршилаца интереса и тежњи, већ и начин њиховог остваривања. Управо овде лежи наизглед двојни, али ипак јединствен смисао руковођења: да истовремено утиче и обезбеђује да се ефикасно обављају делатности којима се постижу интереси и тежње физичких и правних лица, али и да они не буду насупрот социо-културним очекивањима.

За потребе овог рада, схватање појма (суштине) и предмета (садржине) руковођења унутрашњим пословима сводимо на три доминантна: /а/ схватања руковођења у релевантном законодавству, /б/ теоријска схватања руковођења и /в/ схватања руковођења на основу праксе и интуиције руководиоца у унутрашњим пословима.

/а/ Схватање руковођења у релевантном законодавству. О схватањима руковођења унутрашњим пословима у релевантном законодавству сазнаје се анализом законодавства о унутрашњим пословима и неких системских закона о државној управи.

На основу анализе релевантног законодавства могу се истаћи следеће одреднице схватања руковођења унутрашњим пословима:

Прво, да појмовно (суштински) руковођење унутрашњим пословима представља функцију коју обавља министар унутрашњих послова, са другим функционерима у Министарству унутрашњих послова и руководиоцима организационих јединица МУП-а у циљу усмеравања рада припадника унутрашњих послова у обављању унутрашњих послова ради остваривања безбедности Републике и њених грађана у обезбеђења остваривања Уставом и Законом утврђених других права грађана.

Друго, да предметно (садржајно) руковођење унутрашњим пословима чине они послови, деловања, дужности и одговорности, чијим обављањем тј. испуњењем и испољавањем министар унутрашњих послова са другим функционерима и руководиоцима организационих јединица у МУП-у остварује: /1/ представљање (и заступање) МУП-а, /2/ организовање и обезбеђење законитог и ефикасног обављања послова МУП-а и /3/ одлучивање о правима и одговорностима запослених у МУП-у.

Ова одређења нису потпуна, јер не указују на бројне особености суштине функције руковођења. Она не говоре у целини ни о предмету руковођења, а

изостало је и одређење о начинима, путевима, тј. методама како се и помоћу којих се наведене садржине руковођења остварују.

Остаје да се одговори на ова питања потраже у теорији руковођења унутрашњим пословима.

/б/ Теоријска схватања руковођења. Као што је напред већ наведено, теоријски радови о схватању руковођења унутрашњим пословима у нас запажају се од 1983. године (12, стр. 330; 11, стр. 434-475; 17, стр. 321-339; 10, стр. 273-277; 21, стр. 131-145 и 20, стр. 51-57). Зашто овом питању нису поклониле дужну пажњу већ развијене наставно-научне дисциплине, као што су, на пример, Управно право, донекле Кривично процесно право и макар нека из криминалистичке или полицијске групе предмета – остаје да се истражи. Навођење претпоставки је неприлично и представља чисту произвољност.

Постојећу ситуацију је апсолутно немогуће превазићи изучавањем страних теорија и искустава, јер оно не може да има други, осим један чисто информативни карактер. То стога што су унутрашњи послови изузетно, како им и сам назив говори, „унутрашња ствар“ сваке суверене државе, па тиме и условљени њеном унутрашњом политичком и свеукупном другом социо-културном проблематиком. Зашто проучавање руковођења унутрашњим пословима у СРЈ мора полазити од њеног „Концепта безбедности, заштите и одбране“ и њиме условљене „Криминалне и безбедносно-заштитне политике“. А, колико је познато, такви материјали за сада не постоје у СРЈ.

Из овако расположивог фонда теоријске мисли, за потребе овог рада који претендује да буде подстицајан, издвајају се поред б/1) схватања руковођења унутрашњим пословима и б/2) одређења неких значајних синтагми за то схватање.

б/1) Схватање руковођења унутрашњим пословима. Као што је то у овом раду већ уобичајено, схватање садржина битних одредница изложиће се кроз њихов појам (суштину) и њихов предмет (садржину).

б/1-а) Појам (суштину) руковођења унутрашњим пословима. Ако се, генерално гледано, унутрашњим пословима остварује заштита виталних вредности друштва и обезбеђење елемената самобитности државе (суверенитет, територијални интегритет, независност), онда се руковођење унутрашњим пословима појмовно може одредити као функција (у смислу деловања, рада, посла) којом се обезбеђује да се, законитим и ефикасним обављањем унутрашњих послова, виталне вредности друштва заиста заштите, а да самобитност државе буде стварно безбедна. Али, наравно, на начин да се они не обављају тако да се њиховим извршавањем нарушавају слобода и права грађана, сем ако се она реализују на штету заштите виталних вредности друштва и безбедности самобитности државе (тада и није у питању остваривање слобода и права грађана, већ вршење одређеног кривичног или неког другог кажњивог дела).

Руковођење унутрашњим пословима, поред суштине, то јест појмовног схватања, има и себи својствен садржај (предмет).

Специфичност предмета (садржаја) руковођења унутрашњим пословима, за разлику од неких других (рецимо у привреди, војсци) налазе се у томе што је он биноман, што представља двочлани израз. Предмет (садржај) руковођења унутрашњим пословима чини, с једне стране: А. надлежност, тј. дужности које чине законом одређени оквир у којем се предмет руковођења унутрашњим пословима простира, са друге стране: Б. делатности којима се те надлежности остварују, то јест поступци и начини који пуне конкретном садржином одређени задати оквир предмета руковођења унутрашњим пословима. Дакле, предмет (садржај) руковођења унутрашњим пословима чине законом одређене А. надлежности којима се оцртавају оквири њиховог простирања, и Б. делатности и поступци којима се конкретизује законом одређен оквир простирања, што ће рећи предмет руковођења унутрашњим пословима.

А. Надлежности којима се одређују простирање предмета руковођења унутрашњим пословима. На основу напред изложене анализе релевантног законодавства, простирање предмета руковођења унутрашњим пословима одређено је следећим надлежностима:

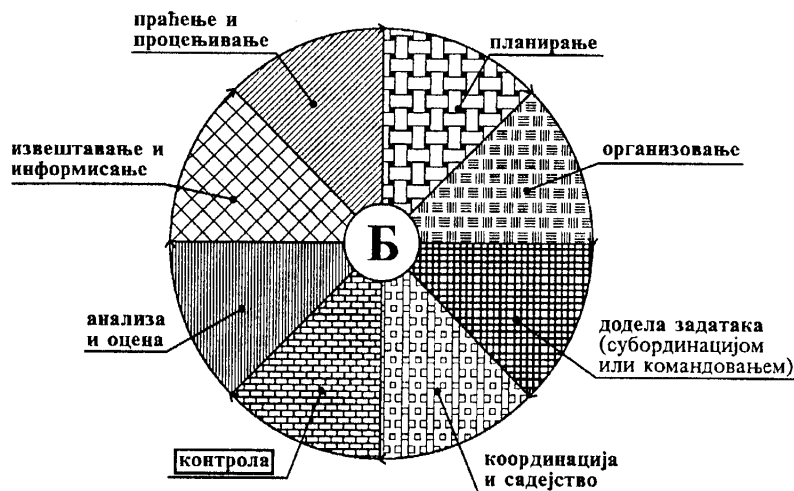
У питању су следеће А. Улоге – дужности и обавезе руковођења унутрашњим пословима: (а) представљање (и заступање) организације које обављају унутрашње послове (МУП); (б) организовање и обезбеђење законитог и ефикасног обављања унутрашњих послова из надлежности МУП-а; (в) одлучивање о правима, дужностима и одговорностима припадника унутрашњих послова. Графички приказано, овај део бинома предмета руковођења унутрашњим пословима изгледао би овако:

Слика 1.

Б. Делатност којима се конкретизује законом одређени оквир простирања предмета руковођења унутрашњим пословима. Наведене законом одређене надлежности руковођења испуњавају се путем остварења следећих делатности (20, стр. 53–54) и поступака руковођења: праћења и процењивања, планирања, организовања, доделе задатака (субординацијом или командо-

вањем), координације и садејства, контроле, анализе и оцене и извештавања и информисања. Овај други део бинома предмета руковођења унутрашњим пословима може се представити на следећи начин:

Слика 2.

Наведене делатности процеса руковођења су „средства и алати“ за остваривање надлежности руковођења унутрашњим пословима као функције. Руководилац који их не примењује не само да не зна да руководи, него и не руководи – само се нестручно и некомпетентно меша у обављање унутрашњих послова. Резултат таквог руковођења је најчешће неефикасно и незаконито обављање унутрашњих послова.

Само по себи се разуме, пошто је руковођење одређена врста рада (посла), да је овде изложено само такозвано „уже“ схватање предмета (садржине) руковођења унутрашњим пословима, његов „објективни“ део, па ни он у потпуности. Потпуно, „шире“ његово схватање свакако још обухвата његове субјекте, као и средства и начине вршења руковођења унутрашњим пословима. Шире схватање руковођења захтева, значи, његово разлагање на објективне и субјективне елементе, а то сагледавање свакако тек предстоји. Тиме би се стекли услови за одговарајуће дефинисање предмета (садржаја) руковођења унутрашњим пословима.

б/2) Одређења неких значајних синтагми за изложено схватање руковођења унутрашњим пословима. Овде се имају у виду одређени садржаји који не улазе ни у појам ни у предмет руковођења, али који га својом садржином ипак у конкретности битно одређују. У питању су врсте, нивои и систем руковођења унутрашњим пословима.

б/2-а) Врсте руковођења унутрашњим пословима. Ако се пође од чињенице произашле из релевантног законодавства да врсте унутрашњих послова чине послови (а) државне безбедности, (б) јавне безбедности (криминалистичке по-

лиције, и свих осталих видова полиције, (в) управно-инспекцијски и управно-правни послови, (г) послови логистике и (д) стручно-научне едукације оних који се припремају за припаднике или оних који су већ запослени у органима унутрашњих послова, могу се дефинисати и врсте руковођења унутрашњим пословима.

У питању су следеће врсте руковођења унутрашњим пословима:

1. Руковођење пословима Државне безбедности са свим специфичностима о којима се нигде озбиљно јавно (па зато и у овом раду) не расправља;

2. Руковођење пословима Јавне безбедности, које се према елементима значајним за руковођење, може поделити на следеће подврсте руковођења полицијским пословима:

- послове криминалистичке полиције;
- послове осталих видова полиције – опште полиције, саобраћајне полиције, граничне полиције, речне полиције, полиције на железници, полиције за обезбеђење објеката и личности, посебних и специјалних јединица полиције;
- послове противпожарне полиције.

3. Руковођење управним унутрашњим пословима:

- управно-правним пословима;
- управно-инспекцијским пословима.

4. Руковођење пословима логистике:

- информатиком, аналитиком, везом, кадровским, материјално финансијским, техничким и другим пословима.

5. Руковођење пословима стручно-научне едукације:

- у Полицијској академији,
- у Вишој школи унутрашњих послова,
- у Средњој школи унутрашњих послова,
- код дужевременских курсева и других облика стручног оспособљавања и усавршавања приправника и припадника полиције.

Изложене врсте руковођења унутрашњим пословима имају низ, како зајдничких својстава (садрже се у дефиницији датој у овом раду), тако и низ особености, што захтева њихова истраживања, која ће ићи у правцу одређивања дефиниција руковођења Државном безбедношћу и Јавном безбедношћу, са свим подврстама о којима је напред било речи.

б/2-б) Нивои руковођења унутрашњим пословима. У зависности од организације постоји и неколико нивоа руковођења унутрашњим пословима. Искуствено гледајући, у питању су следећи нивои:

БЕЗБЕДНОСТ

Први ниво – чини министар са одређеним руководиоцима у Министарству унутрашњих послова (тзв. колегијум Министарства). Овај ниво има стратешко-оперативни и радно професионални карактер;

Други ниво – чине старешине јединица који непосредно обављају поједине врсте унутрашњих послова (Ресор јавне и Ресор државне безбедности). Овај ниво има оперативно-специјалистички карактер;

Трећи ниво – чине старешине јединица организованих за подршку руководству првог и другог нивоа (организационе јединице у седиштима Ресора јавне, односно Ресора државне безбедности) и старешине подручних јединица (Секретаријати унутрашњих послова: у даљем тексту – СУП), образовних за обављање унутрашњих послова на одређеној територији. Овај ниво има оперативни и инструктивно-усмеравајући, односно оперативно-тактички карактер;

Четврти ниво – чине старешине организационих јединица које непосредно обављају унутрашње послове (одељења унутрашњих послова или полицијске станице). Овај ниво има оперативни карактер;

Пети ниво – чине руководиоци организационих јединица које обављају конкретне послове и задатке или конкретне делатности и облике рада, одређене посебно планиране акције, мере и радње путем којих се обављају унутрашњи послови (одсек, оперативна група, безбедносни сектор, радни тим, штаб). Овај ниво има непосредни оперативно-координирајући карактер, а могу му се пренети и одређене компетенције вишег нивоа руковођења.

Ако се, пак, за критеријум узме територијална организације државе, чини се да се може говорити о само три нивоа организовања.

Први ниво био би руковођење пословима Министарства унутрашњих послова у целини.

Други ниво би представљало руковођење унутрашњим пословима на нивоу округа (СУП-а).

Трећи ниво био би руковођење унутрашњим пословима у општинама.

Али, овакво разврставање нивоа руковођења не узима у обзир специфичности које са собом носе врсте унутрашњих послова, а за руковођење је то од изузетног значаја.

б/2-в) Систем руковођења унутрашњим пословима. Систем руковођења унутрашњим пословима егзистира у оквиру конкретне социо-културне праксе. Као и сваки друштвени систем и систем руковођења унутрашњим пословима може се схватити у организационо-институционалном и функцио-делатном смислу.

У организационо-институционалном смислу он је елемент конкретне организације и изражава се као одређена „организација“, којом се реализује функција руковођења. Зато се и говори да систем руковођења има и своје циљеве, кадрове, унутрашњу организациону структуру и комуникације, материјална и

техничка средства, своју праву и фактичку заснованост. У функционалном – делатном смислу, систем руковођења унутрашњим пословима може се посматрати као организациони процес, који има своје конкретне делатности и законитости њиховог остваривања: праћење и процењивање, планирање, додела задатака (субординацијом или командовањем), координација и садејство, контрола, анализа и оцена и извештавање и информисање.

Наведени елементи система руковођења унутрашњим пословима су међусобно условљени и повезани, чине складну целину која сврсисходно (са одређеним циљем), на специфичан начин функционише – ствара праксу руковођења унутрашњим пословима.

в) Схватања руковођења на основу праксе и интуиције руководиоца у унутрашњим пословима. Према изложеном стању законских одређења и фонду теоријских схватања руковођења унутрашњим пословима, садашње руковођење унутрашњим пословима углавном се заснива на схватањима руководиоца унутрашњих послова ослоњеним на њихову праксу, интуицију и едукацију.

Ово даје за право да се констатује како се руковођење унутрашњим пословима заснива на волунтаристичком уместо на научном приступу.

Као што је познато, волунтаристички приступ глорификује таленат, тј. природни дар (интуицију, пре свега), вољу руководиоца и њихово искуство, а не интелект. Из њега проистиче, наиме, да је довољно наћи (одабрати) талентоване или искусне руководиоце, те да се они поставе на одговарајућа руководећа места или уз најодговорнија руководећа места.

Међутим, и поред тога што се не може оспорити да интуиција руководиоца унутрашњих послова (и оних који им помажу) има важну улогу у руковођењу унутрашњим пословима (то и историја унутрашњих послова потврђује), може се, ипак, закључити да је најбоље „између способних бирати најинтелектуалније”, те „међу најинтелектуалнијим најискусније”.

Научни приступ руковођењу, поред осталог, потенцира да руковођење подразумева уважавање законитости рада, као и познавање метода и поступка руковођења. У питању је потреба стицања знања, вештина и навика за остваривање функције руковођења, које се постиже образовањем (и васпитањем) руководећих кадрова унутрашњих послова, што претпоставља постојање и одговарајућих научних сазнања о руковођењу унутрашњим пословима.

Полазни теоријски ставови о контроли

Контрола је реч француског порекла: *controle* – 1. преглед, надзор, надглед, проверавање; 2. установа, особе које врше контролу; 3. моћ, превласт над нечим (енг. *inspection, check, verification, supervision, control*; нем. *Kontroll*; р. контрол). Надаље ће бити речи о: /а/ општим питањима која одређују појам (смисао) контроле, а затим /б/ врстама контроле, да би се на крају изложили /в/ квалитативни елементи контроле.

/а/ Општа питања која одређују појам (смисао) контроле. У општем погледу контрола обухвата нарочито послове утврђивања разлике између постављених задатака и степена њиховог извршења. У суштини, то је упоређивање остварених резултата са планираним и то, по квалитету, по роковима, по количини и по трошковима. А у унутрашњим пословима, поред тога још и нарочито у погледу законитости!

Треба нагласити да се утврђивање односа између планираних (наређених или уочених) задатака и степена њиховог остваривања чини у циљу предузимања мера ради што потпунијег, квалитетнијег, ефикаснијег и рационалнијег реализовања задатака. Контролом, руководство организационе јединице, или више руководство, у процесу реализације задатака, отклања пропусте и неправилности у раду, њоме се, наравно, изричу и оцене о раду и извлаче поуке за даљи ток рада, односно за извршење будућих задатака.

Смисао контроле одређују и типови и различити начини извршења контроле. Тако, у односу на време извршења контроле, она се може вршити претходно, у току извршења задатака и накнадно. Контрола може бити и процесна, општа, циљна и уобичајена. Она се може остваривати: путем посматрања и надзирања радних процеса, мера и радњи; увидом у радне евиденције (дневник догађаја, кривични уписник, одређене регистре и друге евиденције), разне писане материјале, анализе, статистичке и друге податке, путем разних врста радних посета, одржавања радно-стручних састанака, анализа и др.

Контрола је континуирани процес који се остварује не само у процесима контроле извршења задатака, већ и у свим делатностима процеса руковођења.

Основни циљ контроле је да омогући правовремено – пре него што наступе – отклањање грешака и слабости у раду разних органа и организација. Због тога је и поље њеног рада веома широко, саобразно разумењу социо-културног бића друштва–државе.

Основно начело руковођења је „веровати, али проверавати“. Наравно, поставља се питање мере, то јест интензивности и учесталости контроле, њеног запостављања или пренаглашавања, затим потребе да извршиоци послова буду самоиницијативни и одговорни, да имају простор за рад и креацију.

/б/ Врсте контроле. Контроле су по врстама веома бројне и саобразне разумењу социо-културног бића друштва–државе.

Тако контрола може бити спољна (екстерна) и унутрашња (интерна).

Спољну спроводе органи изван предузећа, нпр. финансијска власт у погледу формирања добити предузећа, банке у погледу потребе за кредитом и сл.

Унутрашњу контролу врше органи самога предузећа.

И интерна и екстерна контрола могу бити опште и специјалне, зависно од тога да ли се односе на сав рад или на посебан сектор рада или пословања.

Многобројне инспекцијске службе, службе инспекцијског надзора су специјални органи контроле у оквиру управе.

Бројност врста контроле условљена је и циљем њиховог организовања. Само примера ради наводимо један број њих.

Политичка контрола је систем проверавања да ли је рад органа извршне и управне власти у складу са политиком представничких органа. Контрола као таква је једна од функција власти да може вршити проверавање, надзирање, и исправљање рада извршних органа система. У овом смислу се термин контрола употребљава у пословима управљања (нпр. буџетска контрола, судска контрола, контрола нижег органа од стране хијерархијски вишег).

Буџетска контрола врши надзор над извршењем буџета, и то како прихода тако и расхода.

Контрола у оружаним снагама спроводи се ради стицања увида у извршавање задатака, одлука, наређења, упутстава, провере законитости рада команди и старешина ради предузимања одговарајућих мера. Једна је од основних функција руковођења, командовања и управљања. Примењује се на свим нивоима војне организације и у свим областима живота и рада. Посебан значај има у сфери борбене готовости, обуци, материјално-финансијском пословању, производњи наоружања и војне опреме, ремонту и др. Начин организације контроле (метод и време провере) зависи, пре свега, од органа који врши контролу, његових овлашћења и објеката који се контролише (јединица, штаб, орган, команда, радионица и сл).

/в/ Квалитативни елементи контроле. За сада је у теорији и пракси наглашено да контрола постиже свој циљ, ако је:

Комплексна и стална. То конкретно значи да је саставни део процеса руковођења унутрашњим пословима, да се помоћу ње сагледава свеукупно стање или, у зависности од циља, само неки проблеми, али комплексно, тј. у њиховој узрочно-последичној вези – у пуном њиховом светлу. Контрола мора да буде стална, али по начинима и садржају њоме не треба да се спутава иницијатива извршилаца и изазива њихово неповерење;

Објективна, аргументована и аналитичка. Постојање норми, мерила и критерија који су у складу са постављеним задацима, искључује субјективизам и произвољност у сагледавању степена извршених задатака и снагом проверених аргумената потврђује реалност и објективност контроле. Само регистровање недостатака, без поуке и указивања, недовољно је и, по правилу, дестимулише. Зато је потребно анализом доћи до најопштијих показатеља помоћу којих треба указати на пропусте и добре стране реализације задатака;

Организована и планска. Организованом и добро планираном контролом се утврђује циљ контроле, када и ко је врши, која питања су тежишна, време, метод и средства контроле, као и начин саопштавања резултата. Овако планираном контролом се избегава рутинерство и произвољност, а начином спрово-

вођења добија се складан и организован процес утврђивања оствареног у односу на планирано;

Стручна и економична. Недовољна припремљеност за остваривање контроле води у необјективност, а то, другим речима, значи неодговорно и невоспитно деловање у односу на млађе и потчињене. Стручност подразумева, поред одређених школских квалификација и оне које су стечене обављањем дужности руководиоца организационе јединице или органа који се контролише. Контролу треба вршити са неопходно потребним бројем квалификованих старешина, како би трошкови били што мањи, а резултати оптимални;

Благовремена и диференцирана. У односу на извршиоце унутрашњих послова, контрола би требало да уследи у току или после извршења задатка, а у односу на органе руковођења који врше контролу треба да буде постигнута сагласност о времену извођења и тежишним питањима. На овај начин се избегава дуплирање и преклапања контрола, а потчињенима се стварају услови за нормалан рад и пружање помоћи у право време;

Јавна и подстицајна. Оваква контрола обезбеђује солидне припреме руководства и организационе јединице која се контролише, али то усмерава и извршиоце контроле на солидније, пре свега стручне и организоване припреме. То значи да контрола, у зависности од циља и тежишних питања, треба да буде најављена, а критеријуми и норме обострано познати. Одговорност се на овај начин максимално подиже на виши ниво, а циљ контроле се остварује у обострано повољним околностима, које стимулишу људе на рад и залагање, развијајући, поред осталог, законитост, стручност и радне навике. Контрола може бити и изненадна, ненајављена, тамо где то услови захтевају, али и тада организована и мотивисана. Добро организованом и изведеном контролом пружа се максимална помоћ контролисаном органу, јединици и припадницима унутрашњих послова, постиже се висок степен моралног утицаја, који се изражава високом радном мобилношћу, добрим стањем дисциплине и међусобних односа;

Припремљена. Без темељите, систематске и планиране контроле не може се постићи циљ контроле. Зато се контрола мора планирати и одредити њени извршиоци и њихови задаци. Извршиоци се морају припремити, што подразумева потребу да проуче одговарајуће законске прописе, литературу и методологију контроле. Морају се обавити и одговарајуће материјално-финансијске, административне и друге припреме. Контролом се органи унутрашњих послова чувају (штите) од рутинерства и незаконите ефикасности, али и даље развијају. Зато она мора бити припремљена да се остварује по свим наведеним принципима, јер је то императив делатности руковођења унутрашњим пословима (20, стр. 103–104).

При обављању ма које врсте контроле не сме се ни једног тренутка изгубити из вида основни циљ обављања овог облика руковођења: унапређење процеса рада. Она није „сама себи циљ”, није надређена организацији, него њен саставни део, понајмање је „казнена експедиција” која у мноштву доброг

трага само за пропустима или формалистички, чиновнички жигоше одступања од планираног као пропуст, макар одступање било и мало побољшање у односу на планирано.

Ова и слична својства морају се, при планирању и припреми контроле, стално имати у виду.

Одређеност схватања контроле и субјеката њеног вршења у релевантном законодавству

О схватању контроле у релевантном законодавству закључује се анализом системских закона о државној управи и законодавства о унутрашњим пословима.

Одређеност схватања контроле у системским законима о државној управи. У сагледавању схватања контроле у системским законима о државној управи треба поћи од Закона о државној управи (у даљем тексту ЗДУ) који прописује општа начела као једну од основних претпоставки законитости рада и поступања у вршењу управних послова и поступању органа државне управе (члан 3–6, 10 и 18–20 ЗДУ). Та начела истовремено чине полазну основу и оквире контроле рада у вршењу управних унутрашњих послова, што допуњују и одредбе члана 18. став 2. овог Закона, према којима се управна контрола обезбеђује и одлучивањем у другостепеном управном поступку.

Из одредаба члана 10. ЗДУ, према којима министарства, па дакле и Министарство унутрашњих послова, решавају у управним стварима о правима, обавезама и правним интересима грађана, правних лица и других субјеката и одредаба члана 4. тог Закона према којима се послови из делокруга (надлежности) органа државне управе утврђују Законом, произилази да Министарство унутрашњих послова о правима, обавезама и правним интересима грађана, правних лица и других странака одлучује на основу материјалних прописа (закона) којима се утврђују та њихова права, обавезе и правни интереси, а на начин предвиђен Законом о општем управном поступку, сем ако посебним законом којим се такође одређује надлежност Министарства унутрашњих послова није другачије одређено.

Будући да се (управна) контрола рада обезбеђује само у једном броју предмета у жалбеном поступку странака на првостепене одлуке (решења) или у поступку по представкама и предлозима грађана због ђутања администрације и сл., увид и контрола рада (службени надзор) неопходан је и у погледу рада секретаријата унутрашњих послова у управним стварима.

Не упуштајући се овом приликом у решавање Министарства унутрашњих послова, односно министра унутрашњих послова или лица која он овласти по жалбама у другостепеном поступку, довољно је на овом месту подсетити да Министарство унутрашњих послова, у вршењу службеног надзора, дакле у вршењу контроле рада, може и по службеној дужности или у вези са одређеним захтевима странака изменити или поништити (коначно) решење у вези са управним спором (члан 252. Закона о управном поступку – ЗУП-а),

поништити и укинути решење по основу службеног надзора (члан 253. ЗУП-а), укинути или изменити правоснажно решење уз пристанак или по захтеву странке (члан 255. ЗУП-а), ванредно укинути (извршно) решење (члан 256. ЗУП-а), или огласити решење ништавним (члан 257. ЗУП-а). Са ризиком недовољне обавештености о изузецима, може се констатовати да таквих случајева у вишегодишњој пракси у вршењу контроле МУП-а није било.

Без систематске и организоване контроле у домену примене норми дискреционог права не може се ни замислити законитост рада Министарства. То пре свега из разлога што с једне стране сваки (подручни) секретаријат унутрашњих послова има и изграђује сопствену праксу, а с друге што подручја већине секретаријата имају одређене специфичности које се морају уважавати у решавању у управним стварима применом дискреционих норми, па разумљиво и вршењу контроле рада.

4/2. Одређеност схватања контроле у релевантном законодавству о унутрашњим пословима. Од укупног релевантног законодавства о унутрашњим пословима једино Правилник о начину вршења послова службе јавне безбедности у оквиру поглавља „XXX Одржавање јавног реда и мира и спречавање кривичних дела”, у одељку 12 који носи назив „Вршење инспекцијског надзора, пружање стручне помоћи и контролна делатност” садржи одредбе о контроли (чл. 168–172). Како и сам наслов ове групе чланова гласи, у питању је (а) вршење инспекцијског надзора, (б) пружање стручне помоћи и (в) контролна делатност.

Анализом наведених одредби (чланови 168–172) ових прописа закључује се да се стручна помоћ везује за вршење или инспекцијског надзора или контролне делатности, те да се, дакле, не спроводи као самостална делатност, већ је имплементирана у поменуте делатности.

Интенција свакако није била да се умањи значај пружања стручне помоћи, већ засигурно да се онемогући бирократско-рутинско спровођење инспекцијског надзора и контроле у смислу да се само констатује стање и утврде неправилности и пропусти у раду и наложе мере које треба предузети, већ и да се организационе јединице и припадници унутрашњих послова подуче и инструктирају како да не чине, односно како да отклоне неправилности и пропусти у раду.

Дакле, инспекцијски надзор као контрола, уз истовремено пружање стручне помоћи, добија и инструктивно-усмеравајуће обележје и својство. Тиме је стваралачкији од класично схваћене контроле.

Обављањем контроле остарује се руковођење унутрашњим пословима заједничким на начелу хијерархије и субординације.

На овом месту треба рећи да је Правилник о начину вршења послова службе јавне безбедности донет још 1984. године, те да је, иако није стављен ван снаге, дерогиран доношењем једног броја правилника и давањем упутстава о начину обављања послова Министарства унутрашњих послова у складу са

чл. 7. Закона о унутрашњим пословима („Сл. гласник РС”, бр. 44/91, 79/91 и 54/96).

Међутим, како се регулисана контролна делатност у наведеном Правилнику односи само на контролу (и помоћ) „овлашћеним службеним лицима у извршавању послова службе јавне безбедности” (из чл. 170. Правилника), а не и свих организационих јединица Министарства унутрашњих послова, живот је условио потребу да се практична искуства о инспекцијом надзору, заснована на поменутих одредбама, примењују у оквиру обављања делатности свеукупне контроле. Из наведених разлога даље излагање у овом раду у вези са „12. Вршењем инспекцијског надзора, пружања стручне помоћи и контролне делатности” вршиће се тако што ће се одредбе о „инспекцијском надзору” сагледати у одразу праксе која ће користити за „контролу рада организационих јединица МУП-а”. У ствари, даље ће бити речи о две предметно различите врсте контроле и то: а) о контроли рада и законитости поступања организационих јединица Министарства унутрашњих послова и б) о контроли овлашћених службених лица у извршавању послова Службе јавне безбедности.

О контроли у извршавању послова оних професионалних припадника Министарства унутрашњих послова који немају статус овлашћених службених лица у Правилнику о начину вршења послова службе јавне безбедности се не говори.

а) Контрола рада и законитости поступања организационих јединица Министарства унутрашњих послова. У организацији унутрашњих послова у Републици Србији, оличеној у Министарству унутрашњих послова, чија се организација и функционисање заснивају на начелу хијерархије и субординације, ноторна је потреба да се од стране виших органа остварује делатност контроле организационих јединица које непосредно извршавају законе и обављају унутрашње послове.

За остваривање ове врсте контроле, како је напред констатовано, нема законских прописа, нити пак, услед неизграђених теоријских ставова, потребне литературе.

Основ њеног остваривања су искуство и интуиција руководиоца и оних који спроводе контролу.

Искуствено-интуитивно виђена, контрола рада и законитости поступања организационих јединица МУП-а садржи:

- Увид у стање безбедности и проблематику из делокруга рада организационе јединице која се контролише и утврђивање како и колико овим стањем влада руководство дотичне организационе јединице;
- Сагледавање организације и метода рада организационе јединице која се контролише, а нарочито и посебно законитости у раду;
- Сагледавање садржаја и степена активности организационе јединице и њених припадника у извршавању службених задатака;

- Сагледавање остваривања руковођења организационом јединицом;
- Увид у правило и ажурно вођење евиденција, спровођење методологије аутоматске обраде података и њихово коришћење;
- Увид у реализацију програма стручног оспособљавања и усавршавања припадника организационе јединице;
- Увид у законито и рационално коришћење материјално-техничких средстава, посебно стања наоружања и опреме;
- Сагледавање стања међуљудских односа, реда и дисциплине, спремности, мобилности и готовости организационе јединице и њених припадника;
- Сагледавање угледа организационе јединице, њеног односа са друштвеним окружењем и јавношћу.

Путем остваривања наведених садржаја контроле над радом организационих јединица МУП-а, руководство МУП-а и орган контроле пружају стручну помоћ контролисаној организационој јединици.

По принципу хијерархије (и субординације), а у оквиру овлашћења и надлежности старешине, односно органа који спроводи контролу, организациона јединица у којој се спроводи контрола (њено руководство и њени припадници) дужна је (по основу чл. 33. Закона о унутрашњим пословима) да омогући и стави на увид све предмете као и документацију која се односи на спровођење закона и других прописа чије извршење спада у делокруг те организационе јединице и да пружи потребне податке и обавештења.

Потребно је, и уобичајено је, да се утврђени пропусти и неправилности у раду контролисане организационе јединице писмено констатују од стране органа контроле и да се са њима упозна руководиоца организационе јединице која је контролисана, као и да се предложи, надлежним руководиоцима МУП-а, мере које треба предузети. Уколико контролу спроводи надлежни виши руководиоца, он ће на лицу места пружити адекватну стручну помоћ и наложити потребне мере.

б) Контрола овлашћених службених лица у извршавању послова. Правилником о начину вршења послова службе јавне безбедности одређује се појам (суштина) и предмет (садржина) контроле овлашћених службених лица у извршавању послова и начин (облици) контроле. Као субјекти контроле одређују се старешине организационих јединица и лица која они овласте за спровођење контроле над овлашћеним службеним лицима у извршењу послова (чл. 171).

Појмовно (суштински) контрола се одређује као „један од начина руковођења и указивања непосредне помоћи овлашћеним службеним лицима у извршавању послова“ (чл. 170).

Наведеним прописом контролној делатности се одређује њен вишеродни појам, то јест њена припадност процесу руковођења, што ће рећи да се и њоме остварује руковођење. Контрола је, како се наводи, један од „начина“ или метода, путева – средство за остваривање функције руковођења.

Контролна делатност, као и руковођење унутрашњим пословима, остварује се у функцији „извршавања послова службе“ (из чл. 170), што ће рећи њиховог квалитетног, ефикасног и законитог обављања. Контрола се може остваривати у време док се службена лица налазе на дужности или пак после извршеног задатка (чл. 171).

У погледу начина остваривања наглашава се да се контролна делатност може остваривати путем непосредног обиласка овлашћеног службеног лица на месту остваривања службене дужности или путем усмених и писмених извештаја које овлашћена службена лица подносе после извршеног задатка (чл. 171).

Разуме се, могућа је и комбинација ових начина остваривања контроле.

Предмет (садржина) контроле само се уопштено одређује и то као: „указивање помоћи овлашћеним службеним лицима у извршавању послова службе“ (из чл. 170). Чланом 172. он се затим проширује и на: уочавање неправилности и пропуста у извршавању задатака; потом и на указивање на те неправилности и пропусте, и коначно на пружање непосредне стручне помоћи овлашћеним службеним лицима од стране старешине организационе јединице и лица које он овласти.

У закључку ових излагања може се рећи да се контрола као делатност процеса руковођења остварује са циљем да старешина организационе јединице у току рада и на лицу места или после извршеног задатка непосредно или преко лица које овласти, види, сагледа шта, како и колико овлашћена службена лица раде у току извршавања послова Службе јавне безбедности, да им да потребна усмерења и подучи их да ефикасно, законито и на примеран начин извршавају послове и задатке.

На основу изложене одређености схватања контроле у поменутом Правилнику закључује се:

Прво, да контрола представља један од начина (метода, путева, средстава) којим се остварује руковођење унутрашњим пословима. Дакле, контрола се обавља у оквиру руковођења унутрашњим пословима.

Друго, контрола предметно (садржајно) обухвата (а) службени надзор над обављањем управних унутрашњих послова; (б) контролу рада и законитости поступања организационих јединица Мионистарства унутрашњих послова; и (в) контролу овлашћених службених лица у извршавању унутрашњих послова.

Треће, контролом се утврђује степен успешности (ефикасности и организованости) и законитости поступања организационих јединица и припадника унутрашњих послова, уочавају, утврђују и констатују пропусти и неправилности у раду и поступању, предлажу и/или налажу мере за њихово отклањање.

Четврто, контрола се остварује на начин да се организационим јединицама Министарства унутрашњих послова и овлашћеним службеним лицима пружи инструктивно-усмеравајућа помоћ у ефикасном обављању унутрашњих послова и то: законито, примерено и рационално.

Пето, наглашава се потреба остваривања контроле у домену примене дискреционих права којих има у области унутрашњих послова.

Шесто, контрола се може, у оквиру система руковођења, видети као посебан систем (подсистем система руковођења унутрашњим пословима), јер има свој циљ, садржај (предмет), затим облике остваривања и носиоце (субјекте), те начела и законитости остваривања.

Пракса остваривања контроле оперативно-стручних унутрашњих послова

Не занемарујући јединственост унутрашњих послова онако како је одређена Законом о министарствима, али уважавајући различитости између а) управних унутрашњих послова и б) оперативно-стручних унутрашњих послова, као и систем организације и руковођења Министарством унутрашњих послова, надаље ће се анализирати неки најзначајнији аспекти и специфичности у спровођењу контроле. С обзиром да је у одељку 4. овог рада већ, у извесној мери, изложено вршење контроле у обављању управних унутрашњих послова, надаље ће се приказати најзначајније о пракси контроле у обављању оперативно-стручних унутрашњих послова. То су углавном они послови које обављају криминалистичка и друга оперативна полиција као делови Јавне безбедности и Државна безбедност. О конкретном вршењу ових послова нема (и паметно је да их и даље не буде) ни законских ни подзаконских прописа. Уосталом, нема их ни у једној савременој држави. Али, то никако не значи да је њихов рад неомеђен, те да се под видом оперативно-стручних послова може радити „шта је коме воља”. Он мора да се креће у оквирима одредаба Устава СР Југославије и Устава одговарајуће републике-чланице државе, при чему се посебно морају поштовати одредбе о „слободама, правима и дужностима човека и грађанина” (у Републици Србији према члановима 11–54. Устава, а поготову одредбе из чланова 11–26). Сасвим је извесно, међутим, да на поштовање ових права не може да се позива онај који припрема или врши кривична дела, а нарочито неко од дела из петнаесте главе Кривичног закона Савезне Републике Југославије – „Кривична дела против уставног уређења и безбедности СРЈ” (чл. 114–139).

Значај ове контроле произилази из чињенице што се обављањем ових послова и предузимањем бројних мера и радњи, којима се, укључујући и употребу средстава принуде, најнепосредније могу повредити основна уставом загарантована права и слободе човека и грађана. При томе стално се мора имати у виду не ретко неслагљиве и непоправљиве последице употребе средстава принуде, а посебно ватреног оружја. Овлашћено службено лице Министарства унутрашњих послова има право да употреби законом предвиђена средства принуде, па и ватрено оружје, само у прописаним случајевима и на прописани начин. Ова питања су прецизно уређена у „Правилнику о условима и начину употребе средстава принуде”, „Службени гласник РС”, бр. 40/95). Али, није на одмет сугерисати да се, у свим случајевима када то контретне околности извршавања службеног задатка омогућују, не прелазе услови нужне одбране

или крајње нужде, како их прописује Кривични закон СР Југославије. По њему „нужна је она одбрана која је неопходно потребна да учинилац од себе или другог одбије истовремени противправни напад“ (ст. 2, чл. 9. КЗ СРЈ). „Крајња нужда“, пак, „постоји кад је дело учињено ради тога да учинилац отклони од себе или другог истовремену нескривену опасност која се на други начин није могла отклонити, а при том учињено зло није веће од зла које је претило“ (ст. 2, чл. 10. КЗ СРЈ).

Бројним ауторима који оперативно-стручно вршење унутрашњих послова третирају управним унутрашњим пословима, оправдано се може приговорити да нису у праву, јер се ради о пословима и задацима „*sui generis*“ које МУП и његови припадници обављају на особен, интерно уређен *lex specialis* начин, али у оквиру Устава.

У обављању оперативно-стручних унутрашњих послова основне врсте контроле су: остваривање увида у рад, уз пружање стручне помоћи и контрола уставности и законитости вршења оперативно-стручних послова.

Ове садржаје контроле доминантно остварују организационе јединице у седишту МУП-а, уз учешће и организационих јединица у седишту СУП-ова. Већ и сам назив организационих јединица у седишту МУП-а – управе – упућује на њихове основне функције у извршавању послова. Неке од тих примарних функција јесу: праћење да ли је реализација у складу са спровођењем прописа; припрема упутстава које доноси министар и праћење њиховог спровођења; праћење безбедносног стања и усмеравање активности на актуелну безбедносну проблематику.

С обзиром да се управе у седишту МУП-а, њихово функционисање и руковођење пословима, формирају на линијском принципу (државна безбедност, област криминалитгета, безбедности саобраћаја, заштита од пожара итд.), то се и контрола рада у подручним организационим јединицама (СУП) најчешће и спроводи по појединим пословима и линијама рада.

Једино је Управа полиције, поред контроле рада организационих јединица за послове полиције (опште) у секретаријатима унутрашњих послова и јединицама полиције опште надлежности које, поред послова заштите живота, личне, имовинске и друге сигурности грађана и одржавања јавног реда и мира, обављају и друге бројне послове из делокруга Јавне безбедности, надлежна и за одређена општа питања полиције као целине (ред, дисциплина и унутрашњи односи, чиновни и звања, наоружање и опремање полиције, итд.).

Најчешће се контрола коју врше организационе јединице МУП-а, у седишту спроводи путем обиласка и увида у рад подручних организационих јединица.

Веома је развијен и систем хитног, дневног и периодичног извештавања и информисања, којим се организационе јединице и руководства МУП-а у седишту дневно информишу о безбедносним појавама и догађајима, а предузетим мерама, радњама и активностима.

Периодичним извештавањем, коришћењем података информационог система, израдом аналитично-безбедносних, информативних и других материјала, врши се сагледавање стања и тенденција у појединим областима и линијама рада и на основу тога врши њихово усмеравање.

На исти начин се поступа и на стручним радним састанцима појединих линија рада, организационих јединица, или са руководством секретаријата, на којима се, уза све остало, врши размена искустава и изграђивање праксе, што и чини једну међу значајним функцијама контроле и система руковођења пословима из делокруга рада Министарства унутрашњи послова.

Контрола се врши по свим, или само појединим пословима и задацима и линијама рада. Организационе јединице у седишту МУП-а врше контролу у оним секретаријатима и организационим јединицама у којима се и када се за то укаже потреба.

У одређеним случајевима организују се ненајављене, изненадне контроле, зависно од разлога и циљева контроле.

У одређеним случајевима организују се ненајављене, изненадне контроле, зависно од разлога и циљева контроле.

Поред заједничких карактеристика, контрола по појединим пословима и линијама рада има и одређене специфичности и особености.

Један од специфичних садржаја контроле је увид у то како се организује и остварује превентивна делатност, што ће рећи, благовремено уочавање и ефикасно сузбијање индиција да ће се угрожавати слободе и права грађана, њихова имовина и друштвено-државни интереси. У целини се процењује присуство и активност на свим, а посебно оним деловима територије и у оно време када најчешће долази до испољавања разних облика незаконитих делатности и угрожавања. Поред увида и оцене секторског рада, позорничке, патролне и других делатности, као једног од основних, најзаступљенијих и најделотворнијих облика превенције на благовременом спречавању (предупређивању) незаконитих појава и понашања, врши се увид и у то да ли су и у којој мери заступљени и други облици превентивне делатности као што су: појачано присуство и активност на најугроженијим деловима територије; како се остварује надзор над одређеним категоријама безбедносно интересантних лица (вишеструки извршиоци кривичних дела – повратници, наркомани, џепароши...); какав је начин организовања безбедносне заштите посебно угрожених објеката (банке, поште) и објеката под посебним режимом заштите; да ли се у одређене дане (сајмови, вашари, разни скупови и манифестације) или у одређено доба године (туристичка сезона), организују и предузимају појачане превентивне мере и активности.

За сагледавање и оцену успешности и ефикасности укупне превентивне делатности користе се бројне евиденције и документација (распоред службе, уписници кривичних дела, прекршаја и других појава и догађаја), које чине основ за давање поузданих и квалитетних оцена, те извлачење адекватних

закључака о (додатним) мерама и активностима које на том сектору рада и одговорности треба предузети. Примера ради, сем распореда службе, времена, заступљености и обавезама превентивне делатности, на основу увида у уписник за прекршаје и предмете прекршајне одговорности, може се сасвим поуздано утврдити колики број пријава и захтева за покретање прекршајног поступка је поднет на основу пријава грађана, а колики на основу непосредног запажања и интервенције припадника полиције и других овлашћених службених лица, што довољно говори о ефикасности полиције у области превенције.

Поређењем дневника дежурне службе, кривичног уписника и извештаја позорника, патрола и других овлашћених службених лица, поуздано се може просуђивати о стварној активности и ефикасности појединих смена. Чињеница да се у одређеним сменама (најчешће ноћним) пријављује велики број тешких крађа (провала), а да позорници, патроле не само што немају резултата у хватању извршилаца, већ и не подносе извештаје о сазнањима да су та дела извршена, довољно говори о стварним активностима ових облика превенције. Чињеница да се, нарочито у поподневним и ноћним сменама, највећи број тешких прекршаја и кривичних дела пријављује дежурној служби, а не позорницима и патролама на терену, такође потврђује недовољну активност у остваривању превентивне делатности и увида у стварно стање безбедности. Један од веома значајних индикатора веће или мање успешности превентивне делатности је и непосредно хватање извршилаца противзаконитих радњи на делу, као резултат организовања заседа, блокада и других облика предузимања појачаних оперативно-превентивних и других мера.

За сагледавање резултата рада на сузбијању криминалисетета, приликом контроле остварује се увид у целокупан оперативни рад, резултате оперативне контроле, потражне делатности и др. Оцене резултирају на основу података о броју расветљених кривичних дела, о броју спречених и откривених кривичних дела, као резултата појачаног надзирања и локалне контроле, као и о броју откривених и лишених слободе лица за којима је расписана потерница или која се потражују по другом основу. Али цео тај рад добија негативну оцену ако је обављен макар и најмање на незаконит начин. Он се констатује, на пример, контролом примене овлашћења о привођењу и задржавању лица, лишавању слободе и одређивању притвора до три дана из надлежности ОУП-а, улажењу у туђ стан и друге просторије, претресању и привременом одузимању предмета, наплати новчане казне на лицу места и др. О примени појединих овлашћења (нарочито задржавања, примене мере притвора, употребе средстава принуде), у МУП-у се врше повремене анализе, сагледавају позитивна и негативна искуства и налажу мере за отклањање уочених незаконитости и неправилности у раду. О томе се, налазима надлжених старешина за отклањање уочених недостатака, обавештавају све организационе јединице МУП-а.

Поред службених података, најчешћи извор података о злоупотребама и прекорачењима овлашћења су представке, петиције и предлози по којима су органи унутрашњих послова дужни да поступају и о томе обавештавају

грађане (члан 61. Закона о државној управи). Но и овде, као и у другим областима, без непосредног увида у рад и предмете, не може се дати квалификована и потпуна оцена о законитости рада. На тај начин се, сем контроле законитости рада, остварује контрола и о односу руководства и старешина у подручним организационим јединицама МУП-а према овој проблематици.

Почев од упућивања на посао, присутности на радним местима, свакодневног увида у квалитет и рокове извршавања постављених задатака, контрола рада непосредних извршилаца заступљена је на свим нивоима и у свим видовима, до најсуптилнијих питања контроле законитости и правилности поступања у примени овлашћења, употреби средстава принуде и др.

Основни циљ и садржај контроле у обављању оперативно-стручних унутрашњих послова је пружање стручне и друге помоћи у извршавању постављених задатака, отклањање уочених пропуста и недостатака, па и предузимање законом предвиђених мера кривичне, прекршајне, дисциплинске одговорности у случају злоупотреба и инкриминисаног прекорачења овлашћења.

Из свега изложеног се недвосмислено може закључити колико греше они који контролу оперативно-стручних унутрашњих послова своде на формалну дисциплину, на контролу уредности, присутности на радним местима и слично.

– Наставиће се –

УНУТРАШЊА АГРЕСИЈА

Др Бошко ТОДОРОВИЋ,
Душан ВИЛИЋ

Од када постоје, државе и њихове оружане снаге припремале су се у време мира за одбрану од могуће иностране оружане агресије а неке и за саму агресију. У тим подухватима су успевале, или су биле поражаване, зависно у првом реду од тога колико су биле савремено припремљене, тј. колико су своју политичку и војну доктрину и стратегију умеле да прилагоде актуелним реалностима и колико су својом оригиналношћу, било у почетним или каснијим дејствима и активностима, изненађивале противника. Богата искуства у вођењу политичко-дипломатских и ратних дејстава кроз историју показују да је држава и њена оружана сила која се за наредни рат припремала само, или претежно на основу искустава из већ раније завршених ратова, по правилу нови рат губила у целини, или бар у почетном периоду. Све дотле док се није на одговарајући начин престојила и применила нову политичку и војну доктрину и њој адекватну ратну вештину, саобразну реалним захтевима односа снага у ближем и даљем окружењу и стању на постојећим фронтovima, трпела је поразе на војним и на политичко-дипломатским фронтovima.

Уживајући на ловорикама победника и оптерећене сопственим искуствима из Првог светског рата, силе победнице су системом колективне безбедности у оквиру Друштва народа (1919–1946. г.) у области политичке стратегије и системом снажно утврђених линија позиционе одбране, у сфери војне стратегије, покушале да трајније обезбеде мир у свету. Убрзо се испоставило да се потенцијални агресор, у припремама за нове освајачке подухвате показао инвентивнијим. Доказано је наиме, и на почетку Другог светског рата, да су сви агресори и завојевачи, баш због тога што дуго и тајно смишљају како да на најлакши начин остваре своје империјалне замисли, имају иницијативу, која им обезбеђује велике предности у односу на жртве агресије, међу којима фактор изненађења има посебан значај. Фашистичке земље – Немачка, Италија и Јапан, да би се ослободиле обавеза и ограничења из Пакта Друштва народа (на пример, забране рата) једноставно су, пре својих агресивних похода напустиле ову међународну организацију. И већ код изостанка било какве озбиљније противакције Друштва народа, нпр. у случају напада фашистичке Италије на Етиопију (1936. г.), будући изазивачи Другог светског рата стекли су уверење да лабави и недовршени систем колективне безбедности неће представљати препреку њиховим освајачким плановима.

У сфери њихових припрема за будуће освајачке ратове, генералштабови фашистичких земаља, међу којима немачки на првом месту, показали су се далеко савременијим од савезничких. Док су се потоњи успављивали на ограничењима које је пораженој Немачкој наметао Версајски уговор, немачки Генералштаб је тим уговором, уништено оружје из периода Првог светског рата надокнађивао новим, далеко савременијим и убојитијим (авиони, тенкови, подморнице, и др.), са којим је све до избијања пред Москву, изненађивао противнике на свим фронтovima, наносећи им осетне губитке. Савременија борбена средства која је Немачка убрзано и масовно производила, омогућила су јој да од самог почетка Другог светског рата муњивито крене у освајања познатим „блиц-кригом“ и тако, на стратегијском новоу, изненади све жртве агресије. Управо брзи продори оклопно-механизованих снага са применом познатих оклопних клешта, представљали су потпуну новину у односу на позициони рат, за какав су се, оптерећене искуствима из Првог светског рата, припремале све европске земље.

Тек је појава „каћуша“ и тенкова Т-34 пред Москвом, поред осталог, први пут у Другом светском рату изненадила фашистичке агресоре на фронтovima, као што их је пре тога, на политичком плану, изненадило антифашистичко ратно савезништво СССР са Великом Британијом и Сједињеним Америчким Државама.

Слично фаталним изненађењима која су у ондашњем свету остваривале Силе осовине предвођене Трећим Рајхом, приредиле су САД савременој међународној заједници у последњој деценији 20. века. Наиме, док се у периоду после Другог светског рата свет припремао за евентуалну одбрану од могуће спољне оружане агресије, засноване на искуствима Другог светског рата, креатори новог светског поретка су припремили нови модел агресије – *унутрашњу агресију*, садржану у стратегији сукоба ниског интезитета и добро покривену разним еуфемизмима. И мора се рећи да су, нарочито у првој фази наступа, све до сукоба са српским националним корпусом у претходној и садашњој Југославији, изванредно успевали.

Савремени развој међународног правног и политичког поретка, научно-технички и технолошки процес и примена нових техничко-технолошких достигнућа у војне сврхе (проналазак и производња ракетно-нуклеарног наоружања, и др.), успостављање тзв. нуклеарне равнотеже у глобалним размерама, и други релевантни фактори крајем 50-их и почетком 60-их година 20. века, одлучујуће су утицали на напоре војно-научне мисли Сједињених Америчких Држава у правцу изналагања нових облика примене силе у међународним односима који у процесу реализације постављених циљева не би обавезно подразумевали као приоритетну, искључиву и неограничену употребу оружане силе, готово сопствене.

Време од 60-их, а нарочито 70-их година, обележило је вођење неколико неуспелих интервенционистичких ратова, успостављање макар и релативне нуклеарне равнотеже од стране СССР-а и приступање САД радикалној измени своје дотадашње политичко-стратегијске концепције.

Осамдесетогодишње ривалство двеју до искључивости супротстављених идеологија и друштвено-политичког система на тим идеологијама заснованих, као и педесетогодишња хладноратовска конфронтација двају антагонистичких војно-политичких блокова, као њиховог милитантног израза, бесомучно усавршаваних на тековинама савремених техничких и технолошких достигнућа друге половине 20.века, окончани су 90-их година поразом једне, односно привременом победом друге стране. У том великом судару, међутим, није дошло до општег термо-нуклеарног рата са којим су обе стране врло озбиљно рачунале и деценијама се за њега спремале. У тим својим вишедеценијским припремама и за такав евентуални међусобни обрачун, једна и друга блоковска групација изградиле су такве војне потенцијале којима су могле не само вишеструко уништити једна другу, већ су објективно могле довести у питање и сам опстанак људске цивилизације. Поред других релевантних разлога, сигурно је и свест (или страх) о таквом могућем исходу међусобног оружаног судара, породила потребу изналажења неке друге, погодније стратегијске опције, помоћу које би било могуће поразити противника, а у исто време избећи катаклизмичне последице глобалног и непосредног оружаног обрачуна савремених војно-технички опремљених цинова. Такво стратегијско решење прва је пронашла и у читавом низу мањих и већих кризних жаришта и локалних ратова, готово на свим континентима у последњих пола столећа усавршила је америчка војна и политичка мисао, максимално експлоатишући све предности које је примена ове нове стратегије реално нудила. И треба ли посебно наглашавати да су на тој стратегијској опредељености у току прве половине 90-их година САД на путу ка својим крајњим циљевима получиле такве резултате какве сигурно не би постигле класичном оружаном агресијом и окупацијом туђих територија. Стратегија којој ће се с правом приписивати „обарање комунизма“ и разбијање неколико вишенационалних држава у Европи, међу којима и Совјетског Савеза, као познате супер-силе у свету, као и први кораци на успостави „Новог светског поретка“, у војно-стручним круговима, а и у широј јавности, позната је под називом стратегија сукоба ниског интезитета.

Дилеме око поимања агресије

О непостојању опште и потпуне дефиниције агресије, од момента када се овај појам појавио у међународно-правној и политичко-дипломатској комуникацији, па до данашњих дана, мање или више, спотичале су се све намере и акције међународне заједнице предузимане с циљем да се спречи, осуди и казни овај злочин према миру. А појавио се пре више од 80 година. Сам термин – агресија (лат. *aggressio* – напад, нападање, кидисање, насртљивост, неизазван напад у циљу подчињавања, освајања) уведен је у правни и политичко-дипломатски речник кроз Пакт Друштва народа, 1919. године, као израз борбе за забрану рата.

Међутим, како Пакт није садржавао прецизну забрану рата, појавила се потреба да се агресија потпуније дефинише. Таква потреба изражена је кроз разговоре о изради уговора о узајамној помоћи (1923. године), Женевског

протокола о мировном решавању спорова (1924. године, као и у фази припрема споразума о разоружању у организацији Друштва народа.

Ипак, све време свога постојања и нешто краћег функционисања (1919–1946. г.) ова прва међународна организација намењена одржавању мира у свету, није успела да дефинише појам агресије. Само је СССР, на Лондонској конференцији 1933. године успео да са 12 држава – чланица Друштва народа (међу којима се налазила и Краљевина Југославија) закључи три конвенције о дефинисању нападача. У овим конвенцијама под појам агресије подвођени су: 1) објава рата, 2) инвазија туђег подручја оружаним снагама и без објаве рата, 3) напад оружаним снагама на подручја, бродове или ваздухоплове друге државе, 4) поморска блокада и 5) „помоћ оружаним бандама које би се формирале на територији неке друге државе и упале на подручје друге државе, или одбијање те државе да упркос захтевима нападнуте државе предузме на свом подручју мере којима би такве банде лишила сваке помоћи и заштите”.¹

Подстакнуте милионским људским жртвама и немерљивим материјалним разарањима које је иза себе оставио Други светски рат, мирољубиве снаге у свету после овог рата, наставиле су нешто организованију борбу за изградњу ефикаснијег механизма од оног из доба Друштва народа, како би у будуће онемогућиле насртаје агресивних сила на слободу и независност других народа и држава и тако очувале мир у свету. У оквиру тих напора настављено је и трагање за опште прихватљивом али и потпуном дефиницијом агресије.

И ако још до краја недефинисана, агресија је Лондонским споразумом о кажњавању ратних злочинаца из 1945. године проглашена „међународним злочином” против мира и то у смислу нирнбершких принципа.

И ма колико се проглашавање агресије злочином може сматрати напретком у дуготрајном трагању за њеним потпуним појмовним одређењем, мора се рећи да је овакво њено претходно кодификовање успорило и онемогућило њено коначно дефинисање. Потенцијални агресори и претенденти на светско господство – Сједињене Америчке Државе и њени западни савезници су у послератном периоду константно саботирали напоре СССР-а и источноевропских, латиноамеричких и касније целокупног покрета несврстаних земаља, да се у окриљу Организације уједињених нација сачини и усвоји општеприхватљива дефиниција агресије. Југославија, као један од оснивача ОУН, а касније и Покрета несврстаних, непрекидно, се налазила међу присталицама дефинисања агресије.

Од усвајања Повеље у којој се забрањује претња и употреба силе у међународним односима, преко предлога Југославије (1950. г.) да се донесе резолуција Генералне скупштине ОУН о дужностима и правима држава у случају избијања непријатељстава, нацрта дефиниције агресије, кога је СССР упутио Комисији за међународно право, Седме и Девете Асамблеје Генералне скупштине ОУН на којима се водила посебна расправа о агресији (1952. и 1954. г.), формирања и распуштања Комитета са задатком да проучи и коначно

¹ Војна Енциклопедија, Том I, страна 62, II издање, Бгд. 1970. г.

дефинише агресију, у свом више него полувековном постојању и деловању настављене су и скоро непрекидно вођене расправе око овог појма, али без финалног производа. У томе смислу ни Резолуција ОУН из 1974. године не може се сматрати прецизном и дефинитивном. Ево, укратко, како је у тој резолуцији дефинисана агресија:

„АГРЕСИЈА – употреба оружане силе од стране *једне* државе против суверенитета, територијалне целине и политичке независности друге државе, односно на ма који други начин који није у сагласности са Повељом ОУН.” Овој дефиницији претходили су многобројни покушаји да се појам агресије одреди у оквиру међународних организација (ОУН, Друштво народа), приликом закључивања мировних уговора, итд. Према тексту повеље ОУН, свака прва употреба оружане силе од стране *једне* државе противно Повељи представља *prima facie* доказ акта агресије, иако Савет безбедности може, у складу са Повељом, закључити да у светлу других одговарајућих околности не би био оправдан закључак да је акт агресије извршен, укључујући и чињеницу да су основни акти или њихове последице нису довољно опасни (чл. 2). Сваки од наведених аката представља акт агресије: а) инвазија или напад оружаних снага *једне* државе на територију друге државе, или свака војна окупација произашла из тога, или свака анексија територије друге државе употребом силе; б) бомбардовање територије *једне* државе од стране оружаних снага друге државе или употреба било каквог оружја од стране *једне* државе против територије друге државе; ц) блокада лука или обала *једне* државе од стране оружаних снага *друге* државе; д) напад оружаних снага *једне* државе на копнене, поморске, или ваздухопловне снаге, поморску или ваздушну флоту друге државе; е) употреба оружаних снага *једне* државе које се налазе на територији друге државе с пристанком државе пријема, противно условима предвиђеним у споразуму или продужењу њиховог присуства на тој територији после истека споразума; ф) упућивање од стране или у име *једне* државе оружаних банди, група, нерегуларних војника или најамника који против друге државе врше акте оружане силе тако озбиљно да се изједначују са горе побројеним актима, или њено значајно учешће у томе” (види: Правна енциклопедија, изд. Савремена администрација, Београд, 1979. г. стр. 18 и 19).

Ни ову, последњу резолуцију светске организације у односу на дефиницију агресије не може се сматрати ни прецизном ни потпуном из више разлога.

Као прво, ако би се држали слова цитиране Резолуције онда ни напад НАТО алијансе на СР Југославију 1999. године, не би могли квалификовати агресијом. У тој Резолуцији изричито се говори о нападу *једне* земље на другу земљу, а нигде није споменута агресија више земаља на једну земљу, што текоће није случајно тако формулисано. Амерички војни стратези су већ и тада знали да неће никога нападати као једна земља, већ ће то урадити у оквиру НАТО алијансе. Ово утолико више што су у то време већ имале иза себе врло негативно искуство са ратом у Вијетнаму.

Друго, у цитираној Резолуцији нигде се не говори о спољној или унутрашњој агресији, тј. непрецизно је речено одакле долази агресија на једну земљу –

споља или изнутра. А то значи да ова дефиниција не искључује могућност лоцирања исходишта агресије.

И коначно, последња тачка наведене дефиниције (под „г“) управо упућује на „квалификацију да се ради о удару споља изведеном изнутра, тј. о унутрашњој агресији.

Као што се из наведеног види, Организација УН ни до данашњих дана није успела да коначно дефинише агресију. Наравно, не зато што је то било немогуће, већ зато што, посебно на страни западних сила предвођених Америком, није постојала воља да се расправа о агресији доведе до краја и коначно дефинише општеприхватљиви и обавезујући критеријум. Своје саботерско понашање западне земље су често правдале тобожњом опасношћу од прихватања обавезујуће дефиниције, јер би тада, наводно, стварни агресор могао да прибегне оним облицима и средствима која нису обухваћена дефиницијом! Као да непостојање дефиниције не значи далеко шире могућности за такве или сличне марифетлуке. Управо су САД прибегле таквом марифетлуку у агресији на СР Југославију 1999. г.

У ствари, избегавање дефинисања агресије мотивисано је једним јединим разлогом: да се избегне права квалификација, а затим и осуда неспорног агресивног акта који западна алијанса предузима, или намерава предузети према некој независној и сувереној земљи. У условима непостојања опште и потпуне дефиниције агресору се отварају могућности да се разним еуфемизмима (хуманитарна интервенција, на пример, и др.) брани од могуће и оправдане осуде, па и санкција од стране међународне заједнице због агресивног акта према другим народима и државама. У исто време, овим се агресивним моћницима оставља простор да они сами квалификују шта је агресија а шта није и да то своје тумачење разним притисцима и уценама намећу другима.

Па ипак, не би се могло рећи да на плану изградње и кодификације једног општеприхватљивој става који би ефикасније онемогућавао угрожавање мира у свету, у веку на измаку, није учињен крупан корак. Када се има у виду да су првим деценијама овог века још увек сматрало да је рат допуштено средство у односима држава, а да је већ на његовој половини (Повеља ОУН) агресија проглашена „међународним злочином“ и као таква забрањена, па и како-тако санкционисана, онда је напредак међународне заједнице у борби за мир, очигледан. Ово поготово и зато што се у документима ОУН појмовање агресије проширило. Према члану 2, тачка 4. Повеље, под агресијом се не подразумева само оружани напад једне или више држава на другу државу, (чиме се изјадначавао овај појам у периоду између два рата) већ и свака друга употреба силе, па и претња силом, која би била усмерена против независности или (и) територијалне целокупности неке државе. Ово проширено схватање појма агресија у потпуности је потврђено Декларацијом ОУН о начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи држава (Резолуција 2625/25, од 24. октобра 1970. г.). Овакво чињенично стање даје право на закључивање да коначна дефиниција агресије, ма када била донешена, неће моћи заобићи или игнорисати ова достигнућа. А то даље значи да је свођење појма агресија само на инострану оружану агресију давно прева-

зиђено и недостатно је за квалификовање њених нових облика у савременим условима, укључујући овамо, и то на првом месту, и унутрашњу агресију.

У проширеном појмовану агресије у документима ОУН, поред осталог, апсорбована је и напред наведена тачка 5 из Лондонских конвенција из 1933. године, која и „образовање или подршку оружаних банди на властитој територији...” проглашава агресијом, стављајући је у исту раван са „објавом рата” или „нападом оружаним снагама на територију друге државе”. Када би којим случајем данас била иновирана ова формулација, она би засигурно била допуњена и формирањем и сваковрсном подршком унутрашњих паравојних терористичких формација, као милитантног израза сецесионистичких покрета у улози првих ешелона оне стране силе која као крунски фактор води ову врсту агресије.

Па ако већ нема релевантног доказа против тврдње да „оружане банде”, свеједно да ли су формиране само у иностранству па убачене на територију жртве агресије, или комбиноване од „банди” формираних у земљи и оних у иностранству (што је претежна пракса у савременим условима) значе агресију, због чега би их изузимали од таквог квалификатива.

А с обзиром да се у америчкој стратегији сукоба ниског интензитета приоритетно рачуна са паравојним терористичким бандама формираним у земљи-жртви агресије, а логистички, обавештајно, информативно и на друге начине, подржаним из иностранства, што је као појава ван било какве сумње, најлогичније је основном квалификативу – агресија, ради ближег одређења додати атрибут *унутрашња*. Разуме се да прихватање синтагме унутрашња агресија, имплицира да се оном њеном облику који се изражава преко спољњег оружаног напада, и то главнином оружаних снага земље агресора, такође дода атрибут *спољашња* и тако добије симетричан назив за тај њен облик.

Унутрашња агресија на делу

Ни један облик агресије није сам себи сврха, већ је у функцији одређеног политичког циља владајућих кругова државе агресора, као што је и рат у целини продужење политике другим средствима (Клаузевиц) сваке агресивне државе. У свом класичном поимању циљ агресије, односно рата, је да се „употребом оружане силе постигне војна, политичка, економска предност уништењем војне силе неријатеља ради потпуног или делимичног заузимања државне територије, постизања решења спорних питања у своју корист, или у ком другом циљу” (Политичка Енциклопедија, Београд, стр. 886).

Појава оружја за масовна уништења одлучујуће је утицала на модификовање циљева агресије, као и на изналагање нових облика њене примене. Због тога је и Генерална скупштина ОУН, 1974. године прокламовала да је „агресорски рат злочин против међународног мира”, односно да никакви разлози, било које природе... не могу правдати агресију” (Правна Енциклопедија”, Београд, 1979. г. стр. 1187).

У односу на цитирано класичну суштину агресије, у последњим дефиницијама ОУН, непромењен је остао само генерални циљ – постизање „војне, политичке и економске предности“, односно тотално потчињавање жртве агресије. Само, сада се тај циљ не постиже приоритетно директним ангажовањем сопствених оружаних снага и „уништењем војне силе непријатеља...“, односно „потпуним или делимичним заузимањем његове државне територије“, већ на потпуно другачије начине. Савремени агресор покушава да избегне директну војну конфронтацију са оружаним снагама жртве агресије или и њених савезника, али и класично окупацијско запоседање целокупне или делова територије нападнute државе. Уместо тога нешто промењене циљеве агресије амерички империјалисти, нпр. покушавају да постигну новом, стратегијом сукоба ниског интензитета која, уместо сопствених оружаних снага, у прве ешелоне гура паравојне саставе сецесионистичких покрета које претходно подстакне, опреми, наоружа и мање прикривено или отворено за све време помаже и подржава. И успеју ли да применом масовног терористичког насиља разбију територијалну целовитост државе, отцепе се и прогласе самосталност, избегава се и формална инострана окупација, а стварна потчињеност отцепљених територија страном завојевачу биће цинично покривена разним еуфемизмима: независност, демократија, самосталност, и слично. Реч је, дакле, о замени спољне оружане агресије унутрашњом агресијом, предвиђеној у стратегији сукоба ниског интензитета и успешно примењеној у процесу разбијања претходне Југославије.

Разуме се, ова замена није изведена одједном, на мах. Изведена је као процес у дужем временском раздобљу. У историји међународних односа политика са позиција силе у разним фазама развоја друштва имала је и различите облике примене. Снаге поробљавања, односно империјализма и хегемоније, одређивале су се за оштре и отворене облике насиље само онда када на други начин нису могле остваривати своје завојевачке циљеве. Тада су им оружане снаге служиле као најјачи инструмент, чијој су употреби прибегавале.

Почетком 60-их година САД су своју стратегију „нуклеарне одмазде“ замениле стратегијом „еластичног одговора“, у којој је посредне (индиректне) конфронтације са главним противником добило на значају. Од тада се у стратегији САД све више поклања пажња специфичним облицима примене силе, чија је укупност деценијама била позната као специјални рат. Овај појам се био до те мере одомаћио да се, упркос својој модернизованој верзији и значајној трансформацији у стратегију сукоба ниског интензитета још и данас, нарочито у политичко-пропагандним сферама, доста често употребљава. Основни разлог таквим одређењима налази се у познатој максими да рат, као продужење политике другим (насилним) средствима у условима вишестраног поседовања оружја за масовно уништавање добија сасвим друго, застрашујуће значење. Наиме, све је више расло сазнање да уз употребу савремених термо-нуклеарних и хемијско-биолошких војних средстава такав рат више не би представљао никакву политику; пре би значао општу катаклизму човечанства него било какву политику.

На основу таквог стања ствари могло се логично закључити да, уколико у будуће буде мање могућ општenuкларни и хемијско-биолошки рат, утолико ће, све док буду изражени хегемонистички интереси великих сила, све више бити „на сцени” други облици примене силе у међународним односима. У сукобу противречности изражених у хегемонистичким претензијама које су и даље остале, на једној, и у немогућности да се оне реализују употребом савремених ракетно-нуклеарних и других модерних борбених средстава, на другој страни, родила се нова концепција специјалног рата.

Политички и војни врх САД је крајем 70-их и почетком 80-их година усвојио нову, војно политичку стратегију, познату као стратегија сукоба ниског интензитета, и од тада је интензивно изграђивао и модификовао, да би је, у последњој деценији 20. века широко применио као доминантан облик у покушају успоставе новог светског поретка, односно сопствене глобалне доминације. Ова стратегија је, у годинама које су следиле, одиграла одлучујућу улогу у обарању „комунистичких режима” у бившем СССР-у и земљама „реал-социјализма”, укључујући и Југославију. У исто време, примена ове стратегије је подстакла унутрашње дестабилизационе и сецесионистичке процесе и дириговала њима, а преовладало је масовно терористичко насиље, које се довело и до разбијања територијалне целовитости неколико нападнутих држава (СССР, СФРЈ, ЧССР). Убрзо се у пракси показало да је навелико рекламирана спремност Запада, предвођеног САД, да финансијски и на друге начине помогне, у некима од ових земаља већ започете реформе, представљала само прву фазу на путу њиховог територијалног разбијања и стављања тако уситњених делова под своју доминацију.

Тек у процесу разбијања СФРЈ ова стратегија се први пут суочила са нежељеним отпорима који су јој успорили темпо, натерали је да покаже своје право, наказно лице и омогућили мирољубивим снагама у свету стратешко отрежњење од обмана столећа којима га креатори новог светског поретка интензивно обасипају већ пуну деценију. Управо су се у сукобу са дуготрајним и жиливим, али и херојским отпором српског националног корпуса у целини, од Словеније до Косова и Метохије, исказали сви прави облици унутрашње агресије, постепено лишавани разних еуфемизама под којима са се дуго лажно представљали.

Данас више ни за кога није тајна да су сецесионистичке политичке странке у Словенији, Хрватској и Босни и Херцеговини, одмах по доласку на власт, годину до годину и по дана пре почетка оружаног насиља, по јединственом сценарију, направљеном у иностранству, у америчко-немачким центрима, приступиле илегалном организовању, опремању и обучавању паравојних (паратериторијалних) састава, такође уз максималну помоћ из наведених центара.

Исто је тако ван сумње да су овакви састави, на миг истих центара, и у пуној синхронизацији са спољним притисцима и претњама употребом оружаних снага против легалних власти СФРЈ, „у свим случајевима, без изузетка, први отпочели са масовним оружаном терористичким насиљем, које је имало све карактеристике унутрашње агресије.

И по јавном признању врховника, Ф. Туђмана, "рата не би било да га Хрватска није желела... Ми смо проценили да само ратом можемо изборити самосталност Хрватске. Због тога смо водили политичке преговоре, а иза тих преговора смо формирали оружане јединице...", појаснио је Туђман стратегију унутрашње агресије.² То што је ова врста агресије пропагандно прикривена називом „домовински рат“, у Хрватској, или „ослободилачка борба“ на пример, муслимана у Босни и Херцеговини, или Шиптара на Косову и Метохији, не може променити њен стварни карактер. И у овом смислу сада већ постоји више јавних признања високих америчких функционера (В. Кристифер, Р. Холбрук, и др.), као и све више мериторних оцена у свету познатих експерата (Н. Чомски, П. М. Галоа и др.).

Друга Југославије је, дакле, разбијена оружаним, или прецизније – „терористичким насиљем изнутра, синхронизованим са свим претњама, притисцима и најразноврснијом подршком сецесионистичким паравојним саставима од стране Америке и НАТО алијансе.

Ма колико је престанак крвопролића у Босни и Херцеговини дочекан са олакшањем, не само од тамошња три народа, него и од осталог мирољубивог света, и просечни познаваоци циљева и интенција америчке империјалне стратегије, већ су тада процењивали да Дејтонски споразум не значи и дефинитиван мир на просторима претходне Југославије. Ово због чињенице што се у процесу њеног разбијања, односно на самом почетку рата у БиХ, на остатку територије бивше СФРЈ – Србији и Српјој Гори, конституисала Савезна Република Југославија, која се својим геостратегијским и геополитичким положајем испречила као озбиљна препрека даљем америчким и немачким продорима на исток и југоисток. У њиховим плановима уклањања те препреке, тј. разбијања СР Југославије, шиптарском сецесионистичком покрету је намење та улога првог ешелона. Стицајем многих околности, у новоствореној ситуацији догодило се да је савременим западним завојевачима у примени нове стратегије сукоба ниског интезитета, ради извођења удара изнутра, био неопходан такав, унутрашњи први ешелон. У исто време и шиптарском сецесионистичком покрету, у покушају остваривања „Велике Албаније“ био је неопходан тако моћан инострани савезник. У томе је и одговор на питање: да ли је у трагању за неопходним савезницима шиптарски сецесионизам тражио и налазио иностране спонзоре, или су му се актуелни светски моћници, зарад својих империјалних претензија, наметнули и свестрано га искористили?

На тако формираним интересима већ је 1992. године започела тесна сарадња америчких и немачких обавештајних служби са шиптарским емигрантским организацијама, а преко њихових веза у земљи, и са сецесионистичким центрима како на територији Косова и Метохије, тако и са онима лоцираним у суседној Албанији. Према већем броју ауторитативних иностраних извора („Defence & Foreign Affairs – Strategic Policy“, и др.) Клинтонова администрација и немачка

² Цитирано према говору Ф. Туђмана, поводом годишњице независности, на Тргу Бана Јелачића, 24. 5. 1992. г. у Загребу.

влада активно помажу и подржавају тзв. ОВК, снабдевајући је оружјем и обавештајним подацима односно, прибављајући јој у иностранству третман „ослободилачке војске”.³ Врхунац таквог покровитељског односа манифестовали су и званични представници америчке владе (амбасадори Р. Холбрук и Гелбарт) својом посетом шиптарској „ОВК”. Касније, кроз сарадњу у Паризу и Рамбујеу, присан однос америчке администрације и шиптарских сецесиониста на провоцирању НАТО агресије изражена је не само кроз познате „уговоре”, већ и кроз пољупце Олбрајтове и Тачија. Једном речју, шиптарски сецесионисти и терористи су под пуним покровитељством америчке и немачке владе, 1998. године кренули у масовно оружаном насиље против снага полиције и Војске Југославије и неалбанског становништва у овој јужној српској покрајини, с циљем етничког чишћења и отцепљења Косова и Метохије од матице земље и укључивања у „Велику Албанију”. Да би их охрабрили да уђу у такав оружани окршај, тајно и јавно им је стављано до знања да је уз њих цела НАТО алијанса и за случај потребе, спремна је да се и директно умеша како би одбрана СР Југославије била коначно сломљена. Да се није радило о лажном обећању показало се у 78-дневним злочиначким авио-ракетним ударима по целој територији СР Југославије (март–јуни 1999. г.). Тако се у случају Косова и Метохије, као на длану исказао механизам и ред поступака у примени модела унутрашње агресије: ако први унутрашњи терористички ешелон не успе да финализира коначни циљ, уводи се, као други ешелон, снаге НАТО алијансе, па и под условом да при томе брутално погазе све норме међународног права, као и сопствене статуте и уставе.

Узгред буди речено, исти овај механизам и ред поступака био би примењен и у Чеченији да се она не налази у саставу Руске Федерације коју је немогуће бомбардовати без тешких последица и по сопствену безбедност. На укупном југословенском, и упоредно, чеченском примеру, показује се да је савремени завојевач на путу ка својим крајњим циљевима, приоритетно оријентисан на примену облика унутрашње агресије, јер она искључује употребу сопствених оружаних снага у првом плану, а то значи и сопствених губитака у живој сили, што би у њиховој и светској јавности било тешко покривати и правдати.

Четири битна обележја унутрашње агресије

У циљу разликовања унутрашње агресије од других облика насиља, издвајамо њена четири битна обележја:

- 1) евидентно и проверљиво учешће страног фактора у организовању, припремању и усмеравању оружаног насиља;
- 2) видљиви циљеви овог облика агресије – разбијање државе и успостава стране доминације;

³ Само је у року од два месеца (25. 7. до 29. 9. 1998. г. Војска и Полиција СР Југославије у борбама против шиптарских терориста запленила око 150 тона наоружања и војне опреме. Детаљније, види: Душан Вилић и Бошко Тодоровић: „Тероризам у нови светски поредак”, стр. 232–238.

3) илегално организовани паравојни (параполицијски) састави по правилу ојачани са страним плаћеницима и инструкторима, као оперативни носиоци оружаног насиља, примарног израженог кроз масовни тероризам, и

4) континуелна и свеобухватна подршка страног фактора паравојним терористичким саставима уз истовремену претњу и притиске чак и употребом оружане силе спољњег агресора земљи-жртви агресије у случају да се ова одлучно супротстави снагама унутрашње агресије.

Већ и сама стратегија сукоба ниског интензитета у којој је садржана и унутрашња агресија, иностраног је порекла, сачињена у Пентагону. Изведена је више пута готово по истом сценарију, са незнатним модификацијама, од Словеније до Чеченије. Овај облик агресије се представио као конзистентан војно-стратегијски систем у коме су сви главни поступци, како у земљи-жртви агресије, тако и у њеном ужем и ширем окружењу, планирани и синхронизовани из неког иностраног центра. Чињеница да у великом броју земаља у свету такође постоје јаки сецесионистички покрети као једна од претпоставки за унутрашњу агресију, а такве агресије ипак нема, уверљиво сведочи о пресудном значењу улоге страног фактора у овој врсти агресије. И ма колико се инострани фактор трудио да пред сопственом и иностраном јавношћу, макар за неко време, прикрије своје одлучујуће учешће у унутрашњој агресији у некој земљи, то му, због читавог низа разлога, којима објективно не може дириговати, све мање успева. Свака, па и унутрашња агресија је превише комплексна друштвена појава, а да би, попут неке појединачно узете обавештајне или терористичке акције, могла бити тако камуфлирана да би улога иностраног фактора у јавности остала непозната, или чак и нејасна. И док се улога иностраног фактора у примени унутрашње агресије у Словенији, као првом случају те врсте, и могла покривати, на Косову и Метохији, или у Чеченији, није више било иоле обавештеног грађанина, а да о посленицима у сфери јавног мњења и не говоримо, који није био у стању да у процесу извођења унутрашње агресије не препозна иностране факторе, па да их и поближе идентификује. Ма колико биле јаке снаге првог ешелона у унутрашњој агресији, без учешћа иностраног фактора, оне немају шансу за било какав успех. А велико је питање да ли би и кренуле у унутрашњу сецесију без иностране подршке и великих обећања.

Друго битно обележје унутрашње агресије су њени циљеви, примарни и секундарни, односао стварни и лажни. Чињеница да је до примене овог облика агресије дошло у моменту наступа америчког империјализма усмереног на преуређење света, успоставу тзв. новог светског поретка и обезбеђење дуготрајније глобалне доминације, јасно указује који су њени примарни циљеви изван кога контекста је немогуће њихова пуна и права идентификација. И при сваком покушају такве идентификације, као највећа препрека, јављају се секундарни циљеви сецесионистичких покрета, на којима се мобилишу унутрашње снаге агресије и са којима се манипулише у светској јавности. Отуда, да би се дошло до овог значајног обележја унутрашње агресије, нужно је селектирати стварне циљеве иностраног фактора од секундарних циљева сецесиониста, који би у свом прокламованом облику, остали неостварени чак и у случају да унутрашња агресија успе.

Идентичност крајњег циља, класичне спољне и унутрашње агресије – укидање независности и суверенитета и разбијање териоријалне целокупности нападнute државе, као и успостава владавине марионетских режима у разбијеним деловима у служби страног фактора, најјасније говори у прилог тезе да између ова два облика агресије по циљевима нема никакве разлике. Отуда право и обавеза свих одбрамбених потенцијала сваке нападнute државе, укључујући и то на првом месту, и њене оружане снаге, да се са једнаком одлучношћу и пожртвовањем супротставе сваком облику агресије. И управо је идентичност циља у спољној и унутрашњој агресији та гранична линија која унутрашњу агресију разликује од свих других унутрашњих ексцесних стања.

Илегално паравојно (параполицијско) организовање у оквиру неког сецесионистичког покрета следећа је битна карактеристика, која временски, испред отпочињања унутрашње агресије, ову не само обележава, него и наговештава.

Појава паравојних формација позната је из историје ратова. Паравојске ни за Американце нису новост. Обе ратујуће стране у њиховом грађанском рату (Север – Југ) максимално су се користиле услугама оваквих састава. За њих је везан и највећи број злочина, карактеристичних за овај, као и друге грађанске ратове.

После Француске револуције, која је инаугурисала националне армије, најамништво и други облици паравојног организовања требало је да устукну и коначно нестану. То се, међутим, није догодило. Легија странаца је убрзо, од оружаног инструмента Револуције, прерасла у инструмент колонијалних освајања.

Паравојним формацијама послужиле су се и фашистичке странке у Италији и Немачкој које би без њихових услуга једва и освојиле власт.

У периоду после Другог светског рата, посебно у војно-стратегијским концепцијама владе САД регенерисано је паравојно организовање. И пре него је амерички империјализам кренуо на „обарање комунизма“ и прекрајања граница у Европи, испробао је стратегију организовања и употребе плаћеничких паравојски у више земаља Латинске Америке. Сва стечена искуства, као и респективни резултати њихове употребе сабрани су и проучени у студијама америчких војних експерата, иновирани и уграђени у стратегију сукоба ниског интезитета, почетком 80-их година.

У процесу разбијања СФРЈ, као и покушаја да се тај процес изведе и у односу на СР Југославију, паравојске су, од Словеније до Косова и Метохије, одиграле доминантну улогу. И сва појединачна и масовна злочинства која су се на просторима претходне Југославије догодила у периоду 1991-1999. година најнепосредније су у вези са појавом и деловањем паравојних терористичких састава. Главни носиоци оружане сецесије, односно унутрашње агресије у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини, а касније и на Косову и Метохији, биле су паравојске, било да су формиране од припадника сецесионистичких политичких странака, или од резервног људства јединица териоријалне одбране и унутрашњих послова. Карактеристично је, међутим, да се као језгро за формирање паравојних састава, и то у свим случајевима, јавља антијуго-

словенска политичка емиграција која је деценијама уживала гостопримство у земљама Запада и представљала погодну базу њиховим обавештајним службама у најразноврснијим субверзивним радњама против Југославије.

Кроз ову чињеницу се, уједно, и најбоље оцртава и присуство иностраног фактора у целој тој работи.

Врло изражено присуство иностраних плаћеника, међу којима су се нашли и робијаши, професионалне убице и други криминалци, (познати „пси рата“), у овим саставима, поред тога што владама западних земаља служе као алиби пред било каквом одговорношћу за мешање у унутрашње ствари других земаља, или саучесништво у злочинима, јер је то „њихов слободни избор“, такође упућује на умешаност страног фактора и у сфери регрутовања људства за паравојне саставе.

Посредништво тзв. приватних компанија „за војни консалтинг“ у регрутовању, опремању и обучавању, међу чијим функционерима се камуфлирају и страни војни инструктори, претходно формално пензионисани у својим бившим Армијама, само појачава доказе о великој и неспорној ангажованости страног фактора за овај први ешелон у планираном извођењу унутрашње агресије. Значајан проценат прононсираних убица и других криминогених елемената у паравојним саставима, у којима је иначе војничка дисциплине и субординација на врло ниском нивоу, даје им карактер разуларене руље, на, најмање спремне на поштовање било каквих хуманитарних ограничења или принципа ратне етике. Због тога иза њихових дејстава остаје злочин, пустош и хаос, какав је управо планирао инострани фактор, јер му такво стање отвара врата да се у улози арбитра и миротворца, и војно инсталише на туђим територијама и фактички их окупира.

Континуелни, вишеструки притисци и претње свим, па и употребом војне силе према земљи-жртви агресије како би се што мање супротстављала снагама унутрашње агресије, још су једно од њених битних обележја. У њих, свакако, спадају: медијска сатанизација широких размера, не само владајућег режима, већ и већинског народа нападнуте државе, а ради што шире међународне изолације, затим ултимативно изнуђивање пристанка на инострано арбитражање међу „странама у сукобу“, тј. између терористичких снага и нападнуте државе, уз нескривену пристрасност према терористима, завођење санкција у циљу економског исцрпљивања и евентуалног изазивања унутрашњих социјалних немира, корумптивно активирање унутрашњих петоклонашких снага спремних на вазални однос према иностраним моћницима, проглашавање сваког отпора терористичком насиљу „прејаком употребом силе“ од стране жртве агресије, а сваку спремност на одбрану и од иностране примене силе провокативном претњом („Срби прете да ће се бранити“, објављено је у америчким листовима). Овакви инострани притисци и претње континуирано и по јединственом и препознатљивом сценарију, више пута су се изражавали, од Словеније до Косова и Метохије, па чак и Чеченије. Остало је забележено и запамћено да су у словеначком случају Американци претили да ће, у случају да се ЈНА енергичније умеша, они и војно интервенисати. У Хрватској су такве претње делимично (преко логистичке и обавештајне подршке) и остварене,

да би се у току рата у БиХ, а посебно у борби против шиптарских терориста, амерички и НАТО борбени ефективи и директно ангажовали на страни сецесионистичких паравојски у познатим размерама и оствареним ефектима. Зато је у овом разматрању од значаја констатовати да су сви инострани притисци и претње о употреби силе, закључно са реализацијом те претње, у пуној повезаности и усаглашености са поступцима снага првог ешелона, односно у подршци унутрашњој агресији.

Неприхватљиве алтернативе

Појам унутрашња агресија је релативно нов. Произвела га је појава и примена америчке стратегије сукоба ниског интензитета у последњој деценији 20. века. Својим моделом изазивања и управљања кризама, које су најчешће ескалирале у велика унутрашња крвопролића и деструкцију широких размера, такав облик угрожавања независности, територијалне целокупности и суверенитета нападнуте државе, није се могао подвести под недовршену дефиницију агресије у документима ОУН. У ствари, савремени агресори, као и њихови претходници кроз историју, пронашли су нов модел којим измичу осуди и евентуалним санкцијама међународне заједнице због чина на који су се одлучили. Сада се тек показало због чега су се западне земље, предвођене САД, у целом послератном периоду супротстављале настојањима већине држава-чланица ОУН да се агресија дефинише. Недефинисаност одређених стања у међународним односима највише одговара завојевачима, мада на другој страни и мирољубивим снагама нуди могућност и намеће обавезу да га што адекватније дефинишу. Држимо да је појам унутрашња агресија најпримеренији стању односа међу државама које ствара примена америчке стратегије сукоба ниског интензитета. Ово утолико више што се макар и у нејасним дефиницијама појма агресије у документима ОУН налази упориште и за појам унутрашња агресија. За друге термине (оружана побуна, унутрашњи конфликти, и сл.), који се често нуде као алтернативе појму унутрашња агресија, нема таквог утемељења. Поготово га немају разне лажне замене за унутрашњу агресију (ослободилачка борба, домовински рат, и сл.), у којима преовлађују политичко-пропагандне над стручним, научно основаним квалификацијама.

Међутим, у једном и другом алтернативном сету термина важнија је намера савременог агресора да помоћу ових и сличних квалификација унутрашње агресије правно и политички онемогући или макар успори благовремено и адекватно ангажовање расположивих одбрамбених потенцијала нападнуте државе. Примера ради, оружана побуна се у нашим законима квалификује као кривично дело. Аналогно, у спречавању и онемогућавању таквог дела ангажују се унутрашње снаге безбедности.

На основу свега реченог, разграничење појма унутрашња агресија од свих других ексцесних ситуација и унутрашњих немира показује се као потребна, логична и неминовна. Унутрашњом агресијом, како су то показали догађаји за последњих десет година, разбија се нападнута државна заједница и успоставља доминација стране силе. Због опасности по независност и територи-

јални интегритет земље, примарна је и употреба оружаних снага, исто тако као и у одбрани од спољне оружане агресије. Разуме се, при томе, да у оба случаја одбрана земље мора бити интегрална, тј. мора укључивати све расположиве ресурсе – војску, снаге унутрашње безбедности, цивилну одбрану, односно цео народ. Сви други облици угрожавања безбедности земље (разне побуне, социјални немири, разне демонстрације, и сл.), по правилу немају за циљ разбијање државе, односно нису пета колона неке стране силе. Зато су све овакве појаве у надлежности снага унутрашње безбедности и по правилу у њиховом спречавању и елиминисању војска не учествује. Због тога је од изузетног значаја строго разграничење између унутрашње агресије и свих других облика унутрашњих ексцесних ситуација. Једино такво разграничење омогућава правну одлуку о (не)употреби оружаних снага у елиминисању тих ситуација.

С обзиром на висок степен угрожености државе, у првом реду унутрашњом агресијом, одбрана од ње мора бити прецизно дефинисана у нашој државној и војној доктрини. Извесно је да ће стратегија сукоба ниског интензитета остати на снази као руководна у америчким покушајима освајања света и у наредном периоду. Такво предвиђање обавезује на њено стално изучавање, праћење њеног даљег развоја и уочавање могућих новитета, а све у циљу ефикаснијег супротстављања тој агресији.

Без обзира што су битни принципи одбране од класичне спољне агресије углавном познати, стављање тежишта на изучавање свих модалитета унутрашње агресије, не сме занемарити спољну оружану агресију. Складан, уравнотежен однос према једном и другом облику угрожавања државе, њене независности и територијалне целокупности, гаранција је успеха у изградњи интегралног система одбране.

Интегрална одбрана против унутрашње агресије подразумева активно учешће свих органа државе и друштва у спречавању агресора да оствари циљеве агресије. То је, иначе, засебна тема, која захтева широку анализу и разраду.

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

ДОКУМЕНТА СУМЊИВОГ ПОРЕКЛА

Мика КОСТИЋ,
МУП Републике Србије

Као што сви ви знате, белгијски пасош некада је био веома пожељан документ за фалсификаторе. Бланко обрасце за пасош било је веома лако добити јер су се места за његово издавање налазила у сваком мањем или већем граду. Обезбеђење бланко пасоша у неким од градских скупштина није било дозвољено, као што показују стотине провала у протеклих неколико година.

Не само криминалистички аспект, већ и одсуство једнообразности у издавању белгијског пасоша проузроковали су многобројне сумње код инспектора. Национална служба за документа сумњивог порекла годинама је била свесна да је овај начин третирања бланко пасоша небезбедан и била је свесна да се таква пракса мора окончати.

То је разлог због кога је Национална служба за документа сумњивог порекла била иницијатор ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ места издавања белгијског пасоша и новог интернационалног пасоша.

Неколико састанака са компетентним властима имало је за резултат централизацију места издавања старих европских пасоша. Први кораци су такође учињени у развоју новог документа са интегрисаном фотографијом и траком коју читава машина која ће одговарати стандардима ICAO (Међународне организације за цивилну авијацију).

НАЧИНИ ПОДНОШЕЊА ЗАХТЕВА ЗА ИЗДАВАЊЕ ПАСОША

Централизовано издавање белгијског пасоша почело је 1. 9. 1998. године. Странака може поднети захтев за издавање пасоша на три различита места:

- а) Локалном административном одељењу.
- б) Влади провинције (само за Белгијанце који не живе у Белгији).
- ц) Министарству спољних послова за све Белгијанце регистроване у Белгији (редак поступак).

1. Нормална процедура

Клијент долази лично на једно од три наведена места и попуњава образац за издавање пасоша. Овај образац се заједно са две фотографије странке шаље на централно место издавања. Ту се страна са подацима попуњава

матричним штампачем и пасош се шаље натраг обезбеђеним возилом до локалних власти где странка може да га подигне. Нормална процедура траје отприлике дванаест радних дана док пасош дође до странке. Почев од 1. 9. 1998. године, пасош се може издати само на период од једне или пет година. Документ се може продужити сваки пут за годину дана не прелазећи лимит од пет година.

Новчана надокнада за пасош износи 300 франака за једногодишњи пасош и 1500 франака за петогодишњи документ.

2. Убрзани поступак

У овом случају странка жели да добије пасош за пар дана. Она попуњава образац код локалних власти које га факсом шаљу до централног места издавања што омогућује брзу испоруку.

Централно место издавања шаље курира да узме образац за издавање пасоша. Документ се прави и шаље натраг локалним властима обезбеђеним колима.

Клијент који одабере овај поступак добија пасош у року од три дана али плаћа додатну суму.

3. Пасоши које издају наши конзулати или амбасаде

Очито је да наши конзулати или амбасаде не врше овај поступак. Овде се још увек користи стари поступак.

НАЧИНИ ПОПУЊАВАЊА ЦЕНТРАЛИЗОВАНО ИЗДАТОГ ПАСОША

На централном месту издавања попуњава се само друга страна и фотографија се ставља на своје место, обезбеђује сувим жигом и сигурносном сјајном плочицом. Пасоши који се издају на централном месту морају сви имати суви жиг. На жигу се налази текст: *Министарство спољних послова, трговине и развоја* на три национална језика у складу са језиком документа.

Две димензије слова користе се за испуњавање пасоша у зависности од дужине презимена.

Испред и иза презимена астериск спречава додавање било каквог фрагмента текста на име. Астериск испред презимена одликује се малом нерегуларношћу. Ово није урађено случајно, већ је то начин да се провери аутентичност пасоша.

На централном месту издавања попуњава се само страна са подацима. Локалне власти попуњавају остатак документа.

ПОСТУПАК ЗА ХИТНЕ СЛУЧАЈЕВЕ

У неким случајевима, када дође до неке ванредне ситуације, понекад је неопходно набавити пасош у року од неколико сати (катастрофа, изненадна смрт). Због тога је Министарство спољних послова конципирало пасош за

хитне случајеве. Овај документ од четири стране издаје се само у изузетним случајевима, а важење му је временски ограничено.

Пасош за хитне случајеве издаје се на само два места:

1) Министарство спољних послова

Министарство издаје пасош за хитне случајеве клијенту који задовољава следеће услове.

- Молба мора бити поднета из разлога саосећања.
- Клијенту је пасош потребан за само једно путовање.
- Пасош има ограничен период важења од шест месеци до годину дана, у зависности од услова за улазак у земљу дестинације.

Напомена: овај документ дозвољава власнику да пролази кроз друге земље ако су приложене неопходне (транзитне) визе.

Новчана надокнада: 900 франака.

2) Комесаријат за поморски транспорт

За издавање пасоша за хитне случајеве учињен је један изузетак. Два комесаријата за поморски транспорт (Antwerp и Ostend) имају потпуна овлашћења да издају пасоше за хитне случајеве белгијским морнарима који одлазе да служе у иностраној земљи. У овим случајевима пасош важи годину дана. Други комесаријати за поморски транспорт (Zeebrugge и Ghent) нису овлашћени да издају пасоше за хитне случајеве. Пасош за хитне случајеве издат од стране комесаријата за поморски транспорт може важити за неколико земаља у складу са итинерером морнара.

Опис пасоша за хитне случајеве

Пасош за хитне случајеве је документ од четири стране са максималним роком важења од годину дана. Корица, а такође и прва страна је бордо са златотиском КРАЉЕВИНА БЕЛГИЈА – ПАСОШ ЗА ХИТНЕ СЛУЧАЈЕВЕ на четири језика. У центру је штампан златотиском белгијски грб на белој површини.

Страна 2 (страна са подацима) иста је као и страна са подацима у нормалном пасошу (европски модел). Једина разлика је у облику цифре употребљене за нумерисање те стране. Цифра употребљена у овом документу је већа и отворена.

Страна 3 пасоша за хитне случајеве има ограничено важење од максимално годину дана и нема места за продужење нити за децу.

Стране 4, 5, 6, и 7 су стране за визе. Страна осам даје превод дванаест тачака (параграфа) на десет језика. Број документа одштампан је високом штампом у врху осме стране.

Пасош за хитне случајеве има уобичајене мере безбедности као што су УВ заштита и водени жиг.

Преко стране са подацима користи се нови ламинат, који штити фотографију са две мале географске карте Белгије. У горњем десном углу мапа је штампана ОВИ, а у доњем десном углу штампана је разливеним мастилом.

Ув заштита на новом ламинату иста је као она коришћена у нормалном пасошу.

ФАЛСИФИКОВАНА ДОКУМЕНТА

У трећем делу мог излагања желео бих да вам прикажем неке од најновијих фалсификованих докумената веома доброг квалитета који су запленили у Белгији.

1) Фалсификовани пасош ЕА серије

Белгијски пасош ЕА серије репродукован је на Тајланду. Тајландска полиција ухапсила је бившег капетана руске Црвене армије по имену Димитриј Калесов и његовог ортака, пакистанског држављанина, и затворила штампарију. Ово није спречило да велики број ових фалсификованих пасоша већ буде раширен широм света.

Карактеристике

- Разлика у златотиску на корици пасоша.
- На први поглед овај пасош изгледа као веродостојан документ, али детаљнији преглед открива неколико нерегуларности, као што су:
- Различита слова италика.
- Нечистоћа штампаног текста као што је лажна интаглио штампа, сувише крупан микро-текст, замагљени и измешани индиција, грешке у позадини штампаног текста.
- Непотпуна УВ заштита. Они имитирају флуоресцентна влакна али још увек нису у стању да имитирају УВ реакцију од коришћеног мастила.
- И на крају, али не и најмање важно, пасош нема водени жиг.

2) Фалсификована путна исправа

Веома често афричке али и азијске избеглице путују у Европу показујући белгијски путни лист. Од прошле године запленио је растући број фалсификованих путних исправа.

Карактеристике ових докумената су:

- Различити златотиск лошег квалитета на корицама.
- Грешке у тексту.
- Позадина је репродукована растером уместо офсет штампом.
- Папир коришћен за репродукцију није оптички „мртав“ и реагује на УВ светло.
- На документу нема никаквог воденог жига.

3) Фалсификована дозвола боравка

У Белгији је прошлог месеца заплењена веома квалитетна репродукција белгијске боравишне дозволе.

За сада не знамо где се овај документ штампа, али га користе избеглице са Косова и из Албаније.

Овај документ репродукован је на инк-цет штампачу али има лажни водени жиг који не реагује на УВ светлост.

Поређење узорка са фалсификованим документом помоћу трансмисије светла показује нам да је лажни водени жиг веома добро имитиран.

Ако пажљивије погледате, видећете да грб на фалсификату није успешно имитиран. Број, који треба да буде штампан високом штампом, једноставно је репродукован инк-цетом.

Изложен УВ светлости, број фалсификованог документа не даје никакву реакцију иоле различиту од оне коју даје континуирани текст ...ВСОПВСОП... који треба да стоји у позадини отиска.

4) Замена фотографије у немачком пасошу

На бриселском аеродрому пасошка контрола пресрела је жену из Југославије која је покушала да уђе на белгијску територију користећи немачки пасош. У почетку смо посумњали у аутентичност документа, јер његова власница није уопште говорила немачки. Касније, током истраге, истражитељи су открили да је замена фотографије изведена веома лукаво. Овде говоримо о европском моделу са интегрисаном фотографијом.

Фалсификатор разреже страну са био-подацима и изреже лице правог власника пасоша. Са нове фотографије фалсификатор узима само слој који носи слику и ставља нову фотографију, водећи рачуна о томе да ново лице буде постављено на право место. На крају поново залепи документ.

Најбољи начин да се открије овакав фалсификат јесте провера документа под УВ светлом. Тако видимо да лице даме није УВ „мртво”.

Када посматрамо увећану слику на дневној светлости не можемо одмах детектовати било шта сумњиво у вези са документом.

Гледајући леву страну странице са био-подацима можемо открити мало нечистоће проузроковане сечењем документа од стране фалсификатора.

Уз помоћ лупе можете видети да зелене сигурносне линије које иду преко фотографије у узорку недостају на фалсификованом документу.

Коришћењем трансмисије светлости откривате да је обична фотографија постављена између горњег и доњег дела стране са био-подацима. Тамне површине показују формат постављене фотографије.

5) Фалсификовани тајвански пасош

У јануару је бриселска полиција ухапсила једног Азијца који је покушао да дође до белгијске валуте украденим кредитним картицама. Полицију је о томе

обавестио службеник мењачнице који је приметио да се иста особа појављивала неколико дана раније са другим документом и који је могао да задржи осумњиченог до доласка полиције.

Пасош је добра репродукција али детаљна провера показује да су направљене одређене грешке:

- Не само да се види да златна слова нису добро поређана на корици, већ су и веома лоше отиснута.
- На предњој корици и страни 1 можете видети да је дубока штампа термографски репродукована и да је за текст коришћен погрешан тип слова.
- Посматрањем стране са био-подацима можете видети да је фалсификатор користио другачији лажни ламинат да заштити фотографију.
- Детаљи о разликама:

Ламинат – латентна слика – микро текст – и коришћени тип цифара за број пасоша.

Не само да је серијски број пасоша различит, већ су и за бројеве страна коришћене погрешне цифре.

Коришћење УВ светла може вам помоћи да овај фалсификат одмах откријете. Фалсификовани документ нема никакву УВ заштиту.

Али чак и без било каквих механичких помагала овај се фалсификат открива веома брзо провером воденог жига. Фалсификатор није био у стању да репродукује водени жиг, па чак није ни покушао да употреби лажни.

* * *

Johan Wilderjans је рођен 1959. године у Заиру. Ступио је у белгијску жандармерију (Rijkswacht) 1977. године и након обуке отишао је на аеродром у Бриселу где је четири године радио као службеник на пограничним пословима. Следећих шест година провео је у одељењу за дроге на аеродрому.

Године 1993. ступио је у Општу службу за подршку полицији – Национална служба за документа сумњивог порекла где је његов основни посао био да испита аутентичност свих врста докумената.

Тему „Документа сумњивог порекла“ Wilderjans је припремио и излагао на годишњој конференцији Европског удружења аеродромских и лучких полиција, на Малти од 19–22. априла 1999. године, на којој због агресије НАТО на СРЈ није учествовала делегација МУП-а Републике Србије. Аутор М. Костић је приредио овај материјал за објављивање у нашем часопису.

МИОДРАГ Ђ. ЗЕЧЕВИЋ, ЈОВАН П. ПОПОВИЋ: „ДОКУМЕНТИ ИЗ ИСТОРИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ” III–IV том

Миленко ТОДОВИЋ

Настала на раскрсници путева за исток и запад, Југославија је вековима била простор на којем су се одигравали значајни догађаји, од којих су многи, због вођених ратова, били судбоносни по народе који су ту живели. Само у овом веку одиграло се шест великих војни, иза којих је требало дуго времена да се људи и привреда опораве.

На овим просторима ратовали су и Келти и Илири, и Римљани и Грци, Германи, Ро-мани, Словени и Отоманци, а последње деценије и многи народи сакривени иза

нечастивог назива НАТО пакта. Увек је иза њих остајала пустош – масовна погубљња и расељавања становништва, срушена привреда и културни споменици, докази и трагови вековног постојања. Остајале су вечне трауме и ожиљци, који су тешко зацељивани.

Пре петнаестак година тадашње југословенске просторе захватила је афера непримерене ондашњем времену. „Проваљена” је државна тајна. На светлост дана изашла је, најпре новинарска, а затим и политичка афера, чији је главни јунак био председник Републике Аустрије др Курт Валдхајм (Kurt Waldheim, 1918.). О тако угледној личности, какав је био овај доктор правних наука, дипломата и политичар, бивши амбасадор и министар иностраних послова Аустрије (1968–70) и генерални секретар Организације уједињених нација (1972–1982.), у Југославији се с поштовањем говорило, а био је чест и радо виђен гост у нашој земљи и носилац највиших државних одликовања (СФР) Југославије.

Највећи број наших грађана, ипак, није знао нити слутио чињеницу, добро познату ондашњем државном врху: Курт Валдхајм је евидентирани ратни злочинац. Комисија Уједињених нација прогласила га је као припадника окупационих снага Немачке кривим, за злочине вршене у Југославији током Другог светског рата. Осуђен је због злочина извршених од априла 1944. до маја 1945. и налази се на листи број 79, страна 76. под редним бројем 724. Каснија истраживања су неспорно утврдила да је Курт Валдхајм скоро све време Другог светског рата боравио у Југославији, као поручник Абвера при оба-

вештајном одсеку Генералштаба немачке војне групе Е (за Југоисточну Европу и Балкан). Био је инволiran у многе злочине који су се овде догодили, а највећи је страдање недужног становништва Козаре (1942).

Вољом јачих (читај: обавештајних служби Совјетског Савеза и САД), овај осведочени крволук спасио је своју главу, а касније, као врбовани агент ових служби, страховито брзо напредовао до звезданих тренутака каријере: места генералног секретара ОУН и председника Аустрије.

Зашто ово спомињемо?

Због тога што је недавно у издању Архива Југославије и Принтер комерца из Београда изашла књига, заправо два тома из серије докумената из историје Југославије. Реч је о III и IV тому докумената Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Другом светском рату, чији су приређивачи угледни и познати архивари, проф. др Миодраг Ћ. Зечевић и Јован П. Поповић, бивши и садашњи директор Архива Југославије. Наравно, уз помоћ њихових колега и обрађивача из Архива Југославије.

Тако је после 55 година југословенска, а преко ње и светска јавност добила ширу информацију о извршиоцима ратних злочина у Другом светском рату на простору Краљевине Југославије. До тада архивски фонд 110 ДК није био познат јавности, изузев за потребе државе и њених одговарајућих органа за службене потребе.

На светлост дана изашла је архивска грађа и део од бројних докумената који су доношени од стране органа окупационих снага из којих су видљиви део политике и садржај у концепцији фашистичке идеологије германског према другим народима, посебно Словенима.

Иако са закашњењем, за сваку похвалу је што се и сада објављују документа из којих се виде политика, начин и вршење злочина од органа окупационих снага. Ове две обимне књиге (око 1680 страница, са обиљем црно-белих фотографија) добијају на актуелности и због догађаја у последњој деценији овог века: насилном рушењу и разграђивању СФРЈ, грађанском рату на просторима претходне Југославије, агресији НАТО алијансе на Југославију и последњем чину овог злочина – шиптарском пиру на Косову и Метохији. По трећи пут у овом веку неонацисти су повели тотални рат, којим је извршена вишедимензиона агресија на овим просторима – политичка, економска, информативна, субверзивна и војна.

Трећи том докумената методолошки је подељен на пет целина. У првом делу објављен је један број докумената о геноциду и злочинима у Југославији за време Другог светског рата: други део се бави саопштењима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача Демократске Федеративне Југославије; у трећем су одлуке Државне комисије; четврти чине спискови припадника окупационих снага Италије, Бугарске и неокупаторских народа (Руса, Украјинаца, Румуна, Холанђана, Норвежана и других) за које је Државна комисија утврдила да су ратни злочинци, а пети део су припадници окупационих војних јединица и цивилне власти који су од стране Комисије Уједињених нација за ратне злочине проглашени за ратне злочинце или осум-

њичени за ратне злочине у току Другог светског рата. Слична структура текста је и у четвртом тому, с том разликом што је овде у четири поглавља реч о злочинима које су током рата учинили Немци и Мађари, као и Аустријанци, који су се изјаснили као Немци.

Ова документа су изложена према временској динамици њиховог доношења и субјектима стварања, а односе се на вршење ратних злочина, геноцид и репресије, од којих сваки појединачно представља кршење међународних ратних конвенција и права у целини од земаља које су окупирале Југославију.

Обрађивачи и архивари су уложили огроман труд како би од вела заборава истргли и јавно публиковали грађу која није била систематизована, нити обрађена према модерним узусима савремене архивистике.

Трећи том садржи једанаест, а четврти петнаест саопштења Државне комисије, којим су сегментарно, на основу малог броја докумената, приказани ратни злочини, да би југословенској и светској јавности изнели део чињеница о деловању окупационих органа током четворогодишњег рата.

Државна комисија за ратне злочине у време Другог светског рата уписала је 26.068 лица без абецедног реда и уписа националне припадности. У току обраде архивског фонда 110 ДК утврђено је да су на територији Југославије, у периоду 1941–45. године, око 17.500 лица, припадника окупационих формација, чинила ратне злочине. Без обзира на овај број, имајући у виду масовност злочина, број жртава и материјалну штету, сигурно је да за велики број злочинаца није донесена одлука којом се утврђује да су их вршили. У великом броју злочина није било преживелих, односно сведока, за велики број су уништени доказни материјали, а не мали број окупационих јединица као казнени одреди долазили су са других бојишта и само привремено боравили у Југославији.

Осим укупног списка припадника окупационих формација за које је Државна комисија утврдила да су починили ратне злочине, у III и IV тому, у посебном делу, објављује се списак лица за које је одлуке потврдила комисија за ратне злочине Уједињених нација (UNITED NATIONS WAR CRIMES COMMISSION). Из овог списка видљиво је да је политичка ситуација после Другог светског рата утицала да се минимализује чињеница о злочинима када је у питању Југославија, па је тај политички субјективизам превагнуо и у Комисији Уједињених нација. (Аналогно томе органи УН и данас се понашају када је у питању Југославија и криза настала разбијањем СФРЈ). Архив Југославије чува 69 од укупно 80 листи Уједињених нација. Упркос више писмених и усмених молби државних органа и власти Југославије да се Архиву стави на располагање и садржина преосталих једанаест листи, одговора од стране Уједињених нација нема ни до данас.

Одлуком Државне комисије утврђено је да је 3798 Италијана, 1424 Бугарина, 7567 Немаца, 395 Аустријанаца, 3437 Мађара и 780 припадника других националности вршило разне злочине у Југославији. Према евиденцији Државне комисије и Комисије Уједињених нација 2449 лица (Албанаца, Бугара, Мађара, Италијана и Немаца) од стране Комисије Уједињених нација је проглашено за

ратне злочинце, а 420 лица (Италијана, Мађара и Немаца) осумњичено је за ратне злочине.

Оно што читаоце или будуће истраживаче може да интригира је то да попис садржи рубрике: редни број, презиме и име, националност, јединицу, чин, формацијско место у непријатељским оружаним формацијама, време и место извршења злочина, број листе Комисије Уједињених нација, редни број у листи КУН и напомена.

Захваљујући упорном и напорном раду, како само архивари могу и знају објављивањем ових докумената Архив Југославије и приређивачи Зечевић и Поповић су информисали јавност о садржини тајновитог фонда 110 ДК, који је, па макар и после 55 година, сада доступан за истраживање. Тако ће, не само архивари и историчари, него и шира читалачка публика, моћи да се упозна са злочинима које су учинили, између осталих насумице изабраних и: Пирцио Бироли, Ђузепе Бастианини, Карло Мајнери, Анђело Кочи, Ренцо Далмацо, Ђовани Еспозито, Карло Туци, Петар Душков, Иван Маринов, Асен Николов, Иван Попов, Емин Мухамед ел Хусеини, Никола Губарев, Тидеманд Јохансен, Алфред Клаусницер, Луј Батло, Иса Бољетинац, Ласло Бардоши, Ференц Бајор, др Лео Деак, витез Јожеф Граши, регент Микош Хорти де Нађибања, др Имре Кун, Бела Новаковић, Хендрих фон Бер, др Гинтер Бергенан, мајор Фрајхер Вишофсхаупен, капетан Хамер, Ханс Халм, Евалд фон Клајст и десетине хиљада других.

Иако из перспективе после пола века њихове злочине не можемо опростити, а заборавити не смемо. Још је доста живих сведока ужаса које су окупационе снаге учиниле на тлу Југославије. Исто то не можемо урадити ни за оне који последњу деценију руше и разграђују Југославију, у савременим условима и околностима, са новом мондијалистичком идеологијом и са савременим средствима ратне технике, наоружања и биохемијских средстава.

Архивски, издавачки и историјски подухват Зечевића и Поповића треба да буде наук, изазов и опомена да на време евидентирамо све оне, који су, на било који начин, чињењем и нечињењем, командном, оперативном, пропагандном или информативном функцијом, извршили ратне злочине и злочине геноцида над народима Југославије у периоду од 1991–2000. године.

Њихов злочин не можемо опростити, а поготово заборавити.

СЛОБОДАН ТОМИЋ: „ШОК ТРУПЕ”

Божидар М. РОГАНОВИЋ

Актуелна је, уверљива и занимљива књига Слободана Томића; актуелна због саме тематике увезане са климом

планетарне несигурности, свакодневних претњи и опште угрожености које је изазвао поремећај равнотеже страха.

Ауторово панорамско казивање о специјалцима нашег времена пулсира између нарације и анализе, оно као благо и природно таласање струји од информације до инструкције. Посебну одлику књиге чини слојевитост садржаја о „шок трупима” – „ванземаљцима”. Укупно узев, то би била и основна „таблица особина” књиге Слободана Томића. Овим се она чврсто наслања на своју претходницу „Професија командос”. Трасирање пута за триологију? Можда.

Обичан читалац ће, захваљујући књизи, схватити природу, разноврсност и спектар могућности увек национално обојених специјалаца. Пођимо редом.

Британски специјални ваздухопловни сервис (САС), био је и значајан чинилац изненађења и преокрета у борби против „пустињске лисице” – елитног немачког генерала Ромела; за разлику од командоса, прерушени у бедуине или немачке војнике харали су у позадини непријатеља и омогућили Монтомерију успешан противудар код Ел Аламеина. Ромел је схватио шта је донело превагу Британцима и војнички одао признање САС-у. Прича о њима се овде не завршава, напротив, и данас је актуелна, посебно у моментима личне и опште угрожености људи на земљи, води и у ваздуху. На САС се свуда и увек рачуна као на спасиоце. Међутим, обичном, али и проницљивом читаоцу се намеће питање шта ако у условима државног и ИМПЕРИЈАЛНОГ ТЕРОРИЗМА овакве јединице постану ударна песница управо тог и таквог тероризма. Дакле, с погледом у лице не заборавити поглед у НАЛИЧЈЕ сваке па и ове ЗАПАДНЕ ТВОРЕВИНЕ! Аутор на посредан начин преноси ово упозорење истичући оспособљеност ове организације за специјални рат на сваком нивоу. Упозорење за наук и опрез! Упозорење подједнако актуелно када су у питању не само Сасовци, него и Ловци смрти и Отварачи конзерви – британски производи.

Приче о америчким специјалцима почињу од Зелених беретки – ловаца на америчке непријатеље од Вијетнама до Јужне Америке и Ирака. У својој слојевитости прича о њима открива прави смисао и улогу ове америчке творевине.

У ратовима од 1951. па све до Заливског рата и даље сазнаће читалац кроз каква су све искшења и сумњиве акције пролазиле Зелене беретке, сазнаће

да су међу првима ушли у Кувајт, али неће сазнати колико су пута и где све били убице, где су и када убили једног Че Гевару и верно послужили тзв. новом светском поретку, што ће се, надамо се, јер је неопходно, сазнати из будуће, треће књиге – аналитички и критички смишљене и осмишљене.

Прича о Рајдерсима заслужује посебну пажњу. Неће промаћи проницљивом читаоцу суровост обуке и њен производ – тип који презири и рођену крв! Дресура и наумољиви акт врховно су начело ових командоса! Такви су они и као маринци и као падобранци и као Црни ренџери. Ови универзални војници немају милости јер им је и судбина сурова. Наиме из неких акција једва да их се врати 10%, често су учесници тајних операција. Боре се у земљама којима Америка званично није објавила рат, они су део арсенала прљавог оружја дипломатских напора америчке владе. Значи из далеке Северне Каролине могу као вампири ноћу банути у ма који кутак земљине куглице! Порука, за нас посебно, јасна да јаснија не може бити.

А шта тек рећи о подацима којима нас књига нашег аутора засипа? Наоружање, степен обучености, суровост дрила и дресуре као и фанатизам заслепљених командоса делују застрашујуће. Међутим, у дубокој слојевитости свих ових прича крије се порука која не оставља обичног човека без наде. Нађите је, драги читаоци. Стићи ћете до ње дубоким понирањем у све слојеве ових необичних прича о необичним људима. Неће вам промаћи висок степен војно-политичке декорације и псеудо-патриотска фасада који су саставни део добро осмишљене пропаганде о непобедивости и неуништивости ренџера ноћи и командоса мрака.

Кад се загледамо у однос лица и наличја свих ових прича и призора, схватићемо да је истина у оном што се скрива о командосима а не у оном што се нападно намеће као истина и нападна, „фасадна хероика“ западњачке нарцисоидности. Наравно, подвиге о спасавању талача у борби против тероризма треба прихватити као јунаштво спасаца чија слава остаје опомена за злотворе и нада за угрожене, за Планету која је тако сурово постављена између живота и смрти.

Вештина писца Слободана Томића је управо у томе што нас подстиче да на свој начин дођемо до неоспорних истина у вези са професијом командос, да уочимо разлику између америчке варијанте командоса и неких других и другачијих и на тај начин отклонимо све заблуде о западним специјалцима и стварним разлозима њиховог постојања и деловања. Можда је у тим и таквим сазнањима најдрагоценија порука ове књиге која захтева од читаоца да јој студиозно приђе, а она ће му вишеструко вратити не само подацима и чињеницама, него и открићима неоспорних истина о командосима и њиховим творцима.

Људима од струке, нашим заштитницима и браниоцима, информације, чињенице и аргументи књиге „Шок трупе“ ће помоћи у тежњи да нам непријатељи буду мање опасна тајна, помоћи да од непријатеља проницљивије уочавају, ваљаније расуђују, непогрешиво разлучују и умно одлучују.